

SOCIOLOGICKÝ BULLETIN

České sociologické společnosti

2025

SOCIOLOGICKÝ BULLETIN

České sociologické společnosti 2025

Praha 2026

Publikace byla vydána s finanční podporou České sociologické společnosti.
Vychází jednou ročně.
Sociologický bulletin 2025 vychází v květnu 2026.

Redakce

Dušan Lužný (dusan.luzny@upol.cz)

Barbora Hubatková (220208@mail.muni.cz)

Nina Fárová (nina.farova@soc.cas.cz)

Jakub Mlynář (jakub.mlynar@hevs.ch)

Technická podpora: Veronika Gígalová

1. vydání

© Česká sociologická společnost, 2026

ISSN 2788-1679 (print)

ISSN 2788-1687 (on-line)

ISBN 978-80-909014-7-6 (print, brožováno)

ISBN 978-80-909014-8-3 (online: iPDF)

Obsah

Editorial 7

ROZHOVOR

Chceš-li se dostat jinam, musíš běžet aspoň dvakrát tak rychle! 9

TÉMA ČÍSLA: DOMOV

Doma je doma 20

Petr Gibas

Domov mezi „slumem“ a nocležišťem 31

Petr Vašát

Domov a násilí, domácí násilí, násilí doma 42

Blanka Nyklová,

Není „domov“ jako *domov* 51

Dana Sýkorová

**Uvězněná rodina a ústavní domov aneb
Máme všichni skutečně stejnou šanci?** 59
Lukáš Dirga

OIKOS ve starořecké kultuře 66
Miroslav Joukl

SOCIOLOGIE A UMĚNÍ

**Galerie sociální fotografie při Katedře sociologie,
andragogiky a kulturní antropologie FF UP v Olomouci:
Výstavní program roku 2025** 71
Veronika Gigalová

Nejdříve člověk, potom fotografie 74
Rozhovor s Janou Plavec vedla Veronika Gigalová

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

**Chytré domácnosti pod sociologickou lupou:
Co přinesl projekt SMARTUP** 84
Nina Andrš Fárová

**Experiment s finančními odměnami respondentům
v České republice: Podmíněné a nepodmíněné odměny v ESS** 88
Kristýna Bašná

**Domácnosti jako epicentra civilizace – mezioborový výzkumný
záměr pod hlavičkou Strategie AV21** 93
Michal Vokurka

**Deník, výzkum a myšlení: Několik poznámek ke knize
Lucie Jarkovské a Marty Ny Noskové *Od deníků k výzkumu.
Metodologie sociálních věd interaktivně* (Grada 2026)** 97
Dušan Lužný

STUDENTSKÉ REFLEXE

**Prostorovost domova
v kontextu české sociologie** 99

Rozálie Látalová

**Domov na cizí půdě. Jak si studenti z postsovětských zemí
vytvářejí domov v České republice** 105

Polina Nekipelova

**Když zaměstnání vstupuje do rodiny –
výzkum na téma Zaměstnání jako zdroj konfliktu v rodině** 111

Barbora Červená a Bára Švejdová

POHLED ZVENČÍ

Domov jménem Česko 117

Jiří Tábořský

ZAHRANIČNÍ PERSPEKTIVA

“How Art Reimagines the Smart Home” 122

Nina Andrš Fárová in conversation with Sandra Frydrysiak

**“Order at all (Czech) points?”:
Challenges and benefits of studying social interaction in the
Czech language (from a non-native speaker’s point of view)** 127

Florence Oloff

REFLEXE (Z) KONFERENCÍ 134

**Workshop „Chytré domácnosti –
proměny technologií každodennosti“** 134

Emil Pelikán, Nina Andrš Fárová

Politika a věda na Pátém fóru Mezinárodní sociologické společnosti v Rabatu	136
Marek Skovajsa	
DŮLEŽITÁ DATA ROKU 2026	148
Miroslav Paulíček	
Sociologické knihy 2025	150

Editorial

Milé kolegyně, milí kolegové,

jsme velmi rádi, že i letos si k vám našel cestu Sociologický bulletin. I přes jeho dlouhou tradici se každý rok najde někdo, kdo si jím listuje poprvé a snad zároveň snad nikoli naposled. Těší nás, že Bulletin získává nové čtenáře a čtenářky, ale stejně tak jsme vděční za ty věrné.

Bulletin vnímáme jako prostor, který by se dal nazvat domácím – prostor, kde můžeme jako sociologická komunita diskutovat o rozličných tématech méně formálně a více uvolněně, než tomu bývá v klasických akademických publikacích. To ale neznamená, že by Bulletin nemohl být také prostorem pro nesouhlas či disputaci, což k domáckosti také někdy patří.

Skrze tuto paralelu bych vám ráda představila téma letošního čísla, kterým je domov. Domov, jak uvidíte v předkládaných textech, není jen dobrý nebo špatný, milující nebo traumatizující, soukromý nebo veřejný, osobní nebo politický. Domov je mnohvrstevnatý, odpoutaný od pevných zdí našich obydlí, směřující k tomu být spíš zkušeností „bytí ve světě“ nebo prostorem soužití, péče a odpovědnosti. Praktické kontury a významy toho, co pro nás jako jednotlivce nebo společnost domov znamená, jsou však stále předmětem vyjednávání a výzkumného zájmu. Právě proto věříme, že čtení o domově (v domácím prostředí „našeho“ Bulletinu) pro vás bude inspirativním zážitkem.

Dovolte mi na tomto místě poděkovat nejenom redakční radě Bulletinu (Barboře Hubatkové, Veronice Gígalové, Jakubu Mlynářovi a Dušanu Lužnému), ale také autorům a autorkám textů, které na vás čekají na následujících stránkách. Velice si vážíme toho, že věnovali Bulletinu svůj čas a stali se pro tento rok jeho součástí. A zároveň se už teď těšíme, co přinese další ročník.

Za celý tým

Nina Fárová

ROZHOVOR

Chceš-li se dostat jinam, musíš běžet aspoň dvakrát tak rychle!

Rozhovor s Jiřím Kabelem

Ty jsi se k sociologii dostal přes statistiku, kterou jsi studoval na matfyzu, tedy na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy. Co tě přivedlo ke statistice?

Podívej se, kde teď sedíme. Tento dům postavil můj dědeček, který byl profesor fyziky na ČVUT. Můj táta byl matematik, strýc astronom a moje sestra studovala na matfyzu také – astronomii. Jsem z rodiny, kde všichni dělali matematiku. Na vejšce mi matematika šla, ale byli tam mnohem chytřejší kluci. Mě bavilo malování. Rozhodl jsem se, že statistiku dostuduji, ale doopravdy dělat budu něco jiného. Na filozofické fakultě jsem se zapsal na estetiku a k tomu jsem si přidal sociologii. Měl jsem z matematické třídy kamarádku Evu Stehlíkovou (tehdy ještě Kostohryzovou), která studovala u Petruska.

Dá se říct, že se tvůj zájem o matematiku, ale i o umění a estetiku, nějak odrazil ve způsobu, kterým děláš sociologii?

Realistická představa, že vedle nás je poznatelná realita sociálních jevů a procesů, která je ovládaná neurčitostí měřenou pravděpodobností, je podle mne jen omezeně správná. Řada problémů se tak stává neuchopitelnými. Východiskem mého teoretizování se stal Thomasův teorém, podle kterého jednající při prozkoumávání záležitostí definují situace jako reálné proto a tak, aby se staly svými důsledky následně reálnými. Jednající neustále vyvádějí sociální dění z jeho neurčenosti do určenosti situací svých žitých

světů, které se ale tím, jak v nich zasahují, noří zpět do nedourčeného dění. Lidská mysl je ovládaná v úsudcích a volbách malými celými čísly. Jednající také musejí počítat s tím, že horizonty a vyhlídky jejich postupování skrze terény žitých světů jsou vždy konečné. Naproti tomu konflikty vznikající z jejich stranických nároků potenciálně rostou s počtem účastníků kvadraticky podle vzorce $n \times (n-1) \div 2$. Řečí matematiky, mysl jednajících, kteří se při světotvorbě nutně musejí koordinovat, je diskrétní. Musejí znovu a znovu, zde a nyní, rozpoznávat, sdělovat si a ospravedlňovat, jaké postupy, s kým a proti komu jsou motivačně dobročinné anebo zlovolné, férové a způsobilé, vykazatelné a proveditelné. Své postavení musejí kontextuálně upřesňovat co do rovnosti anebo nerovnosti postavení, žádoucí čínorodosti anebo trpnosti. Při vyjednávání nárokovacích kompromisů musejí vědět, zda ve vztahu k druhým je žádoucí inkluzivita nebo exkluzivita, otevřenost anebo uzavřenost, zda vhodným stylem domlouvání je dialog, monolog, konfrontace, anebo je třeba dogmaticky trvat na svém.

Původní impuls pro spojování dění s kompetenční neurčeností byl spjat s představou, která propojovala matematiku s estetikou díky spekulacím o zrodu estetického subjektu. Rozvíjeli jsme je s Jarikem Nešetřilem. Byli jsme uhranuti Piagetem a jeho ontogenezí. Myšlení, vynechám-li rané období, se rozvíjí přechody od konkrétních symbolických struktur ke konkrétnímu uchopení reality a pak k abstraktnímu. Piagetova ontogeneze myšlení „končí“ ve 12 letech, kdy startuje stadium formálních operací. Formální operace mají vlastnosti grupy, jsou uzavřené, asociativní a existuje zde neutrální a inverzní prvek. My jsme promýšleli možnost, že v dalším stadiu lidská mysl dozrává ke komplementárním operacím, které umožňují lidem reflektovaně na bázi estetického citu objevovat krásu v jedinečnosti utváření forem. Operace měly mít charakter kogrupy a já už ani nedokážu říct, jak jsme to tenkrát mysleli. Vše, co jsem k tomu napsal, bylo v jedné bedně a ta se po zrušení Oddělení komplexního modelování ve Sportpropa-ge ztratila při stěhování.

Daly by se tyto představy chápat jako základ tvého duálního sociálního konstruktivismu?

Asi jsem se jen „upsal“ troufalé představě, že radikální myšlenkový obrat je nadějnou cestou k novým teoriím. Jean Piaget počítá s diskrétní lidskou myslí. Nasadil mi brýle, které mi dovolily odolat dobovému systémovému

pobláznění a postupně zběhnout k sociologii a k myšlence metodologické neurčenosti sociálního dění. Její první obrysy jsem formuloval v práci o sémiologickém a sociologickém pojetí veřejných prostor (Institutu průmyslového designu). Tato práce mě dostala do Sportpropagu, kde se z komunistické strany vyloučený Pavel Machonin s podporou Martina Potůčka snažil zopakovat svůj „velký výzkum“, tentokrát socialistického sportu. Při výzkumu sportovních skupin jsem objevil, že narativní konstruování sociální reality je plnohodnotným protějškem konstruování institucionálního. To mi následně umožnilo kompetentně působit na Kouteckého klinice dětské onkologie v roli klinického sociologa.

Doktorát ze sociologie jsi dělal v Brně? Proč tam, když jsi rodilý Pražák?

Chtěl jsem získat malý doktorát, abych nebyl jen „promouš“ (prom. sociolog), hned po skončení studia v Praze, když jsem v Národní knihovně dokončil výzkum adolescentních čtenářů. Ale bylo mi řečeno, že musím napsat úvod, který bude úlitbou režimu. Do Brna jsem se dostal po patnácti letech, když práce již nebyla potřeba. Na dětské onkologii jsem klinicky poskytoval sociální oporu dětem i matkám. V Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů jsem poté rozvíjel na bázi zúčastněného výzkumu programy pro adolescentní astmatiky a epileptiky. Byl jsem pro všechny doktor a mně bylo blbý pořad vysvětlovat, že jsem promovaný sociolog. Na semináři o rodině, který jsme organizovali s Josefem Alanem, jsem se domluvil s Ivo Možným, který působil právě v Brně.

Ty jsi pracoval jako „klinický sociolog“? Co to znamená?

V Motole jsem pracoval dva roky a potom pět let v Thomayerově nemocnici u Dunovského, který v Pražském jaru zakládal Vesničky SOS a držel ochrannou ruku nad skvělou sestavou klinických psychologů Matějčkem, Břicháčkem, Říčanem, Balcarem, Krejčířovou a Šturmou. Schovávala se tam i Jiřina Šiklová. Představu, že v socialistickém Československu vytvoříme „chlíveček“ pro klinické sociology působící v nemocnicích, jsme krátce rozvíjeli spolu s Martinem Bútorou, který se živil jako terapeut v protialkoholické poradně. Z mé strany šlo o výpůjčku z amerického prostředí, kde sociologové působí nejen v nemocnicích, ale i ve věznicích, v domovech důchodců atd. Poskytují sociální oporu a to jim umožňuje svépomocně mobilizovat společenství domovských zařízení a doplňovat je působením

svépomocných skupin (Bútorá). Zrovna když jsem byl vyhozen ze Sportpropagu, přijal mě s touto mobilizační misí a nulovou zkušeností, ještě jako docent, Josef Koutecký.

Nejvíce se mi práce dařila, dokud jsem měl kancelář přímo na oddělení. V rámci příjmu jsem měl pohovor s rodiči a pacienty, pro něž jsem postupně sestavil „průvodce“ nemocí a klinikou. S personálem by to chtělo asi více času, ale přítomné matky se mi zpravidla dařilo orientovat na pomoc, která zahrnovala i ostatní pacienty na pokoji. Získávaly tak přirozeně odstup od tíhy vyvolávané dramaty nemoci a léčby jejich dětí. Všichni z toho měli prospěch. Jako třetí strana jsem mohl předcházet konfliktům nebo je alespoň mírnit. Také jsem zval klauny a herce. Studenti architektury upravili interiéry pokojů. Moje rozvíjející se mise narazila na rychlý růst kliniky. Během roku a půl se počet pacientů zvětšil z 35 na 65, z jednoho oddělení byla dvě. Odešel jsem do Thomayerovy nemocnice, kde jsem ve své misi mohl pokračovat v podobě speciálního programu pro chronicky nemocné adolescenty, astmatiky a epileptiky, kteří musejí přebírat od rodičů odpovědnost za nemoc.

V té době bylo obtížné dělat sociologii, ale ty jsi již měl zkušenost z jiného prostředí, odkud jsi do Motola přišel. Byl jsi v zajímavém týmu, který se vytvořil v organizaci Sportpropag. Bylo to Oddělení komplexního prognostického modelování, kde jsi pracoval v letech 1979–1984. Ty jsi tam s Bohuslavem Blažkem rozvíjel přístup, který byl označován jako „problémově participativní přístup“. O co šlo?

Základem a východiskem komplexního prognostického modelování byly matematické postupy, které navrhl zakladatel systémové dynamiky Jaye Forrester. Miloš Zeman, můj šéf, po jeho vzoru začal rozvíjet komplexní model sportu. Naším úkolem se Slávkem Blažkem bylo sytit rovnice modelu poznatky expertů. Když se ty rovnice parametricky uzpůsobily tak, aby model úspěšně zrekonstruoval data z minulosti, bylo možné ho pustit dál, aby krácel do budoucnosti. Čím více jsme pronikali do tajů modelu, tím nám bylo jasnější, že s vědou má pramálo společného. Proto jsme se se Slávkem, dramaturgem, ekologem a filozofem v jedné osobě, víc než sytit ten forresterovský model konkrétním věděním snažili dělat mu problémově participativním přístupem souběžnou oponenturu. Participativní přístup trval na zásadě, že zkoumaní jsou vtahováni do samotného zkoumání

podílem na formulaci problému a důslednou zpětnou vazbou. Například jsme s kolegy ve Sportpropagu vygenerovali vstupní „necenzurovaný“ seznam problémů spojených se sportem. Ten jsme poslali, na rozebrání, vybraným externím odborníkům, aby jej doplnili svými problémy. Výsledkem tohoto šetření byla pozoruhodná nomenklatura oficiálních i neoficiálních problémů „socialistického“ sportu, jejímuž modelu jsme v organizovaných seminářích spolu s dotazovanými odborníky nastavovali zrcadlo. Zpráva o tomto šetření vyvolala ostrou stranickou kritiku a nejspíš předznamenala zrušení oddělení bez varování hned po Vánocích roku 1983. Hlavním důvodem bylo ale vydání sborníku *Metodologické problémy společenskovědního výzkumu budoucnosti*, na němž se podíleli kromě Miloše Zemana, Martina Potůčka a Dáši Hermancové také Josef Alan, Václav Klaus, Karel Kouba, Fedor Gál, a Jaroslav Haber, když jmenuji známější osobnosti.

To muselo být velmi zajímavé a podnětné prostředí, na tu dobu.

To ano. Organizovali jsme (Slávek Blažek) například pravidelný seminář, na kterém se scházeli všichni, kteří v té době ve spřátelených sociálních vědách něco znamenali. Chodili tam, kromě již výše zmíněných autorů statí v inkriminovaném sborníku, ekonomové Dušan Tříška, Josef Zieleniec, Tomáš Ježek a Luboš Mlčoch. Téměř pravidelnými návštěvníky byli Michal Illner a Josef Vavroušek. Oddělení vedl Miloš Zeman. Bavilo ho, že se pohybujeme na hraně toho, co bylo tolerováno. Uměl shánět peníze, tzv. OOVčka (ostatní osobní výdaje), které nám umožňovaly najímat si odborníky podle naší badatelské libosti. Miloš měl záštitu v doc. Yvonne Streckové z Brna, která po revoluci prováděla reformu veřejné správy. Sociální síť přátel, návštěvníků semináře a spolupracovníků Sportpropagu propojovala zajímavé lidi napříč republikou. Tak jsem se seznámil s Fedorem Gálem, Martinem Bútorou, Palo Fričem, Soňou Szomolanyiovou a Ivetou Radičovou, kteří byli u zrodu Veřejnosti proti násilí. Celá devadesátá léta jsem znal členy vlád alespoň z třetiny osobně.

Je také zajímavé, že se takové společenství zformovalo kolem prognózování sportu. Mimochodem, sportovali jste také?

Já jsem sportoval intenzivně tak do 18 let. Slávek nesportoval. Měl však vztah k tanci, ale tento vztah byl, tuším, spíš platonický. A Zeman? Ten nesportoval vůbec. Nešlo o sport, ale o prognózování, jež mělo skryté

přívržence v zakuklených reformních komunistech, kteří věřili vědecko-technické revoluci akademika Radovana Rychty (*Civilizace na rozcestí*).

Na jedné straně bylo a je vědecky podložené modelování procesů a na straně druhé politické rozhodování. V minulém režimu to nešlo dohromady vůbec, a ani dnes se politici moc nedrží vědeckých analýz. Jen o nich mluví, když se jim to hodí.

Výzkumy společenských transformací po roce 1989 ukázaly, že vlády nemají tak velkou moc, aby mohly reálně rozhodovat o průběhu přerodových celospolečenských procesů. V tom se transformace u nás podobala procesům v Maďarsku, Polsku i Slovensku. Asistovaná přeměna NDR tvoří zvláštní, nikoli jednoznačně kladnou kapitolu. Přeměny, viděno z odstupu, se lišily spíše v detailech. Například někde byla použita kupónová privatizace, jinde se privatizovalo spíše ad hoc. Ale směřování na Západ a vstup do Evropské unie byly spontánní procesy, které vlády nemohly moc ovlivňovat. Děly se a politici na jejich vlně jen umněji anebo spíše neohrabaně surfovali.

Ve Sportpropagu jsem přišel na věc, která byla pro moje zkoumání zásadní. Prováděl jsem kvalitativní výzkum s vystudovaným pastorem Standou Větrovcem, jak sportovní skupiny rozvrhují svou budoucnost a podílejí se na životě oddílu. Kromě rozhovorů, zúčastněných pozorování a problémových šetření s funkcionáři jsme využívali k výzkumu hry, které navrhoval Slávek Blažek. Do vzorku jsme zařadili také plácek Strouhalák na Ořehovce; tedy v luxusní prvorepublikové vilové čtvrti. Byl sice v polorozbořeném stavu, ale chodilo sem velké množství dětí i dospělých hrát hry, sportovat nebo jenom odpočívat a povídat si. Byl jsem akademicky připraven tomuto místu porozumět jako instituci. Děti si tam ale většinou nehrály vzorové dětské hry, jen se tak poštuchovaly slovně i fyzicky. Kopala se zde sice Hanspaulská liga malého fotbalu, ale nejčastěji se zde jenom tak vybíjelo, čtalo a pinkalo. Neformálně slabě institucionalizovaný plácek žil svobodně improvizacemi v rámování tradované slavné historie. Objevil jsem, že vyprávěné příběhy jsou pro žité světy přinejmenším stejně významné jako instituce. Na dětskou onkologii jsem přicházel jako Simmelův „nevýznamný“ cizinec, s nímž lze bez obav sdílet starosti a „tahat“ z něho rozumy. Vybaven jsem byl ale vědomím, že musím, chci-li být úspěšný klinicky při poskytování sociální opory, naslouchat příběhům pacientů, rodičů, sester

i doktorů a brát vážně jejich narativní interpretace zkušeností s rakovinou a provozem oddělení.

Studii o plácku jsem napsal v roce 1983. Specializovanou studii o podílu vyprávění na konstruování sociální reality o čtyři roky později. Bylo to ve vzduchu. Fischerovou zásluhou se právě rodilo vlivné narativní paradigma, které způsobilo, že dnes je všechno, co se v médiích říká, narativem. Snažil jsem se vytvořit obecnou sociologickou teorii postavenou na dualismu narativního a institucionálního sociálního konstruování reality a diskrétnosti lidských myslí, které jsou v úsudcích a volbách ovládané malými celými čísly. Instituce, které se odkazují na pravidla, se v dramatických situacích obtížně vyrovnávají s touto diskrétností (nespojností) myslí, která činí díky různicím nárokování provoz společenství a organizací příliš transakčně nákladným. Případně může způsobovat jejich hroucení a propůjčovat sílu charismatickým vůdcům. Ve šťastnějších případech se účastníkům daří na nejrůznějších úrovních s takovými krizovými proměnami vyrovnávat v rámování „velkých“ příběhů, které je postupně uvádějí do nově stabilizované spojitosti.

Zpříběhovávatí dění je mocný nástroj, který lidem umožňuje se vyrovnávat s nespojitostí a rozvraty dění: intriky zápletek spojují události v pravdě podobné /verisimilar/ líčení tak, že žité světy dávají lidem smysl mnohdy bez ohledu na to, čemu se říká objektivní fakta. Společenské transformace roku 1989 mě nejen vtáhly do aktivní politiky zakládáním Občanské demokratické aliance spolu s přáteli a skrze psaní komentářů pro Respekt, ale také mi nabídky „makro data“ k tomu, co jsem zúčastněně zkoumal v nemocnicích. Mohl jsem řešit záhadu, jak to, že instituce, které sejevily v říjnu, jako že tu jsou na věčné časy, se v prosinci hroutily jako domečky z karet. Velké příběhy o obnově tržního hospodářství a návratu na Západ ovládly veřejné diskurzy tak mocně, že jim uvěřili i komunističtí funkcionáři. Již léta nežili velkým vyprávěním o vybudování komunismu, ale věřili v racionální konstruktivismus: kdyby plánování bylo osvíceně vědecké, otevřely by se cesty k nebyvalé prosperitě společnosti. V každém případě se československá společnost vlivem inkulturace praktik ze Západu celá 80. léta s předstihem podprahově měnila. Jasně to dokumentoval náš výzkum ve Filipově, kde jsme rekonstruovali kvůli kontextu i vládnutí komunistické strany v druhé polovině osmdesátých let.

Na ten výzkum jsem se chtěl zeptat. Je docela slavný. Jak vznikl?

Teoreticky vycházel z Přerodů: principů sociálního konstruování, které po-revoluční proměny pojmají jako konglomerát dílčích přerodů, které interagují a mají odlišné rychlosti. Pořádali jsme s kolegy na katedře zářijové studentské semináře na našem mlýně. Pravidelně na ně jezdil z Brna i Dan Ryšavý, který všechny své studentské práce prováděl ve svém rodném městě (cca 3000 obyvatel). Byla to ohromná příležitost vidět proměnu Filipova, jak jsme město přejmenovali, zevnitř i zvnějšku. Výzkum vedl Josef Kandert, antropolog, který měl za sebou dlouhodobý výzkum dvou vesnic ve středním Slovensku. Ukazoval, že zde vládly trvale vždy dva „klany“, které se střídaly u moci spolu s tím, jak se ve dvacátém století historicky měnilo Slovensko. V týmu jsme měli ještě sociology ze Zemědělské univerzity, Michala Lošťáka a Helenu Hudečkovou. Výzkum byl společným dílem a zmapoval proměny všech důležitých součástí městečka: radnice, politických stran, sboru, farnosti, podniků, státního statku, obchodů, hasičů, fotbalistů atd.

Tvoje „dělání“ sociologie je vlastně příkladné a učebnicové, ale současně pro vnější pozorovatele těžce pochopitelné. Je to proto, že svoje empirické výzkumy rámuješ poměrně hodně obecným sociologickým teoretizováním. Na čem stojí tvoje současná teorie těžby hybnosti?

Nevím, jestli sis toho všiml, ale všechny žité světy se neustále pohybují vpřed. Platí v nich princip Červené královny z Alenky v říši divů: „*Jak vidíš, tady musíš běžet ze všech sil, abys setrvala na jednom místě. Chceš-li se dostat jinam, musíš běžet aspoň dvakrát tak rychle!*“ Jednající tuto výzvu vidí a vědí o ní. Neustále si vytvářejí perspektivu založenou na zkušenosti a výhledu. Jen tak se jejich situace může stát kompetenčně dourčenou, pokud se týče jejich angažmá a závazků vůči druhým. Mluvím-li o hybnosti v souvislosti s odhodláním konat, jde samozřejmě o fyzikální metaforu. V žitých světech jedinci i organizace musejí neustále obnovovat své agendy a vytvářet si šance na obzoru, aby jejich běžení mělo smysl a aby z něho měli i užitek. Fyzikálně lidé získávají pochopení pro hybnost díky zkušenostem s uplatňováním vlastní síly v gravitačním poli (Piaget). Sociálně rozumějí výzvám žitých světů, protože mají zkušenosti s vlastní vůlí spojenou s komponováním výpovědí a scénářů akcí v silovém poli toho, co by mohlo a mělo být, a toho, co doopravdy je. Svým vypovídáním a konáním toto pole přitom neustále

dotvářejí. Problém „těžby hybnosti“ tvoří otázka: Jak mohou předvídají a starostliví aktéři v rozmluvách kredibilně a konzistentně rozpoznávat, sdělovat a ospravedlňovat „něco by se mělo stát“ nároky tak, aby přiměli druhé i sebe ke společné světotvorbě?

I archaické kmeny běžely, ale v jejich pojetí to byly cyklické proměny. Zpříběhovaly dění tak, že řád doktrinálně trval beze změny (Lévi-Strauss). V dynamických společnostech jsou žité světy viditelně uváděny do pohybu organizovaným přičiněním jednotlivců a organizací. Směr a provedení pohybu nejsou předem dány, protože jsou výsledkem střetů nároků. Lidé, jejichž mysl je diskrétní, mají pouze svou vlastní modální historii (Greimas) a před sebou omezeně předvídatelnou budoucnost, mohou uspět, jestliže definují situace motivačně v termínech nadějnosti a vzácnosti, dobra a špatnosti, správnosti a ziskovosti. Dourčováním koorientací, namísto Thomasova ambiciózního „definování situací“, jednající vytvářejí vektory svých pohnutek mezi tím, co je přesahuje a je ve veřejném zájmu anebo je určované svatou vášní a proveditelnou realitou využívaných příležitostí, která odpovídá spíše jejich soukromým zájmům anebo světským vášním.

Žijí v epoše relativismu, kde pocitově i hmatatelně nic netrvá věčně. Vše, i instituce, musí být schopné měnit své skupenství: z pevného na tekuté. Brány této epochy před sto padesáti lety začali otevírat společenští vědci (Menger, de Saussure), filozofové (Husserl, Wittgenstein), fyzici (Einstein, Bohr) a celá umělecká moderna, ještě dřív matematici (Riemann, Lobačevskij). Otázku relativismu silně dramatizovaly dvě světové války, podryvající důvěru v optimisticky chápaný vědecko-technický pokrok, který vedl k bezprecedentnímu, ale také velmi nerovnoměrnému bohatnutí společností. Konstruktivistická teorie, která zdůrazňuje neustálé postupování žitých světů, nezbytné dourčování koorientací, přerodovou tekutost institucí, narace relativizující morálku a legitimitu využívaných příležitostí, se nutně jeví jako cesta do bezbřehého relativismu nejen v teorii, ale i v praxi. Pokud dáme před závorku diskrétnost lidských myslí, jejichž úsudky mají navigačně větší váhu než volby, je tomu tak, že předvídání má konečné horizonty, řídí se malými celými čísly a v neposlední řadě myslmi, které si navzájem nevidí do svých hlav.

Metodologický realismus sociálních procesů, které jsou neurčité jen co do pravděpodobnosti, je možné přenášet z přírodních věd do společenských

věd jen jako jednu z možných epistemologických strategií. Vytěšňuje podmíněnost světotvorby Garfinkelovým „společným porozuměním“ dění, které nutí zúčastněné vyrovnávat se diskrétně s neurčeností smyslu svých agend. Světotvorba totiž podstatnou měrou nesestává z měřeného množství dohody mezi lidmi na určitých tématech. A „je zavádějící i nesprávné považovat dohodu za pojistně matematický nástroj, který zmocňuje účastníky v jakémkoli tady-a-ted' předpovídat navzájem své budoucí činnosti“ (Garfinkel, 1967, s. 39; doplněno při editaci). Jednající nezřídkou čelí okolnostem, kdy se plné porozumění nejistotám kvůli diskrétnosti lidských myslí stává neřešitelným problémem, zevnitř stejně jako zvnějšku. Rokování o starostech, zpříběhování a zherňování dění slouží také k tomu, aby účastníci uměli snášet věci, které změnit nemohou, a moudře je odlišovali od věcí, které se jejich přičiněním měnit dají, vypůjčím-li si slova od *Modlitby klidu* Anonymních alkoholiků. Omezenost členského „dělání společenských věd“ diskrétností, tj. malými celými čísly v úsudcích a volbách, ovládanou nespojitostí lidských myslí, má i své nezanedbatelné výhody: ustavuje „univerzální“ platnost zákona zachování starostí, s nímž nejspíš nic nenadělá ani téměř „spojitě nekonečná“ umělá inteligence.

Teorie těžby hybnosti staví na tom, že jakéhokoliv „společného porozumění“ dosahujeme podvojně. „Politickými“ úsudky o smyslu agend získáváme manévrovací prostory, v nichž „ekonomicky“ vybíráme volbou příležitosti. Teorém sociálního výběru jen konstatuje, že těžba zakládaná společným porozuměním koorientacím je podvojně nákladná – uplatňují se v ní kvůli diskrétnosti lidských myslí relativní náklady: transakční i oportunní. Pragmaticky relativní strategie světotvorby, jejichž významnost v dynamizaci společností přirozeně roste, mají proto i nekompromisní sociální meze svého uplatňování. Vynucovací povahu těchto mezí v případně arbitrárnosti slov-znaků vyjádřil hned v začátcích epochy relativismu de Saussure (1989) takto: „Jako bychom jazyku říkali ‚ted' vol'‚ ale také hned dodávali ‚a musí to být tento znak, a žádný jiný.“ Libovůle naráží na to, že v úsudcích jednajících záleží na tom, zda i ostatní mají podobný úsudek a jakou mu přisuzují váhu. Souhra se děje jen „měkce“ předvídaním na bázi řečových her. Proto je ale také pravda, že úsudky, a tím například i volební chování občanů, se dají autoritářsky a demagogicky manipulovat a projektovat. Suma sumárum, největší problém žitého relativismu a z něho plynoucího

zmatení jazyků vidím v tom, že z veřejných prostorů se postupně vytrácí racionální diskurz. Ale všechny demokratické instituce jsou na něm bytostně založeny.

Moc děkuji a přeji hodně sil.

Dušan Lužný

TÉMA ČÍSLA: DOMOV

Doma je doma

Petr Gibas

Katedra environmentálních studií

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Doma je doma... , povzdechne si čas od času snad každý – alespoň z těch, kdo mají kde bydlet – po návratu z práce, dovolené, pracovní cesty nebo prostě po těžkém dni. Doma je doma, jak samozřejmé a prosté. Koneckonců, domov je nějakým, často zdánlivě samozřejmým, někdy až jednoduše prostým způsobem součástí života nás všech – jako zkušenost a prožitek, jako aspirace a sen, jako projekt, jako něco dusivého, ale třeba i chtěného a těžko dosažitelného. A přesto, nebo právě proto, nepředstavuje otázka domova nijak zásadní problém pro společenskou vědu včetně geografie, antropologie nebo sociologie. To neznamená, že bychom se se studiem domova v těchto disciplínách neseťkali, mnohde se o domově na nejrůznějších úrovních – od teoretické přes epistemologickou až po empirickou – vedly a vedou velmi zajímavé a intenzivní diskuze. Na některé z nich koneckonců navazuji i v následujícím textu. Přesto domov nefiguruje jako klíčové téma současného společenskovědního mainstreamu, a to nejen v českém kontextu.¹

Jako člověka a zároveň vědce s geografickým a antropologickým vzděláním a určitým sociologickým zázémím² mě otázka domova dlouhodobě zajímá, a to i proto, že se sice může zdát odborně okrajovou, pro každodenní život je však podstatnou, možná až životně důležitou. Můj zájem o domov jako

¹ Důvody proč, snad – ač spíše implicitně – vylpynou v průběhu textu.

² Ač nejsem sociolog, dlouho jsem působil a částečně stále ještě působím na Sociologickém ústavu Akademie věd ČR.

téma i terén společenskovedního výzkumu (Gibas, 2017) se protíná se zájmem o další, stejně zdánlivě okrajová témata, ať už jde o (v antropologii a geografii v poslední době upozaďovanou) krajinu (Gibas & Pauknerová, 2009; Gibas, 2014), svépomocnou tvorbu a kutilství (Gibas, 2019; Gibas & Šima, 2020), nebo mnou dlouhodobě studované městské zahrádkaření (Gibas et al., 2014; Gibas & Boumová, 2020). Krom toho, že se s domovem více či méně tematicky prolínají, mě na nich z odborného hlediska láká právě ona kombinace všudypřítomnosti, zdánlivé samozřejmosti a vědecké okrajovosti. Věřím totiž, že z okraje – ať již je zdánlivý, či opravdový – je možné nově a neotřele nahlížet zásadní otázky, se kterými se potýkáme jak v každodenním životě, tak i celospolečensky.³ A tak studium zahrádkaření může pomoci nahlédnout domov novým a zajímavým způsobem, stejně jako perspektiva zájmu o domov umožňuje porozumět nejen fenoménu zahrádkaření jako takovému, ale i obecnějším problémům, kterým čelíme ve městech ve 21. století v Česku, v Evropě a snad i obecně. Alespoň taková je jedna z premis, kterou se nechávám vést na následujících stranách. Není to premisa pro mě nová a vše, čeho se na následujících řádcích hodlám dotknout, vychází z mé předchozí práce a zejména z knihy, která v roce 2026 vychází v nakladatelství Academia pod názvem *Zahrádka: péče o život v předivu města*. Následující úvahy o domově a jeho samozřejmé nesamozřejmosti, o politice domova i o zahrádkách jako terénu, odkud je možné domov nahlížet a zároveň tak odhalovat něco obecnějšího o městě a životě v něm, představují shrnutí jednoho z dílčích, ale podstatných argumentů celé knihy.⁴ Mohou tak sloužit jako pobídnutí – k přemýšlení o domově (jinak). A třeba i k prolísování nebo pročtení zmíněné knihy. Podnětné, ale i reklama, dalo by se říct.

³ ... jak velmi pěkně ukazují studie sebrané v Osman & Pospíšilová (2019), *Geografie „okrajem“: Každodenní časoprostorové zkušenosti*.

⁴ Celý text stavím na úvahách a zejména na jejich teoretickém ukotvení, tak jak je představuje zejména třetí kapitola zmíněné knihy (s názvem *Zahrádka a domov*); detailněji tedy viz Gibas (2026), *Zahrádka: péče o život v předivu města*.

Tak tedy k domovu

Domov v běžném významu slova chápeme povětšinou jako místo, kde člověk žije. Doma jsme – a to i podle slovníkové definice⁵ – v místě svého pobytu, ve svém bytě, ve své domácnosti, u své rodiny, ve své obci, ve své vlasti, ve svém státě. Být někde doma znamená patřit tam, dobře to tam znát a spolehlivě se tam orientovat. Doma je doma: místo pobytu, případně původu.

Taková běžná představa do značné míry souzní s dlouhodobě rozvíjenou konceptualizací domova v rámci fenomenologie a jí ovlivněných studií, včetně studií domova, které se rozpínají mezi geografii, antropologií a třeba i sociologií.⁶ Fenomenologické pojetí je pro porozumění domovu, ať již jako odbornému konceptu, nebo běžné představě, zásadní, a to ze dvou důvodů. Předně fenomenologie vychází z porozumění každodennímu způsobu bytí člověka. Jejím pojetí domova je tedy vystavěno s ohledem na zkušenost bytí doma. Zároveň však fenomenologické představy o domově minimálně od poloviny minulého století pronikly hluboko do běžného povědomí.⁷

Fenomenologické porozumění domovu je založeno na svébytném porozumění situaci, v níž se člověk nachází, protože „neexistuje mimo svět, ale je do něj vtažen a ponořen“ jako tělesná bytost. (Seamon, 2000, s. 160) Fenomenologická perspektiva představuje základní situaci bytí člověka jako bytí ve světě, který si sám nedal, ale do kterého je vržený (Heidegger, 1996, s. 126–131) a ve kterém se charakteristickým způsobem orientuje a pobývá. (Ingold, 1993) Z této rozvahy vyplývá, že „být ve světě, vynacházet se v něm, znamená existovat v místech. Místo představuje konkretizaci našeho bytí-ve-světě“ (Casey, 1993). Lidé obývají svět prostřednictvím míst. Fenomenologicky vzato, člověk žije v místech a skrze ně se nejen ve světě orientuje, ale zároveň se „díky nim a s nimi stává tím, kým je“ (Gibas, 2017).

Domov je pak ve fenomenologiích – přímo a přiznaně, či nepřímou – ovlivněných studiích⁸ chápán jako nejdůležitější místo, které člověku poskytuje

⁵ Viz například definice v *Akademickém slovníku současné češtiny*.

⁶ Viz detailní přehled a diskuze v Gibas, 2017.

⁷ Zejména Heideggerem ovlivněné fenomenologické pojetí domova jako ústředního místa lidské existence (viz dále) prosáklo do běžného povědomí a „stalo se součástí mnoha diskurzů o identitě, jak odborných, tak i lidových“ – jak podotýká kupř. Harrison (2007, s. 642).

⁸ Ať již jde o humanistickou, či fenomenologickou geografii a na ně navázaná studia domova, včetně například i studií antropologických a sociologických.

počit ukotvení a orientace ve světě, bezpečné centrum lidské existence a nezaměnitelný střed významu a smyslu (Dovey, 1985, s. 36), místo klíčové pro utváření identity člověka (Relph, 1976, s. 39). Představuje tak „místo důvěrně známé“ (Tuan, 1977), prostor přináležení, ke kterému si lidé v průběhu času vytvářejí silný a klíčový vztah. (Atlman et al., 1985)

Klasické fenomenologické pojetí domova jako ústředního místa lidské existence, místa relativně stálého, vymezeného, bezpečného, místa přináležení, odkud se člověk může, fenomenologicky řečeno, rozvrhovat do světa, je do značné míry idealistické a univerzalistické, zároveň však reduktivní. O domově mnohé odhaluje, ale také zakrývá. Třeba to, že domov ve smyslu bezpečného místa, odkud je možné se vydávat do světa a kam je možné se vracet, je v současném světě konfliktů, migrace, válek a globální změny klimatu privilegiem, a nikoli běžnou zkušeností. Domov je totiž nejen otázkou způsobu bytí-ve-světě člověka obecně vrženého do světa, ale také velmi mocnou představou, sadou hodnot a aspirací na to jak a kde konkrétně lidé chtějí žít své životy, komu a kde je to umožněno a z jakých důvodů.

K domovu tedy ještě jednou, kriticky

Domov je tak potřeba vztáhnout nikoli pouze k obecné povaze lidství, ale i ke konkrétnímu, situovanému vlivu politiky a moci. Existuje totiž „politika toho, co je domov“ (Brickell, 2012). Touha po domově jako bezpečném místě, odkud je možné se vydávat do světa, sice může být z fenomenologického pohledu univerzální, nicméně formy, jakých takový domov může v různých společenských, ekonomických a politických situacích nabývat, a pro koho může být dosažitelný, již univerzální nejsou a jsou naopak podmíněny celou řadou sociálních, ekonomických, politických a dalších činitelů.

Předně, místa, a tedy ani domov, nikdy nejsou do sebe plně uzavřena, ale naopak se jejich obsahy utvářejí a proměňují ve vztahu k dalším prostorům a místům. Domov jako význačné místo tak nabývá podoby nejen „prostřednictvím pozitivních vztahů k jiným místům“, ale jeho význam a smysl vyvstává „přímo ze specifčnosti vzájemného působení s „vnějškem““ (Massey, 2001, 169), do kterého se domov svým způsobem otevírá a jehož působení je vystaven. Zároveň jsou místa produkována nikoli individualisticky, tedy jednotlivými lidmi samotnými, ale prostřednictvím sociálních vztahů, na ně navázaných představ a praktik a také jejich dopadů. Fenomenologická představa o domově jako inherentně pozitivním místě je

tedy vysoce idealistická. Upozaduje skutečnost, že jakožto produkovaný sociálně a s ohledem na skutečnost, že je v představách i praxi úzce navázán na sociální prostředí rodiny, se může domov stát třeba i ohrožujícím a tyranským (Douglas, 1991), stejně jako sociální vztahy, které jej utváří a obklopují. Domov tak není ani nutně vždy pozitivním prostorem bezpečí a jistoty.

Zároveň je představa domova jako místa, kam člověk přináleží či odkud pochází, bezpečného útočiště, odkud se může vydávat do světa, ze své podstaty velmi statická. Ne nadarmo s ní jde ruku v ruce obraz kořenů jako metafory pro způsob, jak člověk přináleží k místu domova. Domov je často představován jako místo, kde má člověk své kořeny, kam přirozeně patří, odkud nabírá sílu, kde se mu daří. Místo, které zároveň utváří a podmiňuje identitu člověka (a naopak). V pozadí tohoto pojetí domova leží přesvědčení o zásadním propojení identity člověka a místa. Kořeny, o které v této představě jde, „nejsou [však] jen tak ledajaké; velmi často jde o představu kořenů stromů [arborescent]“ (Malkki, 1992). Domov a místo přináležení jsou tak formulovány a vnímány jako sedentární, neměnné a stálé. Takováto zakořeněnost předpokládá ohraničenost a vymezenost,⁹ stabilitu nejen míst a prostor, ale také identit, osobních či skupinových, a díky tomu vykresluje místa – a místo domova zvláště – jako rezistentní vůči změně či po nich v obecnější rovině tuto rezistenci, neměnnost, vyžaduje.

Jde samozřejmě o představu idealistickou, ale také značně konzervativní, elitářskou a etnocentrickou. Koneckonců „představa domova jako vymezeného místa, kam přináleží konkrétní člověk (či lidé), který je do daného místa zakořeněn, totiž stojí na implicitním ‚negativním vymezení se vůči těm druhým‘, a z domova tak potenciálně vylučuje ty, kteří takto domov nemají a kteří jej v rámci každodennosti prožívají jiným způsobem – migranty, nomády, uprchlíky, transnacionální pracovníky a pracovnice apod.“ (Gibas, 2017, s. 252–253) Na místa, do kterých člověk či celé skupiny lidí zakořeňují jako stromy a s nimiž jsou takto hluboce spojeny osobní a skupinové identity, lze totiž klást (politický) nárok. Ten leží v pozadí (konzervativní) ideologie nacionalismu, která je i s důsledky vyplývajícími z politik

⁹ A přitom, jak podotýká třeba Massey (2001, s. 196), místa a jejich významy jsou utvářeny vždy ve vztahu k dalším místům, jsou tedy z principu porézní a otevřená i navenek.

vyhánění a vysídlování, ke kterým vede, „naturalizována a postulována jako přirozená“.¹⁰

Důraz na stabilitu, kterou má domov vykazovat a poskytovat, opomíjí skutečnost, že domov není pouhou představou, ale je zároveň i sociálně-materiální povahy a jako takový je vždy náchylný k proměně a vývoji. V případě domova tak nakonec nejde pouze a jednoduše o místo vztahu k vymezenému prostoru, ale také – a možná především – o prostor soužití a péče, skrze které se teprve utváří významy a vztahy, pocit přináležení a identita místa i lidí s ním. Při přemýšlení o domově je tedy potřeba brát v potaz i skutečnost, že domov funguje jako „zásobárna komplexních, vzájemně propojených a občas rozporuplných sociokulturních představ o vztazích lidí mezi sebou, zejména v rámci rodiny, a vztazích lidí s místy, prostory a věcmi“ (Mallet, 2004, s. 84). Z výše řečeného vyplývá, že domov – ať již jako obecně sdílená představa, nebo konkrétně zažívaná zkušenost – je privilegiem, je otevřený, nestálý a mnohdy problematický, podmíněný situacně, vnějšími vlivy i způsoby, „jak konkrétně jsou identity míst a lidí, kteří jsou v nich doma, produkovány, konstruovány a vyjednávány“ (Gibas, 2017).

A co domov a zahrádky?

„Doma je doma,“ ono konejšivé a bezpečné místo, jednoznačné, vymezené a ohraničené ústředí života není tak samozřejmé, jak by se mohlo zdát. Protože je místo (domova) utvářeno v širším kontextu soužití s ostatními lidmi, existuje spíše jako sociálně i materiálně podmíněný proces ustavování, propisování významu do konkrétního prostoru a utváření jeho smyslu. I proto jde – spíše než o bezpečné ústředí existence – o komplikovaný „prostor přináležení i odcizení, intimity i násilí, touhy i obav [...], do něhož jsou promítány významy, emoce, zkušenosti a vztahy“ (Blunt & Varley, 2004, s. 3). Odpovědí na skutečnost, že domov existuje jako privilegium, by zároveň nemělo být „odmítnutí hodnot, které domov představuje, ale požadavek, aby tyto hodnoty byly dostupné každému“ (Young, 2010, s. 91). Zároveň je třeba připustit jistou nesamozřejmost, křehkost domova, přiznat si ji a včlenit ji do představ i praxe nakládání s prostory domáckosti.

V průběhu mého dlouholetého výzkumu se zahrádky v zahrádkových osadách ukázaly nikoli pouze jako místa rekreace či odpočinku nebo prostory

¹⁰ A to i prostřednictvím nároku fenomenologie na univerzální platnost, viz Gibas, 2017, s. 252–253.

produkce nejrůznějších výpěstků, ale mnohem více jako žitý prostor utvářený prostřednictvím neutuchající práce a vznikající na základě okamžité i dlouhodobé péče – o jednotlivé přírodniny, o zahrádku jako celek, ale i o širší prostory, do kterých je konkrétní zahrádka začleněna a se kterými je propojena. Péče a soužití představují úhelné kameny toho, jak se na konkrétním místě v průběhu konkrétního času ustavuje místo vztahu a prostor přináležení, domov. Na zahrádkách se však ani péče, ani soužití netýká jen lidí. Naprosto zásadní součástí zahrádky jako domácího prostoru je krom lidí i soužití s dalšími živými bytostmi a neživými silami, které do procesu práce a péče vstupují svým vlastním, mnohde velmi aktivním způsobem – i přes veškerou snahu jsou mimo přímou kontrolu zahrádkářek a zahrádkářů a dosvědčují, jak moc je oplocená, a tedy zdánlivě uzavřená, zahrádka otevřena vnějšímu světu, který překračuje jednotlivosti, z nichž zahrádka sestává, i ty, kdo o ni pečují.

Zahrádka je tedy prostorem přináležení a jako taková se stává i součástí domova. Pokud zahrádkám přiznáme to, že jsou součástí domova, že jde

Obr. 1 Ze zahrádky v jedné pražské zahrádkové osadě. Foto: autor, 2016.

o místa přináležení, pak prostřednictvím zahrádek můžeme lépe uchopit i vlastnosti domova jako takového. Nahlédnout zahrádky jako jeden ze svébytných příkladů toho, jak lidé vytvářejí a udržují smysluplný a hluboký vztah k místu, jak přináležejí, ukazuje, že domov není jednoduše a dopředu dán, ale že je neustále v procesu utváření. O to být někde doma je třeba usilovat. Zároveň se ukazuje, že domov nemusí být nutně pouze na jednom místě, ale je možné jej prožívat a utvářet i napříč prostorem (i časem) – například jako doma v bytě a současně i někde jinde na zahrádce.

Soustředěný pohled na zahrádky umožňuje nahlédnout domov jako proces, kterým se daný prostor – třeba pozemek v zahrádkové osadě – přetváří na místo vztahu a kterým se v daném místě v oblouku času prostřednictvím péče a na průsečíku vztahů soužití ukotvuje každodenní život. Proces, který je způsobem, jak lidé – ať už jde o zahrádkáře, či někoho jiného – obývají svět a zároveň do něj otiskují a z něj získávají význam pro svůj každodenní život.

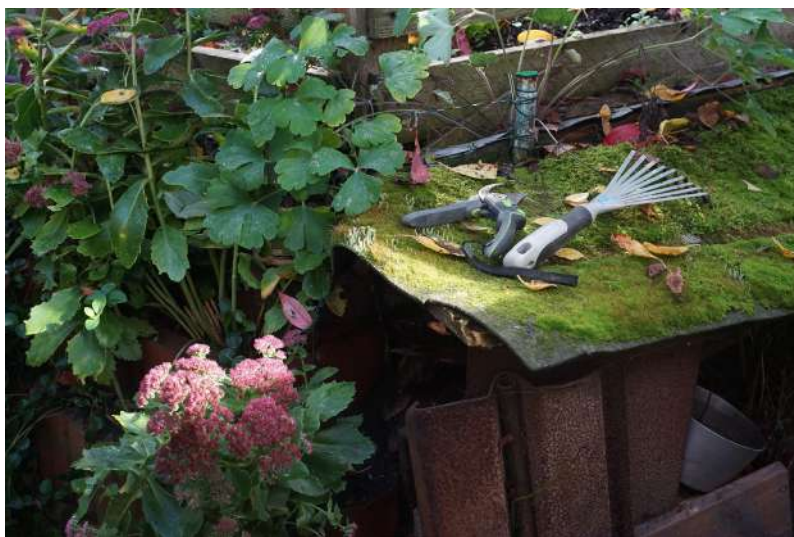
Ještě podstatnější je možná ale skutečnost, že na zahrádkách se ani péče, ani soužití netýká jen lidí. Naprosto zásadní součástí zahrádky jako

Obr. 2 Co a jak při pečování o život. Foto: autor, 2017.

domáckého prostoru je krom lidí právě i soužití s dalšími živými bytostmi (a neživými silami).

Péče o zahrádku a v důsledku i péče o domov ve své podstatě představuje péči o více-než-lidské soužití, kterou obecně nazývám péčí o život. Zahrádka – a v obecném smyslu i domov – vzniká a je umožněna konkrétními činnostmi, jež představují součást širší péče o život. Představuje tedy prostor, jenž vzniká a trvá jako součást přediva vztahů, které překračují jednotlivé zahrádkáře a zahrádkářky i člověka obecně. Je to právě péče o život ve své konkrétní podobě, co umožňuje a utváří vztahy mezi jednotlivými formami života v daném okamžiku. Právě prostřednictvím aktivit péče o život se do sebe vlétají nitky osudů živých bytostí i neživých přírodnin a vzniká předivo života, jež nabírá konkrétní podobu zahrádek, jako jednu z podob, kterou nabývá domov. Jaké důsledky – teoretické, ale i praktické – s sebou nese důraz na niterné propojení domova, které odhaluje pohled na zahrádky jako okrajové městské prostory i odborné téma? Co pro porozumění domovu, ale i městu, přírodě a jejich možné budoucnosti vyplývá z poznání, že doma je možné být pouze a především tam, kde se pečuje o život? To jsou

Obr. 3 Ze zahrádky jako prostoru práce – péče o život. Foto: autor, 2022.

otázky, které je možné – a podle mě i nutné – přinášet z okrajů do středu zájmu a se kterými je potřeba se odborně i lidsky začít zásadně vyrovnávat, pokud chceme nadále mít a rozvíjet místa, kam můžeme po těžkém dni přijít a říct si: Doma je doma.

Bibliografie

- Altman, I., Oxley, D., & Werner, C. M. (1985). Temporal aspects of homes. In I. Altman & C. M. Werner (Eds.), *Home environments: Human behavior and environment* (Advances in theory and research, Vol. 8, pp. 79–114). Plenum Press.
https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2266-3_3
- Blunt, A., & Varley, A. (2004). Geographies of home. *Cultural Geographies*, 11(1), 3–6.
- Brickell, K. (2012). 'Mapping' and 'doing' critical geographies of home. *Progress in Human Geography*, 36(2), 225–244. <https://doi.org/10.1177/0309132511418708>
- Casey, E. S. (1993). *Getting back into place: Toward a renewed understanding of the place-world*. Indiana University Press.
- Douglas, M. (1991). The idea of a home: A kind of space. *Social Research*, 58(1), 287–307.
- Dovey, K. (1985). Home and homelessness: An introduction. In I. Altman & C. M. Werner (Eds.), *Home environments: Human behavior and environment* (Advances in theory and research, Vol. 8, pp. 33–64). Plenum Press.
https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2266-3_2
- Gibas, P. (2014). Fenomenologie prostoru: O geografii místa, krajiny i nepřítomnosti. In R. Matoušek & R. Osman (Eds.), *Prostor(y) geografie* (s. 23–45). Karolinum.
- Gibas, P. (2017). Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: Vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53(2), 241–268. <https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.2.315>
- Gibas, P. (Ed.). (2019). *Kutilství: Drobná mozaika svépomocné tvorby*. Sociologický ústav AV ČR.
- Gibas, P. (2026). *Zahrádky: Péče o život v předivě města*. Academia.
- Gibas, P., & Boumová, I. (2020). The urbanization of nature in a (post)socialist metropolis: An urban political ecology of allotment gardening. *International Journal of Urban and Regional Research*, 44(1), 18–37.
<https://doi.org/10.1111/1468-2427.12800>
- Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., et al. (2014). *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Univerzita Karlova.

- Gibas, P., Nyklová, B., & Šima, K. (2023). Situating do-it-yourself: A hybridizing perspective from central and Eastern Europe. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2476857>
- Gibas, P., & Pauknerová, K. (2009). Mezi pravěkem a industriálem: Několik poznámek k antropologii krajiny. *Český lid*, 96(2), 131–146.
- Gibas, P., & Šima, K. (2020). Kutilství mezi státním socialismem a globálním kapitalismem: Nové perspektivy zkoumání svépomoci a prozumu. *Studia Ethnologica Pragensia*, (1), 9–20.
- Harrison, P. (2007). The space between us: Opening remarks on the concept of dwelling. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(4), 625–47. <https://doi.org/10.1068/d365t>
- Heidegger, M. (1996). *Being and time: A translation of Sein und Zeit*. SUNY Press.
- Ingold, T. (1993). The temporality of the landscape. *World Archaeology*, 25(2), 152–174.
- Malkki, L. (1992). National geographic: The rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees. *Cultural Anthropology*, 7(1), 24–44.
- Mallett, S. (2004). Understanding home: A critical review of the literature. *The Sociological Review*, 52(1), 62–89. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2004.00442.x>
- Massey, D. (2001). *Space, place, and gender*. University of Minnesota Press. <http://www.upress.umn.edu/book-division/books/space-place-and-gender>.
- Osman, R., & Pospíšilová, L. (Eds.). (2019). *Geografie „okrajem“: Každodenní časoprostorové zkušenosti*. Karolinum.
- Pallasmaa, J. (1994). Identity, intimacy and domicile: Notes on the phenomenology of home. *Finnish Architectural Review*, (1).
- Relph, E. C. (1976). *Place and placelessness*. Routledge.
- Seamon, David. „A Way of Seeing People and Place: Phenomenology in Environment-Behavior Research“. In *Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research: Underlying Assumptions, Research Problems, and Methodologies*, editoval Seymour Wapner, Jack Demick, Hiroufmi Minami, a C. Takiji Yamamoto. Kluwer Academics / Plenum Publishers, 2000.
- Tuan, Y.-f. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. E. Arnold.
- Young, I. M. (2010). Feministické variace na téma dům a domov. In Z. Uhde (Ed.), *Proti útlaku a nadvládě: Transnacionální výzvy politické a feministické teorii* (s. 235–262). Filosofia.

Domov mezi „slumem“ a nocležištěm

Petr Vašát

Oddělení lokálních a regionálních studií

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Zkoumání vztahu mezi domovem a bezdomovectvím stálo dlouhou dobu spíše na okraji odborného zájmu. V 80. letech se totiž pozornost výzkumu v severoamerických a západoevropských městech soustředila především na prudký nárůst počtu lidí bez domova a na hledání jeho příčin. Teprve na přelomu 80. a 90. let se tento rámec začal postupně posouvat – badatelé a badatelky se začali více zabývat nejen zkušenostmi lidí bez domova s různými formami příbytku, ale také širšími otázkami vztahu mezi bezdomovectvím a domovem. Postupně se prosazuje shoda na tom, že bezdomovectví nelze adekvátně pochopit bez hlubšího porozumění tomu, co domov znamená a jak je prožíván. Studie věnované tomuto tématu se zpravidla zaměřují na bydlení v azylových domech či jiných formách nedostatečného bydlení, včetně ulice, a zkoumají způsoby, jimiž lidé bez domova v těchto kontextech vytvářejí a zakoušejí význam domova. Mezi klíčové práce patří například kniha *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*, která představuje průlomový feministický příspěvek ke studiu domova a bezdomovectví. Autorky Sophie Watson a Helen Austerberry kritizují tehdy dominantní „genderově slepé“ pojetí bydlení, implicitně založené na mužské zkušenosti, a upozorňují, že ženy bez domova zůstávají často neviditelné – jak ve statistikách, tak v politických reakcích.¹ Ukazují,

¹ V posledních letech lze v sociálních vědách pozorovat rostoucí snahu používat ve vztahu k fenoménu bezdomovectví nepatologizující terminologii – nejvýrazněji prostřednictvím pojmu *unhoused* (česky nejlépe asi jako „vyloučení z bydlení“). Přestože tuto iniciativu podporují, je třeba upozornit,

že domov nelze chápat pouze jako fyzické obydlí, ale jako komplex vztahů moci, péče, závislosti a kontroly, které mohou být pro ženy zároveň zdrojem bezpečí i útlaku. Feministická perspektiva tak odhaluje, že bezdomovectví není pouze problémem absence bydlení, ale i nerovných sociálních vztahů v rodině a ve státě. Právě tímto způsobem tato práce zásadně předznamenala pozdější kritická studia domova, která akcentují roli moci, provázanost materiální a imaginární roviny i multiskalární povahu domova jako místa (srov. Blunt & Dowling, 2006).

Feministicky orientovaný výzkum bezdomovectví tak ukazuje, že bezdomovectví jako specifický společenský stav a sehrává v úvahách o domově klíčovou roli. Nejenže poskytuje jedinečně komplexní empirické poznatky, ale otevírá i prostor pro kreativní konceptuální a teoretickou práci. Koneckonců, kdo jiný by měl vypovídat o tom, co znamená být doma, a od koho jiného bychom se měli učit než od těch, kteří se pohybují na epistemologickém, prostorovém či politickém pomezí toho, co je v dominantní společnosti považováno za domov? Domov na houseboatu, ve sdíleném bytě či v domácnosti samoživitelky – ve všech těchto situacích je možné nalézt produktivní konceptuální a tematické inspirace generované výzkumem bezdomovectví.

Rád bych se proto krátce zamyslel nad tím, co znamená „doma v bezdomovectví“, a na příkladu tzv. bezdomoveckých nocležišť – neformálních tábořišť či obsažených prázdných domů lidí bez domova – podkryl některé skryté aspekty této paradoxní skutečnosti. Tyto prostory bych rád nahlédl experimentální optikou: skrze literaturu a produkci vědění o tzv. „slumech“ – původně neformálních, svépomocně budovaných obydlích typických pro města makroregionů souhrnně označovaných jako „globální Jih“.² Chci tak „použít jedno místo ke kladení otázek o tom druhém“ (Roy, 2003, s 466) a zamyslet se nad tím, zdali způsob, jakým jako vědci

že pojem *unhoused* vznikl ve velmi specifických podmínkách severoamerických měst a v poměrně privilegovaných akademických kruzích. V tomto textu i proto nadále používám pojmy *lidé bez domova* či *bezdomovectví*, které jsou v našich podmínkách stále běžné a všem srozumitelné.

² Přestože používám rozlišení globálního Jihu a Severu – běžný rámeček v odborné literatuře – přistupuji k němu kriticky a uvědomuji si jeho tendenci zjednodušovat a esencionalizovat komplexní geografické reality. Buď proto dávám přednost jemnějším regionálním a kontinentálním rozlišením nebo uvádím v závorce.

a vědkyně, ale i jako veřejnost, v Česku přemýšlíme a píšeme o různorodých nocležistích, naplňuje svůj empirický a teoretický potenciál. Domov coby „téma, koncept a terén“, jak by řekl Petr Gibas (2017), přitom umožňuje se elegantně pohybovat nejen mezi různými měřítky, ale i mezi odlišnými geografiami, a stává se tak svého druhu strategií pro promyšlení politického aktérství ve městě.³

Život jako politika

Dějiny měst a megaměst „globálního Jihu“ jsou neoddělitelně spjaty s fenoménem svépomocně budovaných osídlení (*self-built settlements*), která se začala masově rozvíjet zejména v průběhu 20. století v důsledku rychlé urbanizace, kolonialismu, industrializace a hlubokých sociálních nerovností. Miliony lidí přicházejících do těchto měst si bydlení nezajišťovaly prostřednictvím trhu ani státu, ale vlastní prací, improvizací a postupným zabíráním a přetvářením půdy. Tato osídlení – populárně často označovaná jako „slumy“, „favely“ či „squaty“ – nebyla pouze projevem chudoby či selhání urbanistického plánování. Od počátku představovala aktivní proces městotvorby, v němž se otázky bydlení, vlastnictví, infrastruktury a občanství řešily vyjednáváním „zdola“. Právě zde se začala formovat specifická politika městských okrajů, zakořeněná nejen v protestu, ale i v samotném budování domova.

Politika na městských periferiích se jen zřídka odehrává v podobě otevřeného konfliktu či viditelné kolektivní mobilizace. Častěji se vtěluje do nenápadných každodenních praktik, skrze něž lidé usilují o důstojné podmínky života, bezpečí a pocit domova. Právě v těchto každodenních snahách – v improvizovaném budování přístřeší, v péči o místo či ve vyjednávání pravidel a vybavenosti soužití – se rodí formy politiky, které nejsou vždy rozpoznány jako politické, a přesto zásadně formují vztahy mezi lidmi, prostorem a mocí. Mnohé práce ukázaly, že taková politika má často podobu toho, co antropolog James Holston (2009) v latinskoamerickém kontextu formuloval slavným konceptem „insurgentního občanství“, poukazujícím na to, že nároky na práva a uznání se mohou rodit z nerovných a nestabilních vztahů mezi obyvateli neformálních čtvrtí, státem a společností. Tyto

³ Když zde používám pojem *politický*, nemám na mysli politiku ve smyslu participativní demokracie, ale spíše v obecnějším významu okolností vzniku a dopadů určitých společenských jevů – v tomto případě tzv. bezdomoveckých nocležistí.

procesy nejsou ani čistě rezistentní, ani zcela apolitické – spíše narušují zaběhlé hranice mezi tím, co je považováno za soukromé, nelegální či politicky bezvýznamné.

Zajímavé paralely pak nacházíme i v dalších regionech „globálního Jihu“. V blízkovýchodním kontextu podobné jednání sociolog Asef Bayat (2000) pojmenoval jako „tiché zabírání“ (*quiet encroachment*): pomalý, dlouhodobý a často neokázalý postup rodin vůči zavedeným režimům vlastnictví a moci. Namísto přímé konfrontace jde o praktiky přežití a zlepšování životních podmínek, které se odehrávají skrze každodenní jednání a prostorové uspořádání města. Urbanista Abdou Maliq Simon v jihovýchodní Asii nachází „politiku možného“ (*politics of the possible*, Simone, 2008), v níž se město, architektura a infrastruktura stávají nástroji nenápadného nátlaku a vyjednávání ze strany obyvatel chudých a marginalizovaných území. V afrických městech pak podle Simona a Edgar Pieterse lidé vytvářejí formy „rezonance“ (*resonance*) – afektivního propojení lidí, věcí a prostorů, které umožňuje vznik kolektivního jednání bez nutnosti formální organizace či ideologického rámce (Simone & Pieterse, 2017).

Společným jmenovatelem těchto přístupů je důraz na to, že politika se často odehrává skrze materiální a prostorové praktiky, nikoli skrze jazyk protestu. Právě tyto nenápadné každodenní praktiky chudých obyvatel ve snaze vybudovat si domov přitom zásadním způsobem přispěly k podobě a fungování měst „globálního Jihu“, jak je známe dnes. Politicky se podílely na rozšíření a proměně demokratických forem – nikoli skrze formální instituce, ale skrze každodenní uplatňování nároků na přítomnost, práva a uznání. Urbanizačně spoluvytvářely zastavěné prostředí: neformální osídlení, infrastruktura a prostorové improvizace se staly integrální součástí městské struktury, nikoli jejím dočasným selháním. Ekonomicky pak tyto praktiky položily základy fungování městských ekonomik, v nichž se formální a neformální sféry neustále prolínají.

Politika (bez)domova

Také pod vlivem kritických studií domova zájem současných prací o vztah mezi domovem a bezdomovectvím (kromě otázky významu domova) nově také zahrnuje otázky spojené s materialitou a performativitou. Badatelé a badatelky se shodují, že specifické podmínky života spojené s různorodými, zdánlivě neobyvatelnými či neformálními místy – v našem případě

prostředí stanových městeček (*tent cities*), kempů a jiných nocležišť – vedou jejich obyvatele k vytváření svébytných, alternativních podob politiky každodenního života. Ústřední role je zde připisována materialitě – samotnému bydlení či přístřeší, ale i každodenním předmětům –, přičemž důraz je zároveň kladen na afektivní prožívání domova i města obecně. Příkladem takového pojetí z českého prostředí může být skvělá studie antropologa Ondřeje Hejnal (2014). Hejnal v ní ukazuje, že vztah mezi bezdomovectvím a domovem nelze chápat jednoduše jako vztah absence. Demonstruje, že domov není pouze fyzickým obydlím, ale výsledkem souhry materiálních podmínek, sociálních vazeb, pocitu bezpečí a každodenních praktik. Na základě etnografického výzkumu jednoho opuštěného domu ukazuje, že různí lidé bez domova mohou totéž místo prožívat zásadně odlišně: pro některé se stává domovem, pro jiné zůstává pouze místem přespání. Klíčovou roli v tomto procesu přitom hraje sociální organizace, hierarchie a morální ekonomie uvnitř bezdomovecké skupiny, které vznik pocitu domova umožňují, nebo mu naopak brání.

Se snahou o subtilnější popis materiálních vztahů se zároveň pojí i úsilí problematizovat samotné efekty jednání lidí bez domova. Zatímco dřívější výzkumy kladly důraz především na adaptační mechanismy při vytváření domova, současné práce se stále častěji zaměřují na rozmanité důsledky těchto alternativních forem obývání. Na příkladu stanového města Tent City 3 v Seattlu geograf Tony Sparks (2017) ukazuje, že aktérství a občanství lidí bez domova nelze redukovat na kolektivní identitu usilující o začlenění do existujících struktur. Místo toho popisuje formu občanství, která se utváří skrze každodenní praktiky správy prostoru, péče o místo a dodržování sdílených pravidel, jež umožňují fungování samotného kempu. Občanství se zde neprojevuje jako formální právní vztah ke státu, ale jako soubor činností a vztahů zakotvených v neformálním prostoru stanového města. Podobně ve své studii bezdomoveckých táborů v americkém Fresnu geografka Jessie Speer (2017) poukazuje na to, že každodenní sdílení jídla, osobních věcí a vzájemná péče hrají klíčovou roli v tom, jak obyvatelé táborů vytvářejí a prožívají domov. Stejně jako v případě Sparksova výzkumu zde domov nevzniká primárně skrze rodinu či institucionální zajištění, ale prostřednictvím komunitních vztahů a neformálních sítí péče. Tím, že obyvatelé tato místa sami chápou a označují jako domov, zpochybňují

podle Speer převládající představy o tom, kde a za jakých podmínek může domácí prostor vznikat.

Domov se v těchto případech ukazuje jako praktický, materiálně a vztahově zakotvený proces, který může mít své politické implikace. V každodenním fungování těchto míst vznikají vlastní normy, pravidla a způsoby správy prostoru, které dávají základ specifickým formám občanství. Tyto formy nejsou založeny na vlastnictví ani na formálním vztahu ke státu, ale na praktickém jednání: na péči o místo, na dodržování sdílených pravidel a na schopnosti udržet prostor domova obyvatelný. Domov se tak v těchto kontextech neomezuje na fyzickou střechu nad hlavou, ale vzniká skrze materiální uspořádání prostředí a skrze lokálně zakotvené představy o sdílení, odpovědnosti a nároku. Výzkumy z českého prostředí (Hejnala, 2014; Vašát, 2023) poté odhalují, že tyto formy lokálního občanství ovšem nelze příliš romantizovat do podoby jakýchsi idylických komunit. Sice je třeba je chápat podle jejich vlastních, často nejednoznačných a ambivalentních, logik, ale nelze při tom přehlížet různé podoby násilí a niterné dynamiky moci, které jsou založeny na genderové dělbě práce, neformálním vlastnictví či jiných formách hierarchie.

Politika nocležišť

Nedávno jsem procházel staré fotografie a rozhovory z výzkumu bezdomovectví, který jsem realizoval v rámci svého disertačního projektu. Narazil jsem na snímek matrace v opuštěné budově na okraji Plzně, kde jsem jednoho červnového dne přespával se svými dlouholetými informátory. Člověk časem zapomene celou řadu detailů z míst, která navštívil, a na lidi, které potkal – i proto se snažím dokumentovat zdánlivě banální věci: matrace, záchody, plíseň, vodovodní trubky. Uvědomil jsem si, že podobnou fotografii jsem pořídil nedávno během výzkumu v Kolumbii. Dvě fotografie, které dělí dekáda a tisíce kilometrů. Přesto indikují velmi podobné prekarizované podmínky. Resp. asi bychom intuitivně hádali, že lidé bez domova obývající prostor zachycený na první fotografii byli přeci jen vystaveni horšímu prostředí a hádali bychom správně. Ne výjimečně to je ovšem přesně naopak: obyvatelé městských periferií „globálního Jihu“ až příliš často žijí s děravými střechami a zdi, s plísní, vystaveni environmentálním rizikům i každodennímu násilí. Přesto o domovech ve svépomocně postavených domech uvažujeme snáze v intencích jejich účinků na širší společenské procesy,

jako je urbanizace či demokratizace, než o domovech v nocležištích. Samozřejmě do této tendence vstupuje celá řada dalších institucionálních, kulturních a historických faktorů, které tvarují jak vznik obou fenoménů, tak i naše uvažování. I tak je ale rozdíl mezi jednotlivými „artikulacemi“ – řečeno terminologií Stuarta Halla – politických dopadů těchto dvou forem chudoby markantní.

Právě tato zkušenost mě přivádí zpět k otázce, jaké typy politických a urbanizačních efektů jsme v evropském kontextu ochotni v nocležištích vůbec rozpoznat. I proto se vlastně badatelé a badatelky ve výzkumech (ne)formálních kempů a stanových táborů v USA v posledních letech inspirovali právě pracemi o periferiích měst „globálního Jihu“. Díky tomu dnes můžeme číst analýzy, které ukazují, že aktérství lidí bez domova nelze redukovat ani na apolitickou adaptaci na dané podmínky, ani na předpolitickou kulturní (opoziční) identitu. Kam však tento tematický a epistemologický proud směřuje v českém výzkumu nocležišť a městského bezdomovectví obecně? Především bych varoval před nekritickým přejímáním konceptuálních

Obr. 1 Plzeň, domov v nocležišti (2011)

Obr. 2 Bogotá, domov ve svépomocně postaveném domě (2024)

a tematických inovací. Nemyslím si například, že by lidé bez domova v českých nocležištích prostřednictvím sdílení a péče systematicky „zpochybňovali dominantní ideologie domácího prostoru“ v tom smyslu, jak to popisuje Speer (2017, s. 527). Přesto jsem přesvědčen, že tímto způsobem je třeba o českém kontextu přemýšlet. Ačkoli jsme se v poslední dekádě v Česku naučili psát o bezdomovectví za rámec pouhých překérních podmínek a adaptace na ně – směrem ke kulturnímu a politickému vytváření v rámci jednotlivých komunit lidí bez domova –, stále nám činí potíže uvažovat o tom, jak jejich každodenní praxe dopadají na různé roviny městotvorby. Jinými slovy – vidět bezdomovectví nejen jako jakýsi indikátor změny ve městech a společnosti, ale také rozpoznat lidi bez domova a jejich praktiky jako aktivní součást procesů urbánní transformace (Ferenčuhová & Vašát, 2021).

Měřítka, způsoby a témata, jimiž domovy lidí bez domova do této arény městských efektů vstupují, jsou rozmanité. Jedním z příkladů, na němž je to

možná patrnější, je přístřešek Iglou a jeho vazby právě na nocležiště. Iglou vymyslel v roce 2017 francouzský inženýr Geoffroy Reynal de Saint-Michel. Navzdory novosti nápadu a jeho osobnímu nasazení se projekt ve Francii zpočátku výrazněji neprosadil – větší neziskové organizace jej často vnímaly spíše jako dočasné „záplatové“ řešení než jako součást systémové (bytové) politiky. Koncem roku 2017 se však s projektem prostřednictvím videa na internetu setkal česko-francouzský pár žijící v Ostravě – Emmanuel Chilaud a Pavla Klečková. Na základě své dlouhodobé zkušenosti s dobrovolnickou prací mezi lidmi bez domova a ve spolupráci s Armádou spásy se rozhodli projekt v Ostravě vyzkoušet. Po setkání s jeho autorem a po adaptaci základních principů se v zimě roku 2018 uskutečnil pilotní projekt, na němž spolupracovala Armáda spásy. Následně byly vytvořeny manuály pro uživatele a lokální organizace. V roce 2019 pak projekt získal kvalitního a štědrého dodavatele, společnost SPUR, původně *Výzkumný ústav gumárenské a plastikářské technologie*, nyní český rodinný podnik ze Zlína. Díky tomu bylo možné přejít od improvizované malosériové výroby k stabilnějšímu a profesionalizovanému výrobnímu procesu. Iglou se tak stalo běžnou součástí služeb ostravské Armády spásy a následně se rozšířilo nejen do dalších českých měst, ale i do dalších evropských zemí a Kanady.

Klíčovým aktérem této „občanské inovace“ byli však také samotní lidé bez domova. Právě ostravská nocležiště sloužila jako místa testování jednotlivých prototypů v českém kontextu. Byli to lidé bez domova, na jejichž podnět vznikla verze pro dvě osoby, a jsou to oni, kdo v každodenní praxi určují trvanlivost a použitelnost přístřešku Iglou. Od samého počátku tak lidé bez domova nevystupují pouze jako uživatelé, ale jako spolutvůrci projektu – jako *co-designéři*, kteří skrze své každodenní praktiky obývání ovlivňují nejen podobu samotného přístřešku, ale i přístupy městských správ, a to nejen na lokální, ale i transatlantické úrovni. Konceptuálně řečeno, česká nocležiště tak spoluutvořila unikátní sdílenou prostorově-časovou konfiguraci propojující jednotlivé správy/organizace, koordinátory projektu, producenta artefaktu a lidi bez domova a nabídla tím nový, empiricky ukotvený pohled na problematiku mobility politik v současném světě z východoevropské postsocialistické epistemické perspektivy, ve kterém cestuje nejen artefakt, ale i vědění v podobě kontextu s artefaktem spojeného.

Závěrem

Důrazem na implicitní politické aktérství lidí bez domova rozhodně nechci romantizovat obtížnou životní situaci lidí bez domova, natož tím přispívat k rezignaci na zabydlování a na snahu o spravedlivá a rovnoprávná města. Jsem však přesvědčen, a koneckonců představené výzkumy to dokládají, že bezdomovectví může být důležitým zdrojem vědění: jak teoretického, které navíc přesahuje úzké debaty v rámci studií bezdomovectví, tak i praktického, na jehož základě lze navrhopvat a zavádět politiky a opatření. Studium domova již dávno není pouze otázkou porozumění tomu, jak různé skupiny lidí zažívají a vytvářejí svůj domov a jak se tyto zkušenosti odrážejí či neodrážejí v širších společenských procesech a strukturách. Domov je třeba chápat v kontextu jeho kulturního a prostorového ukotvení v širších městských celcích – od domu přes čtvrt až po město a urbanizaci jako takovou. Právě v tomto smyslu se tento text pohyboval mezi dvěma analytickými póly – „slumem“ a nocležištěm. Ne proto, abych je ztotožňoval, ale abych skrze jejich vzájemné napětí ukázal, jak odlišně jsou politické a urbanizační efekty chudoby artikulovány v různých geografických a historických kontextech. Zatímco svépomocně budovaná osídlení chudých obyvatel „globálního Jihu“ dnes běžně čteme jako aktivní součást procesů urbanizace, demokratizace a městotvorby, nocležiště v evropských městech zůstávají často zachycena výhradně v jazyce nouze, dočasnosti a selhání. Ovšem nocležiště chápané jako domov může fungovat jako svého druhu „živý archiv“ (*living archive*) studia a teoretizace rozmanitých městských sfér a procesů – a zároveň jako zdroj praktického vědění o tom, jak se žilo, žije a především jak by se žít *mohlo*. Nutí totiž znovu promýšlet hranice obyvatelného, politického a městského a ptát se, kde všude se domov – a s ním i politika města – může a má odehrávat.

Bibliografie

- Bayat, A. (2000). From “dangerous classes” to “quiet rebels”: Politics of the urban subaltern in the Global South. *International Sociology*, 15(3), 533–557.
- Blunt, A., & Dowling, R. (2006). *Home*. London: Routledge.
- Ferenčuhová, S., & Vašát, P. (2021). Ethnographies of urban change: Introducing homelessness and the post-socialist city. *Urban Geography*, 42(9), 1217–1229. <https://doi.org/10.1080/02723638.2021.1957761>
- Gibas, P. (2017). Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: Vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53(2), 241–268.
- Hejnal, O. (2014). Naše ruiny jsou naším domovem: Bezdomovci, domov a sociální organizace. *Sociální studia / Social Studies*, 11(2), 45–63.
- Holston, J. (2009). *Insurgent citizenship: Disjunctions of democracy and modernity in Brazil*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Roy, A. (2003). Paradigms of propertied citizenship: Transnational techniques of analysis. *Urban Affairs Review*, 38(4), 463–491.
- Simone, A. (2008). The politics of the possible: Making urban life in Phnom Penh. *Singapore Journal of Tropical Geography*, 29(2), 186–204.
- Simone, A., & Pieterse, E. (2017). *New urban worlds: Inhabiting dissonant times*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Speer, J. (2017). ‘It’s not like your home’: Homeless encampments, housing projects, and the struggle over domestic space. *Antipode*, 49(2), 517–535.
- Sparks, T. (2017). Citizens without property: Informality and political agency in a Seattle, Washington homeless encampment. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 49(1), 86–103.
- Vašát, P. (2023). From squat to cottage: Materiality, informal ownership, and the politics of unspotted homes. *Housing Studies*, 38(9), 1642–1661.
- Watson, S., & Austerberry, H. (1986). *Housing and homelessness: A feminist perspective*. London: Routledge & Kegan Paul.

Domov a násilí, domácí násilí, násilí doma

Blanka Nyklová,

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Psát o domácím násilí je obtížné nehledě na to, jak dlouho se jím výzkumně zabýváte. První hromada problémů se vrší okolo definic toho, co násilí je a co je násilí domácí. Jakmile do této hromady zkusíme šťouchnout, vyvalí se potřeba zvažovat vzájemnou provázanost jednotlivých měřítek jevu i výzkumu, začnou se vynořovat nepříjemně komplikované souvislosti plynoucí z toho, jak hluboko je násilí vpleteno do fungování společenských vztahů a celků včetně jejich symbolické roviny. Při snaze zvládnout tuto hromadu se nelze vyhnout hromadě další – násilí, a zejména násilí domácí, je politikum minimálně ve dvou směrech. Politické rozměry nemá totiž jen násilí, ale i domov a jeho vymezení. Pokud se s těmito hromadami dokážeme vypořádat, pořád zbývá řada obtíží se samotným výzkumem – etické otázky se zdaleka netýkají jenom zajištění bezpečí a ochrany těch, s kým výzkum provádíme, ale i nás, zkoumajících. V následujícím textu se pokusím jednotlivých nepříjemných hromádek dotknout a ukázat, že i přes jejich náročnost jde o téma, které je výzkumně nosné, zajímavé a je třeba se mu věnovat.

Domácí násilí

Domácímu násilí ve smyslu násilí v blízkých, zejména partnerských, vztazích se výzkumně věnuji přibližně deset let a po celou dobu narážím na opakovanou nutnost vždy znovu vymezovat, co přesně má tento jev vlastně znamenat. Prvním ze zdrojů nejasností je obecné porozumění (sociologicky

ho můžeme nazvat „na první dobrou“) pojmu násilí. Spolu s řadou jiných definic¹ klade důraz na fyzické násilí a to dále zužuje na to „skutečně závažné“ – takové, které se namnoze kryje s opět nejednoznačně definovanou násilnou kriminalitou (Blatníková et al., 2021). Určitým vodítkem, které ovlivňuje a je ovlivňováno právními definicemi, tu může být újma na zdraví, kterou takové násilí může způsobit. Pro pochopení funkcí, které násilí pro ustavování a udržování společenských vztahů a institucí má, jsou ale tyto definice hrubě nedostatečné. Nevystačíme s nimi, ani pokud budeme chtít studovat, jak funguje právo², přesto se tvrdošijně objevují jako to jediné skutečně rozhodné.

Výzkum a teoretizace násilí nabízí bohatý prostor pro víceoborové spolupráce i metodologické přístupy (Hearn et al., 2016), neboť úzkostné lpění na vysoké specializovanosti v rámci úzce zaměřených oborů účinně zamezuje pochopení obecnějších mechanismů, které stojí na pozadí násilných projevů. Přesvědčení o posvátnosti oborových hradeb by snad mohla nahodit konfrontace s jejich praktickými dopady. V oblasti násilí v blízkých vztazích se totiž jako zásadní důvod nízké úspěšnosti systémové pomoci ukazuje jednak neochota zabývat se podstatou násilí, jednak její roztříštěnost a s ní úzce související nekonzistence výsledků (Analýza dostupnosti specializovaných sociálních služeb pro osoby ohrožené domácím a genderově podmíněným násilím v ČR, 2021; Nyklová et al., 2022; Topinka, 2016) – prostě řečeno, ani to, že se někdo v systému pomoci dokáže zorientovat, nezajistí hladký průběh řešení problému, a to i s ohledem na to, kde násilí řeší (Nyklová & Moree, 2021).

Minimem pro výzkum funkcí násilí ve společnosti je důraz na propojení jednotlivých úrovní. Aktuálně je, zejména ve veřejném prostoru, velká pozornost věnována psychologickým aspektům násilí, což se mimo jiné odráží

¹ Např. definice Světové zdravotnické organizace vymezuje násilí jako úmyslné užití fyzické síly či výhrůžky použitím síly proti sobě samému, druhé/mu či proti skupině či komunitě, které buď vyústí, nebo může s vysokou pravděpodobností vyústit ve zranění, smrt, psychickou újmu, vývojové poruchy či deprivaci. <https://www.emro.who.int/violence-injuries-disabilities/violence/>

² Místní společenské vědy stále spíše stojí před výzvou zkoumat toto fungování nad rámec pouhých statistik rozsudků, délky trestů či jazykových analýz obsahu rozsudků – zásadně chybí rozsáhlejší výzkum toho, k čemu přímo u soudů dochází na symbolicko-diskurzivní, institucionální i interpersonální rovině, a to v prostředí přímo definovaném mocenskou nerovností.

v oblasti kriminologie³ v jejím zaměření na charakteristiky obětí a pachatelů (v logice a jazyku tohoto oboru). Do určité míry se, i díky narůstající pozornosti věnované dopadům násilí, začíná projevovat zaměření na újmu, kterou násilí způsobuje. Psychologizace ovšem často účinně zastírá strukturální souvislosti násilí, a to včetně jeho genderové podmíněnosti. Tu je přitom možné pojmout striktně jako zohlednění maxima faktorů určujících pozice osob, které jsou násilí vystaveny či se jej dopouštějí, tedy včetně zohlednění dopadů případných stavů či znevýhodnění i v psychické stránce, které násilí předchází či s ním jinak souvisí. Na druhé straně se pak projevují neopozitivistické snahy o zachycení otisku společenské reality skrze statistické zobrazování, namnoze bez jakéhokoli zohlednění podstaty a podmíněnosti násilí. Oběma redukujícím přístupům se ale lze vyhnout, aniž bychom odhlíželi od osobní roviny násilí (zakoušení, individualizované dopady sociální situovanosti např. v jednotlivých kazuistikách – viz Nyklová, Michálková, et al., 2022) a aniž bychom rezignovali na omezené možnosti monitorování výskytu různých násilných projevů v rámci blízkých vztahů (Anderson, 2005; Johnson, 2011, 2016).

Michael Johnson se věnuje otázce a/symetrie násilí v blízkých vztazích a vyzdvihuje nutnost nejprve definovat, o jaký typ násilné dynamiky se jedná. V jeho pojetí sem spadá nejen násilí s výraznou mocenskou asymetrií, ale i násilí, kde alespoň zdánlivě dochází ke střídání rolí napadané/ho a napadající/ho. Přitom upozorňuje na to, že kategorizace, která k násilí, kde dochází ke střídání rolí, nepřistupuje jako k domácímu násilí, zhusta pomíjí zohlednění obrany, odklonění násilí či jeho zdánlivého vyprovokování, které je nicméně reakcí na stupňující se napětí. Kristin Anderson již dříve upozornila na jiný, neméně zásadní problém neopozitivistických přístupů, které zcela či částečně rezignují na operacionalizaci genderu coby kategorie a redukují ji na muže a ženy nebo přinejlepším na „ostatní“. Anderson i Johnson tak nabízejí způsoby, jimiž je možné jistou omezenost obou zaměření překonat, přičemž není náhodou, že gender v nich hraje významnou roli. Podobně Sylvia Walby v přehledu toho, jak je násilí v rámci společenských věd uchopováno, upozorňuje na zásadní přínos

³ Lokálně zde lze doporučit některé publikace Institutu pro kriminologii a sociální prevenci, zejména výstupy projektu Violence Off, které se snaží toto úzké zaměření překročit – viz <https://violenceoff.cz/>. V mainstreamové kriminologii je ovšem důraz na strukturální ohledy sledovaných jevů dnes zcela běžný, s hojným zapojením sociologické teorie i metodologie.

feministických teorií i empirických studií, které přesvědčivě zachycují propojenost mezilidského násilí na individuální rovině s násilím, kterým se typicky zabývají bezpečnostní studia, mezinárodní vztahy a politologie, tedy válečnými konflikty (Walby, 2013).

Politikum

Právě odhalení souvislostí mezi domácím násilím a dalšími podobami genderově podmíněného násilí a mezi mezistátními či jinými ozbrojenými konflikty je jedním z přínosů feministických přístupů k mezinárodním vztahům (Anderson et al., 2014; Butler, 2009; Cohn, 2007; Enloe, 1989). Spolu s výzkumem způsobů, jimiž do vzniku a fungování politik vstupuje gender, ukazují politickou relevanci problému, který je i samotným adjektivem „domácí“ vymezován jako něco apolitického, a zároveň – nikoli náhodou – i genderově neutrálního (Hearn et al., 2016; Hearn & McKie, 2008). Sousedství „domácí násilí“ naznačuje, že se jedná o specifický typ násilí, který má definovat místo, kde k němu dochází. Jazykově by se mělo jednat o opak „veřejného násilí“ – a už zde narážíme na hned dva problémy najednou. Co by mělo konstituovat veřejné násilí příliš jasné není, pokud se nezabýváme historií práva. Těžko nám to tedy s pochopením pojmu domácí násilí může pomoci. Pokud odhlédneme od tohoto problému a budeme trvat na vymezení místem, kde k násilí dochází, automaticky vyvstane další problém, tentokrát s definicí místa – „doma“ či „domov“. V rámci společenských věd se z pátrání po tom, co domov je, co jej ustavuje, udržuje, ohrožuje, co umožňuje a čemu naopak brání i jak nám může promyšlení těchto otázek pomoci pochopit společenské vztahy zdánlivě domovu zcela vzdálené, vyvinula samostatná disciplína (viz Gibas, 2017, 2019). Ta mimo jiné ukazuje genderovanost domova (Rose, 2010), stejně jako dlouhá historie feministických teorií i aktivismu usilujícího mimo jiné právě o uznání politického rozměru „soukromého“, a tedy i domova. Ten je spojován s ženstvím a ženami na úkor jejich politické subjektivity – přínáležitost k soukromému, ať už symbolická, nebo i fyzická, byla a do určité míry stále je vykládána jako v protikladu s nároky na svrchovanost politického subjektu. Útok stranou, tedy snaha rámovat násilí mezi blízkými lidmi jako něco genderově neutrálního skrze odkaz na domov, je tedy spíše přešlapem, který situaci okolo násilí dále komplikuje.

Proč potřebujeme používat termín, který jen velmi neobratně zakrývá genderovanou podstatu tohoto typu násilí, v situaci, kdy dle statistik jsou vraždám a zabitím v rámci blízkých vztahů či fyzickému a sexualizovanému násilí, které jednoznačně způsobuje újmu, včetně ztráty života, v daleko větší míře vystaveny ženy a lidé, kteří se nějakým způsobem vymykají heterosexuální matici dle Butler (1990). Umožňuje nám nepojmenovat, a tedy ani neřešit, kdo a proč se násilí nejčastěji dopouští a v jak genderově nerovně nastavené společnosti k němu dochází – nerovnost usnadňuje vznik ekonomické závislosti, ale i její genderově nerovnou přijatelnost. Umožňuje nepojmenovat mocenské uspořádání společnosti, které genderově podmíněné násilí dále pomáhá udržovat, ať přímo, či nepřímo, a paradoxně umožňuje i nadále individualizovat a patologizovat násilí. Pro lepší pochopení a další krok v cestě za sociologickým uchopením funkcí násilí ve společnosti navrhují Hearn et al. (2022) začít uvažovat – a analyticky pojímat – násilí jako jednu z os nerovností protínajících společnost – zkušenost s násilím a její podmíněnost se tu stává hlavní perspektivou spíše než jen jedním z témat.

Nefunkčnost pojmu domácí násilí se dobře ukazuje i ve výzkumné praxi. Prakticky v každém rozhovoru s osobami působícími v organizacích zaměřených na násilí je zdůrazňováno, že domácí násilí se netýká pouze žen, načež většina rozhovorů pokračuje již konkrétními příklady zmiňujícími oběti pouze mezi ženami či dětmi. Relativně nedávno se začal výrazně tematizovat seniorský abus (Vidovičová et al., 2023) a z probíhajících rozhovorů vyplývá zmatení ohledně toho, zda „násilí na seniorech“ a seniorkách do kategorie „domácí násilí“ vůbec spadá, stejně jako třeba násilí v rámci péče o handicapované.

Významnější je toto váhání v rámci samotného systému pomoci. Účinně se podařilo zavést zdánlivě genderově neutrální, apolitický pojem⁴, který je ale často vnímán a používán jako synonymum pro partnerské násilí, a to zejména násilí na ženách, kterému jsou nějakým způsobem přítomny děti. O domácím násilí přitom nemluvíme proto, že by v době, kdy docházelo k politickému vyjednávání o tom, zda vůbec bude toto jednání postižitelné, nebyl společenskovědní výzkum schopný podstatné rysy pojmenovat, ale z ideologických důvodů rozhodujících politických stran, pro něž jiné

⁴ Stejný problém je i v anglické terminologii, viz Hearn & McKie, 2008.

pojmenování nepřicházelo v úvahu – poukazuje totiž na problém, který pro své řešení nutně vyžaduje uznání existence základních neomluvitelných nerovností ve společnosti a jejich narovnávání. Jistou cestou, kterou naznačuje nově zavedená definice domácího násilí v zákoně,⁵ je začít soustavně pracovat na společenskovědním výzkumu, který by důsledně překonával reduktivní výklad tohoto pojmu.

Domácí násilí ve výzkumu

Začít pracovat na výzkumu, který by překonával reduktivní význam pojmu domácí násilí, může znít jednoduše i vzhledem k množství studií a jejich přehledům, které máme k dispozici. Výzkum násilí v blízkých vztazích s sebou ale nese řadu vlastních obtíží, stručně se závěrem dotknu dvou z nich: nutnosti v maximální možné míře zajistit bezpečí a zamezit retraumatizaci v případě výzkumu, do nějž jsou přímo zapojeni*ý přeživší, a riziku nepřímé traumatizace v důsledku výzkumu.

Výzkum s lidmi, kteří zažili či zažívají traumatické situace, je vždy potřeba důkladně zvážit (Nyklová et al., 2023). Kazuistik existuje dostatečné množství pro popis fungování násilí a jeho cykličnosti, která může nabývat řady podob a dotýkat se velmi rozdílných časových období, stejně jako materiálu pro rozbor dopadů typů násilí prakticky podle jakéhokoli dělení, včetně např. násilí vůči zvířatům či předmětům, k nimž mají lidé citovou vazbu. Řada témat zůstává nedostatečně pokryta, například v oblasti dopadů obtížně dostupného kvalitního bydlení⁶ na možnosti odchodu, který zůstává systémově i společensky upřednostňovanou variantou „řešení“ násilí v blízkých vztazích. „Řešení“ proto, že při něm může dojít ke zmírnění i zastavení násilí v konkrétním vztahu, zároveň ale vystavuje přeživší největšímu ohrožení, včetně případné vraždy (Kafonek et al., 2022). Skrze odchod nedochází ani ke konfrontaci a kladení nároků na člověka, který se násilí dopouští či dopustil, a řešení se přesunuje na přeživší – a to včetně hodnocení úspěšnosti takového kroku. Genderovanost násilí je skutečnost, jejíž přehlížení je potenciálně zraňující, a to i v rámci výzkumu, typicky třeba při nereflektovaném vyjadřování se o rolích v rámci rodiny. Etické

⁵ Zákon č. 78/2025 Sb.

⁶ Rovněž systémový problém daleko překračující hranice domova i hranice jednotlivých států (Vašát, 2021).

nároky v těchto případech proto musejí mít přednost i před výzkumem jako takovým.

Etické nároky se zároveň netýkají pouze případů, kdy jsou do výzkumu v různé míře zapojeni lidé, kteří násilí čelí. Velmi důsledně je potřeba zvažovat dopady i na ty, kdo výzkum provádějí a prezentují jeho výsledky. Nepřímé trauma může vzniknout čistě z vystavení realitě zažívaného násilí či „jen“ ze zakoušení bezmoci a nekonzistence systému, který by měl nejen pomáhat těm, kdo násilí přímo zažívají, ale měl by se zasazovat i o prevenci. I kvantitativní výzkum, pokud dokáže přiblížit genderovanost tohoto jevu, ale i pokud ukáže na míru latence jevu či konkrétní formy násilí, může být rovněž značně psychicky zátěžový. Při plánování výzkumu je proto vhodné zvažovat spíše týmový přístup a zajištění supervizí, které mohou pomoci nepřímému traumatu zamezit či jej alespoň řešit.

Závěr

Tématem tohoto ročníku bulletinu je domov. Domácí násilí je tématem, jehož zkoumání pro nedostatek výzkumů, které by zohledňovaly jeho genderovanou povahu, často iniciují organizace občanské společnosti, které poskytují komplexní služby těm, kdo násilí a jeho dopady potřebují řešit. Činí tak proto, že přes nesporné posuny, k nimž došlo od zvýšení zájmu o toto téma v době první vlny covidové pandemie, stále chybí dostatek výzkumů, které by konzistentně překračovaly dílčí témata a propojovaly na kriminalitu v této oblasti úzce zaměřené statistiky s detailním porozuměním fungování traumatu a násilí nejen v osobní, ale i v celospolečenské rovině. Domov není jen dům či byt, není to jen „nukleární (genderovaná) rodina“. Být doma ve světě, zažívat v něm pocit domáckosti, je něčím, co nejen akutně zažívané násilí, ale i hrozba násilím silně narušují či rovnou znemožňují. Pravděpodobnost vystavení násilí v blízkých vztazích není v současné fázi modernity s velmi nerovným rozdělením zdrojů rovnoměrně rozložená (Vašát, 2021), naopak se zejména v některých podobách, včetně vraždy, výrazně více týká těch, kdo svou existencí dokazují, že pověstnou startovací čáru skutečně nemáme všichni stejnou – dosažitelnost toho být doma ve světě tu hraje zásadní roli a minimem, které společnosti může sociologie ve spolupráci s dalšími disciplínami nabídnout, je výzkum, který tuto podmíněnost neopomíjí.

Bibliografie

- Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2021). *Analýza dostupnosti specializovaných sociálních služeb pro osoby ohrožené domácím a genderově podmíněným násilím v ČR. Analýza-dostupnosti-specializovaných-sociálních-slужeb-pro-osoby-ohrožené-domácím-a-genderově-podmíněným-násilím-v-ČR-2.pdf*
- Anderson, K. L. (2005). Theorizing gender in intimate partner violence research. *Sex Roles, 52*(11–12), 853–865. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-4204-x>
- Anderson, S., Armstrong, A., Bent, G., Rolls, S. B., Broekhoven, L. Van, Cockburn, C., Eggens, L., Ekvall, Å., Enloe, C., Geuskens, I., Gosewinkel, M., Hamid, Z., Hiller, R. L., Hudson, V. M., Khular, S., Mushonga, N., Nario-galace, J., Oluoch, D., Raaber, N., ... Siddiqi, D. (2014). *Gender and Militarism: Analyzing the Links to Strategize for Peace*. Women Peacemakers Program. <https://www.peacewomen.org/node/90923>
- Blatníková, Š., Novopacká, M., Přesličková, H., & Zeman, P. (2021). *Kriminální historie pachatelů závažného násilí v ČR (Studie)*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci. www.kriminologie.cz
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Butler, J. (2009). *Frames of War: when is life grievable?* Verso.
- Cohn, C. (2007). Sex and death in the rational world of defense intellectuals. *Signs, 12*(4), 687–718.
- Enloe, C. (1989). *Bananas, Beaches and Bases: making feminist sense of international politics*. Pandora.
- Gibas, P. (2017). Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: Vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický časopis, 53*(2), 241–268. <https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.2.315>
- Gibas, P. (2019). Between roots and rhizomes: Towards a post-phenomenology of home. *Transactions of the Institute of British Geographers, 44*(3), 602–615. <https://doi.org/10.1111/tran.12304>
- Hearn, J., & McKie, L. (2008). Gendered policy and policy on gender: The case of “domestic violence”. *Policy and Politics, 36*(1), 75–91. <https://doi.org/10.1332/030557308783431634>
- Hearn, J., Strid, S., Humbert, A. L., Balkmar, D., & Delaunay, M. (2022). From Gender Regimes to Violence Regimes: Re-thinking the Position of Violence. *Social Politics, 29*(2), 682–705. <https://doi.org/10.1093/sp/jxaa022>
- Hearn, J., Strid, S., Husu, L., & Verloo, M. (2016). Interrogating violence against women and state violence policy: Gendered intersectionalities and the quality of policy in The Netherlands, Sweden and the UK. *Current Sociology, 64*(4), 551–567. <https://doi.org/10.1177/0011392116639220>

- Johnson, M. P. (2011). Gender and types of intimate partner violence: A response to an anti-feminist literature review. *Aggression and Violent Behavior, 16*(4), 289–296. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.04.006>
- Johnson, M. P. (2016). Conflict and control: Symmetry and asymmetry in domestic violence. *Couples in Conflict: Classic Edition, 12*(11), 1003–1018.
- Kafonek, K., Gray, A. C., & Parker, K. F. (2022). Understanding Escalation Through Intimate Partner Homicide Narratives. *Violence Against Women, 28*(15–16), 3635–3656. <https://doi.org/10.1177/10778012211068057>
- Nyklová, B., Michálková, E., Gubová, N., Peterková, I., & Píknová, T. (2022). *Bariéry v systému pomoci obětem partnerského násilí.*
- Nyklová, B., & Moree, D. (2021). *Násilí na ženách v souvislosti s covid-19.* https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/blanka_nyklova_dana_moree_-_nasili_na_zenach_v_souvislosti_s_covid-19.pdf
- Nyklová, B., Moree, D., & Černohorská, M. (2022). Nevědění jako faktor v nepravdělné regulaci domácího násilí na ženách v zrcadle pandemie covidu-19*. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 58*(5), 533–562.
- Nyklová, B., Moree, D., & Kubala, P. (2023). Who Gets heard/hurt in Gender-Based Domestic Violence Research: Comparing Ethical Concerns in Three Qualitative Research Designs. *Journal of Family Violence, 38*(6), 1127–1138. <https://doi.org/10.1007/s10896-023-00589-5>
- Rose, G. (2010). *Doing family photography: the domestic, the public, and the politics of sentiment.* Ashgate.
- Topinka, D. (2016). *Domácí násilí z perspektivy aplikovaného výzkumu Základní fakta a výsledky.*
- Vašát, P. (2021). *Na jedné lodi: globalizace a bezdomovectví v českém městě.* Academia: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Vidovičová, L., Lorman, J., & Reimerová, K. (2023). Násilí na seniorech jako společenský fenomén. In P. Zimmelová (Ed.), *Násilí v sociálních službách: prevence, včasná detekce a účinná intervence* (pp. 59–69). Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.
- Walby, S. (2013). Violence and society: Introduction to an emerging field of sociology. *Current Sociology, 61*(2), 95–111. <https://doi.org/10.1177/0011392112456478>.

Není „domov“ jako domov

Dana Sýkorová

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Prostřednictvím tohoto textu bych chtěla zodpovědět otázku, zda domov pro seniory je, či může být *domovem*. Domov pro seniory „už na prvním pohled“ neodpovídá představě „tradičního domova“, onoho „přirozeného prostředí“ starších lidí. Čím tedy je, přesněji, co znamená pro své rezidenty?

Vyjděme nejprve z definice domova, tak jak je definován v sociologii, popř. širěji v *home studies*. Narazíme přitom na nejednotnost pojmů, či dokonce „koncepční zmatek“ (Meers, 2023), na různorodost teoretických přístupů navazujících nejčastěji na fenomenologickou tradici či na kritickou teorii společnosti (Gibas, 2017). Komplexita pojmu domov je zřetelně patrná z definice Shelley Mallett (2004, s. 84): „Domov slouží jako kontejner pro složité, vzájemně propojené a často protichůdné sociokulturní představy o vztazích mezi lidmi, místy a věcmi. Může být fyzickým příbytkem nebo žitým prostorem interakcí mezi lidmi, místy a věcmi. Hranice domova mohou být pevné a/nebo propustné či nepropustné. Domov může být singulár nebo plurál, zcizitelný a/nebo nezcizitelný, fixní a stabilní a/nebo mobilní a měnící se. Může být spojen s pocity intimity, pohodlí, relaxace a bezpečí nebo útlaku a tyranie. Může být dán a/nebo utvářen, být známý a/nebo cizí, být atmosférou a/nebo činností... Může či nemusí být spojen s rodinou. Může být vyjádřením vlastní (proměnlivé) identity a pocitu sebe sama a/nebo domovem vlastního já. Může představovat přináležitost (belonging) a/nebo vytvářet pocit marginalizace a odcizení. Může

být fundamentální a/nebo mimo existenci. Domov může být ideologickým konstruktem a/nebo zkušeností bytí ve světě.“

Podíváme-li se na *domov* optikou aktérů, jeví se v empirických studiích nejčastěji jako místo (1) poskytující pocit fyzického bezpečí, (2) symbolizující to, jak vidí sami sebe a jak se prezentují ostatním – osobní identitu, sociální status. Představuje pro ně (3) prostor pro svobodné jednání, je jejich, „vlastní“ ho. Vnímají ho a prožívají (4) ve spojitosti s udržováním vztahů s blízkými lidmi a současně jako (5) záštitu svého soukromí, nezávislosti. Ukazují na domov jako na (6) místo aktivit zajišťujících jejich fyziologické potřeby. Spojují ho i s jeho (7) fyzickou stránkou – s materiálními charakteristikami bytu, domu, sousedství. (Després, 1991)¹

Ovšem jaké kategorie významů *domova* vystoupí do popředí, zaměříme-li se na jedince v seniorském věku? (Jak připomíná Paolo Boccagni [2022]), významy domova se v průběhu života mění.) Spoleheme-li se na výpovědi účastníků výzkumu „Autonomie ve stáří“² (Sýkorová, 2007), významy domova se ve vyšším věku točí především kolem udržení osobní autonomie, potažmo osobní identity: Viz domov jako prostor pro soukromí, kde jsou (a různými způsoby se snaží zůstat) relativně suverénní jedinci; místo definované kontakty a vztahy s nejbližší rodinou, dlouholetými přáteli; s věcmi, které získávají na důležitosti coby „nástroje usnadňující život“, stvrzují trvalost jejich jedinečných (stářím nedotčených) vlastností či kompetencí; i jako místo vzpomínek na prožité „dobré i zlé“. Participanti výzkumu měli vesměs možnost v daném místě zestárnout, což s sebou neslo obeznámenost s prostředím, jeho důvěrnou znalost a pro většinu z nich i rozvinutost podpůrné, vztahové a funkční stránky domu a jeho sousedství. Objevily se i negativní významy připisované domovu: pocity sociální izolace, osobního ohrožení uvnitř i vně domu. Tak či tak, data podpořila tvrzení, že zájem a úsilí starších lidí setrvat ve svém („přirozeném“) prostředí je zásadním adaptivním rysem stárnutí (Rowles & Ravdal, 2002).

Nicméně změny, které bývají spojeny se stářím, mohou schopnost seniorů setrvat *doma* ohrozit a vést k vystěhování. Řada studií upozorňuje na rizika,

¹ Viz hlavní kategorie významů domova vyhledané v článcích publikovaných v 70. a 80. letech 20. stol. (Després, 1991).

² Projekt *Senioři ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie*. (GAČR, reg. č. 403/02/1182, 2002–2005).

kteřá s sebou nese především nedobrovolná relokace, zvláště do trvalé ústavní péče (*dependency move*) – často právě do domova pro seniory. Pro participanty zmíněného výzkumu (Sýkorová, 2007) znamenal odchod do domova pro seniory, zatím jen hypoteticky zvažovaný, stěhování „do cizího prostoru s cizími věcmi“. Jím se završil proces *vyvlastnění* domova, na jehož počátku stálo stěhování k dospělým dětem, nezřídka již reálně prožitě. Pocit *ztráty* spojený s odchodem z původního bydliště, byť jen antcipovaným, byl intenzivní: „starého člověka přestěhovat, to už je špatné“, chtějí „zůstat ve svém prostředí, tam jsou jistě spokojenější“, „být v úplně v cizím prostředí by jim velice vadilo“, „domovy důchodců ničí člověka“.

Jestliže *domov* není pro starší lidi „jen tak něčím, co je kdekoli, co lze jen tak vyměnit“ (Relph, 1976, s. 39), může se jím stát domov pro seniory? Hledání odpovědi na ústřední otázku tohoto příspěvku je poněkud limitováno povahou dat, která mám k dispozici. Jedná se hlavně o data získaná rozhovory se staršími lidmi, kteří dosud žijí „ve svém“ (Sýkorová, 2007; 2008; Vidovičová et al., 2014). Lze se však nad nimi zamyslet – srovnat je s konceptualizací domova v odborné literatuře a se zjištěními z empirických výzkumů, které se zaměřily na různé stránky „fungování“ domova pro seniory (např. Vidovičová et al., 2007; Vaismoradi et al., 2016).

Domov pro seniory se jeví jako místo, v němž je narušena či rozmazána hranice mezi vnitřním (soukromým) světem a vnějším (veřejným) světem, jež je považována za základní zkušenost *bytl-domu* (Després, 1991). Soukromí vyžaduje útočiště, prostor „pro vlastní potřebu“, kterého se ale staršími lidmi v domově pro seniory nedostává. Podle Vidovičové et al. (2007) se více než polovina rezidentů zkoumaných zařízení dělí o pokoj s jedním nebo dvěma dalšími obyvateli (40 % a 12 %). Zjištěná relativně vysoká míra nespokojenosti seniorů se soukromím v „domově“ padá na vrub právě sdílení často i velmi intimního prostoru s cizími lidmi (tamtéž). Soukromí spočívá v neposlední řadě v kontrole informací týkajících se vlastní osoby. Asi ani tato podmínka nebývá vždy splněna.

Rezidenti „domovů“ mají dosti omezenou možnost rozhodovat o zařazení obývaného pokoje a jeho vybavení žádoucími věcmi z bývalého *domova* (Sýkorová, 2008). Instrukce pro nově příchozí rezidenty doporučují vzít si s sebou osobní doklady, dosud užívané léky a kompenzační pomůcky, základní ošacení a hygienické potřeby a, „dle svého uvážení“, knihy,

obrázky, vzpomínkové předměty, fotoalbum, mobilní telefon. Věci užité *hodnoty* z tohoto seznamu jsou pak časem nahrazovány „uniformními věcmi instituce“ („výměnou za jejich vlastnictví“, jak podotýká Jan Keller [1996, s. 131]). Mnohé z těchto věcí už zcela nepokrytě dosvědčují úbytek sil svých uživatelů a jejich závislost na pomoci personálu zařízení. (Skrze míru odkázanosti na zdravotnické či kompenzační pomůcky dochází pravděpodobně i zde, v „domově“, k utváření nerovností mezi jeho obyvateli. Srovnávání se s početnými druhými se lze jen obtížně vyhnout, jeho výsledek může negativně ovlivnit sebevědomí, resp. osobní identitu). Bývalý *domov* (bývalé Já) připomíná jen pár z věcí shrnutých ve zmíněném seznamu v kolonce „ostatní“, jakkoli plní významnou *symbolickou funkci*.

Lidé ztrácejí přesunem do bytového zařízení kontrolu nad sociálními kontakty a vztahy. Mizí tak další z původních významů *domova*: S ostatními rezidenty je svedla dohromady potřeba pomoci, a stejně jako si nevybrali je, tak si nezvolili ani pracovníky zařízení. Jen stěží se mohou tyto vztahy stát důvěrnými. Co se týče spolubydlících, hrozí riziko nesouladu, nezářídka konflikty, dokonce fyzické napadení (Vidovičová et al., 2007). Pro vztahy s personálem je typická mocenská asymetrie (Higgs & Gilleard, 2015, 2016; Petrová Kafková, 2017): Pro pracovníky jsou především klienty zařízení, tj. osobami závislými na jejich péči, a jako k *objektům* péče k nim primárně přistupují. (Možná i pracovní vytížení pečovatелů brání v tom, aby překročili rámec svých povinností a rozvíjeli bližší vztahy s klienty [Vaismoradi et al., 2016]). Kontakty s rodinou a přáteli (pro které zůstávají jedinečnými osobnostmi, jedinci s bohatou osobní a s nimi sdílenou historií) závisejí na návštěvním řádu. Ten určuje dobu a místo návštěv, povinnosti navštěvujících a navštěvovaných.

Řádu, resp. regulačním požadavkům zařízení, podléhají i každodenní aktivity rezidentů – musejí se přizpůsobit kolektivnímu načasování (Keller, 1996). Mnohé běžné činnosti, skrze které je definován *domov*, jako domácí práce apod., nepřipadají v domácnosti, jakou je domov pro seniory, v úvahu. (Ani kdyby na ně seniorům stačily síly.) Rovněž pokračování v dřívějších volnočasových aktivitách není jisté. Zařízení nabízí různé aktivizační programy, které ale nemusí korespondovat se zájmy, potřebami, resp. předchozím životním stylem obyvatel „domova“. Jak naznačil výzkum „Autonomie ve stáří“ (a několik rozhovorů, které jsem uskutečnila v domově pro seniory),

kolektivní „společenské“ či vzdělávací akce jsou pro některé starší lidi zdrojem stresu vyvolaného obavou z možného odhalení jejich inkompetence a z posměchu druhých. A jak jsem zmínila výše, i v tomto případě může být ohroženo (sebe)hodnocení, potažmo osobní identita jedinců. O svobodné volbě aktivit nelze hovořit, je-li účast seniorů vedená snahou zavděčit se pracovníkům zařízení („chtějí jim udělat radost“), či naopak strachem z „postihu“ za neúčast („bojí se, že by se na ně zlobili“). Zdá se, že přesvědčení mnohých sociálních pracovníků o nedílném spojení „správné“ aktivizační činnosti, „správného“ stárnutí a přeměny domova pro seniory ve „skutečný domov“ je projevem „úspěšného tažení konceptu aktivního stárnutí“ (Hasmanová Marhánková, 2013).

Je pravděpodobné, že právě zúžení možnosti samostatného rozhodování a kontroly nad různými stránkami každodennosti je tím klíčovým významem připisovaným domovu pro seniory, resp. významem odlišujícím „domov“ od domova. Výstižně je to vyjádřeno jedním z participantů výzkumu Louise Bramley et al. (2020): „Nejznepokojivější věcí je představit si, jak se můj život zužuje..., jak se ztrácí svoboda dělat věci ve svém životě po svém.“ Ve výzkumu Lucie Vidovičové et al. (2007) s tím byla spojována většina negativních rysů života v domovech pro seniory. Jistěže autonomie nemusí být vždy žádoucí. Zejména při zásadní redukci fyzických a mentálních sil senioři sami předání kontroly druhým preferují (Sýkorová, 2007; Jacobs et al., 2019; Kusmaul & Tucker, 2020). Moci se spolehnout na nepřetržitou profesionální péči přináší pocit bezpečí, naději, že díky péči se zdravotní stav klientů zásadně nezhorší. (Vaismoradi et al., 2016).

Domov pro seniory nepřestane být specifickým typem byrokraticky řízené organizace, která zásadně ovlivňuje v podstatě všechny oblasti života jedinců odkázaných na péči (Goffman, 1961). I v zařízeních, kde rezidentům „dovolí“ uklízet, studovat, pracovat, chodit společně na koncerty a jezdit na prázdniny, nelze zakrýt to, že každodenní činnosti jsou simulovány.³ Domov pro seniory bude zřejmě prožíván jako nejednoznačný, komplikovaný a mocenský silněji než vlastní domov (Douglas, 1991). Nebude nikdy domovem, protože ten byl jedinci definován soběstačností, nezávislostí, tj. absencí potřeby péče. Snad by se ale mohl pro ně stát místem „podobným

³ <https://www.newstream.cz/leaders/podcast-dobre-spolecnosti-v-domove-simulujeme-kazdodenni-zivot-rika-lenka-kohoutova>

domovu“ (*homelike place*), sice spojeným s péčí (za ní se do domova pro seniory odchází), ale s takovou, která „zohledňuje všechny její humanistické aspekty“ – jak vyplynulo z metasyntézy kvalitativních studií zaměřených na zkušenosti starších lidí s péčí v domovech pro seniory (Vaismoradi et al., 2016). Viděno očima rezidentů domovů to znamená péči poskytující osobní bezpečí, zachovávající lidskou důstojnost a zároveň respektující jejich požadavky na soukromí a osobní autonomii. Zatímco podporu svojí aktivní role považují za důležitou podmínku udržení významu *bytí naživu*, resp. smyslu života (*retaining the meaning of being alive*), organizační a administrativní požadavky na chod zařízení tuto představu péče narušují. (tamtéž) A jsme zpět u problému, že vyvážit napětí mezi individuálními potřebami a holi-
stickým rozměrem péče se v domovech pro seniory spíše nedaří a tyto „domovy“ se „institucionalizovaly do té míry, že se na domovský aspekt domova zapomíná“ (Vaismoradi et al., 2016, s. 119).

Dovolím si poznámku na závěr: Carole Després vyzvala již v roce 1991 ke zkoumání významů a zkušeností domova v kontextu „netradičních“ uspořádání, mezi které domovy pro seniory jistě zahrneme. Kudy by se výzkum měl ubírat? Necháme-li se inspirovat Paolem Boccagni a Margarethe Kusenbach (2022, s. 592–593), mělo by jít o studium domova pro seniory jako procesu *home as becoming*, přesněji stávání se místem *podobným domovu*, a studium strategií a taktik *nalézání domova* či „zdomáčňování“ (*homing*), tedy „všech drobných způsobů, jakými se lidé snaží nastolit pocit domova, potenciálně v jakémkoli prostředí“. Výzkum by neměl rezignovat na další studium strukturálních faktorů, které *homing* ovlivňují. Neměl by přehlížet domov pro seniory ani jako „hmatatelně situované fyzické místo (tamtéž), „onen hmotově-prostorový“ kontejner, byť ho zkušenostní a emocionální dimenze domova významně překračuje (Gibas, 2017, s. 243).

Bibliografie

- Boccagni, P. (2022). Homing: a category for research on space appropriation and 'home-oriented' mobilities. *Mobilities*, 17(4), 585–601.
- Bramley, L., Seymour, J., Cox, K., & Samanta, J. (2020). Perspectives on autonomy and advance decision-making: A qualitative study based on older people living with frailty and their carers. *Medical Law International*, 24(1).
<https://doi.org/10.1177/0968533220927440>
- Després, C. (1991). The meaning of home: literature review and directions for future research and theoretical development. *Journal of Architectural and Planning Research*, 8(2), 96–115.
- Douglas, M. (1991). The Idea of a Home: A Kind of Space. *Social Research*, 58(1), 287–307.
- Gibas, P. (2017). Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53(2), 241–268.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Anchor Books.
- Hasmanová Marhánková, J. (2013). *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a senierek*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Higgs, P., & Gilleard, C. (2016). *Personhood, Identity and Care in Advanced Old Age*. Policy Press.
- Higgs, P., & Gilleard, C. (2015). *Rethinking Old Age: Theorising the Fourth Age*. Palgrave Macmillan.
- Jacobs, L. M., Snow, L. A., Allen, R. S., Hartmann, C. W., Dautovich, N., & Parmelee, P. A. (2019). Supporting autonomy in long-term care: Lessons from nursing assistants. *Geriatric nursing*, 40(2), 129–137.
- Keller, J. (1996). *Sociologie byrokracie a organizace*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kusmaul, N., & Tucker, G. G. (2020). *Person-Centered Care in Nursing Homes*. Many Stakeholders, Many Perspectives. *Journal of Gerontological Nursing*, 46(5), 9–13.
- Mallett, S. (2004). Understanding Home: A Critical Review of the Literature. *The Sociological Review*, 52(1), 62–89.
- Meers, J. (2023). 'Home' as an essentially contested concept and why this matters. *Housing Studies*, 38(4), 597–614.
- Petrová Kafková, M. (2017). *Neviditelní senioři a jejich každodennost: čtvrtý věk jako stárnutí s disabilitou*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

- Relph, E. C. (1976). *Place and Placelessness*. Routledge.
- Rowles, G. D., & Ravdal, H. (2002). Aging, Place, and Meaning in the Face of Changing Circumstances“. In R. S. Weiss & S. A. Bass (eds.), *Challenges of The Third Age. Meaning and Purpose in Later Life* (pp. 81–114). Oxford University Press.
- Sýkorová, D. (2008). Prostor a věci v kontextu stáří. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(2), 401–421.
- Sýkorová, D. (2025). Autonomie. In Kalvach et al., *Medicína dlouhodobé péče* (pp. 83–93). Grada.
- Vaismoradi, M., Wang, I. L., Turunen, H., & Bondas, T. (2016). Older people's experiences of care in nursing homes: a meta-synthesis. *International Nursing Review*, 63(1), 111–121.
- Vidovičová, L., Lorman, J., & Stehlíková, J. (2007). *Život v domovech pro seniory. Zpráva z výzkumu*. Úřad vlády ČR.
- Vidovičová, L., Galčanová, L., Petrová Kafková, M., & Sýkorová, D. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. Praha, Brno: Sociologické nakladatelství, Masarykova univerzita, 2013, 372 s. Studie. ISBN 978-80-7419-141-1.
- Nosek, M. (2025, 31. květen). *Podcast dobré společnosti: V domově simulujeme každodenní život, říká Lenka Kohoutová*. Newstream. <https://www.newstream.cz/leaders/podcast-dobre-spolecnosti-v-domove-simulujeme-kazdodenni-zivot-rika-lenka-kohoutova>

Uvězněná rodina a ústavní domov aneb Máme všichni skutečně stejnou šanci?

Lukáš Dirga

Katedra sociologie a sociální práce

Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni

O průsečíku rodinného a vězeňského života by bylo možné napsat jistě delší pojednání, než je tento stručný příspěvek, ve kterém se pokusím o krátkou úvahu nad tématem, kterému je v posledních letech věnována zvyšující se pozornost. Když jsem začal psát text o vztahu domova/rodiny a vězeňství,¹ poměrně dlouze jsem přemýšlel nad tím, jak uchopit tyto úzce provázané společenské instituce. O jejich vzájemné provazbě nepochybuji. Vliv neutěšeného rodinného života na kriminální kariéru osob ve výkonu trestu odnětí svobody i dopady věznění člena rodiny na jeho blízké vídám za mřížemi při každé návštěvě. A rozhodně se nejedná o žádné české specifikum. Smutných až tragických lidských/rodinných příběhů jsou věznic plné všude po světě. Možností, na co se zaměřit, je vícero. I na poli penitenciární sociologie (srov. Dirga, 2021). Primárně byla doposud pozornost věnována zejména těmto hlavním oblastem.

¹ Vycházím z předpokladu, že domov a rodina jsou silně propojené sociální jednotky (Hareven, 1991), pro některé dokonce neoddělitelné, což symbolizuje populární citát „domov je tam, kde je rodina“. Podstatou je vyjádření myšlenky, že domov není primárně definován fyzickým prostorem, ale zejména kontaktem s osobami, se kterými jedince pojí blízké (často biologické) vazby a odráží více emocionální než prostorovou dimenzi.

Bez rodiny bych to nezvládl(a) aneb Domov jako jedna ze záchranných bójek na rozbouřeném moři

Obecně je v kriminologické a sociologické perspektivě kladen poměrně značný důraz na vztah vězňených osob s rodinnými příslušníky či jinými blízkými osobami. Rodina je v tomto ohledu považována za jeden z důležitých protektivních/motivačních faktorů a posilování rodinných vazeb jako nástroj úspěšného (znovu)začlenění vězňených osob² do majoritní společnosti a boje proti kriminální recidivě (Raszková et al., 2025). V rámci programů zacházení s vězňenými osobami je označováno jako „oblast utváření vnějších vztahů“.³ Rodina může představovat tolik potřebnou záchrannou síť a zdroj pomoci v náročném období po propuštění. Klíčové je zejména poskytnutí sociálního zázemí – bydlení, finanční a emocionální podpory. Jinými slovy je pro osoby vracející se z vězení klíčové mít domov, ve kterém je přivítají a podrží jejich nejbližší. A to platí jak z perspektivy bezpečného fyzického prostoru (přístřeší), tak i pozitivních sociálních vztahů. Bez stabilních rodinných vazeb je zvládnutí přechodu na svobodu nesnadné a hrozí možný návrat do závadového prokriminálního prostředí, odkud je blízko k opětovnému rozvoji kriminální kariéry. I přes pozitivní změny, ke kterým v posledních letech v rámci českého vězeňství došlo, je v odborné literatuře rozsah, kvalita a intenzita kontaktu mezi vězňenými osobami a jejich rodinami stále hodnocena jako nedostatečná (Navrátilová & Navrátil, 2023).

Mámu ani tátu ve vězení nechceš

Stejně jako je reflektován protektivní efekt vztahu mezi vězňenými osobami a jejich rodinnými příslušníky na straně vězňených osob, tak je ve zvyšující se míře věnována pozornost destruktivním dopadům vězňení rodinného příslušníka na další členy rodiny, zejména děti. Ve veřejném prostoru jsou označovány za „neviditelné oběti“ trestných činů. Zrakům a vědomí části

² V odborné literatuře označováno anglickým výrazem „re-entry“.

³ Mezi klíčové nástroje udržování pozitivních vazeb patří písemný (dopisy) a telefonický kontakt (běžné hovory a nově i videohovory) a v ideálním případě kontakt fyzický formou návštěv ve věznicích či setkání mimo zdi věznic (například během přerušení trestu či vycházky mimo areál věznic). Za pozitivní trend považují realizaci akcí, během kterých se mohou ve více neformálním prostředí (často např. okrasné zahrady ve věznicích) setkat vězňené osoby se svými rodinnými příslušníky. Ve velké míře se o uvedené přičinily neziskové organizace, jako je Mezinárodní vězeňské společenství a projekt Den s dítětem.

veřejnosti může být jejich životní úděl skryt, dopady jsou však velmi závažné. Tyto děti se musí potýkat s neuspokojivou ekonomickou situací (z důvodu výpadku finančního příjmu rodiny od jednoho nebo obou rodičů), fyzickým a emocionálním odloučením, se stigmatizací a nepochopením (či dokonce posměchem) ze strany okolí, což v důsledku vytváří trauma a dopadá na jejich psychický stav a sebedůvěru (Navrátilová et al., 2023). Pokud má domov představovat základ pocitu (emocionálního i fyzického) bezpečí, pak může odchod jednoho či obou rodičů tento bezpečný prostor výrazně proměnit/narušit. V krajním případě může uvěznění rodiče znamenat ztrátu domova a přesun dětí do ústavní péče, kde je rodinný domov nahrazen domovem ústavním. I přesto, že neexistují spolehlivá statistická data o počtu vězněných osob, které mají předchozí zkušenost s ústavní péčí/výchovou, podle mých zkušeností z terénu nebude jejich počet zanedbatelný. V odborných kruzích je zkušenost s ústavní výchovou vnímána jako rizikový faktor pro rozvoj budoucích prokriminálních vzorců chování. Částečně je potěšující, že se situace postupně mění a děti vězněných rodičů již nejsou tak neviditelné. A to i za přispění sociologického výzkumu. I přes mé výhrady k dílčím výstupům (Dirga, 2025) považuji výzkumný projekt *Rodičovství za mřížemi* (realizovaný pod vedením Jitky a Pavla Navrátilových) za doposud nekomplexnější výzkum k danému tématu v českém prostředí, minimálně co se rozsahu dat týká (Navrátilová & Navrátil, 2023). Odborná debata postupně sílí a pozvolna proniká i na politickou scénu. Příkladem jsou dva kulaté stoly uspořádané Mezinárodním vězeňským společenstvím na půdě Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. V letech 2024 a 2025 jim záštitu poskytla poslankyně a následně ministryně spravedlnosti Eva Decroix.

Má rodina a domov za mřížemi

Blízké vazby vznikají za mřížemi i mezi vězněnými osobami po čas jejich věznění. Někteří se navzájem označují za součást svých rodin a vzájemné vztahy popisují jako stejně silné v porovnání s těmi, které mají se svou biologickou rodinou. Prostředí věznice se tak může pro některé odsouzené stát jakýmsi dočasným náhradním domovem,⁴ ve kterém se snaží

⁴ V případě odsouzených s výjimečnými a doživotními tresty se může věznice rázem změnit na místo, kde stráví zbytek života. Označit ji za domov by tak mohli jen oni sami s ohledem na jejich vlastní pojetí domova. Pro některé je to nucený prostor pro život, jiní sami termín domov ve svých

budovat pozitivní vztahy se spoluvězni, ale výjimečně také se zaměstnanci. To se může týkat vězeňských kaplanek a kaplanů, kteří jsou v některých případech odsouzenými označováni za velmi blízké osoby, potažmo za nebiologické členy rodiny (srov. Dirga & Váně, 2023). Utváření fiktivních příbuzenství a (pseudo)rodinných aliancí často slouží jako copingová strategie pro přežití náročného pobytu ve vězení.

Vězněným ženám je připisována zejména motivace po zisku emocionální podpory, díky čemuž bojují proti smutku a pocitu odloučení od svých biologických rodin a zejména svých dětí (Nedbálková, 2006). Mužské věznice jsou naopak dávány do souvislosti s více materialistickým přístupem. Příkladem je tzv. chábrovství⁵, označované za výhodné spojenectví sloužící zejména ke společnému ekonomickému profitu, případně k zajištění fyzického bezpečí (Lochmannová, 2020). V obou případech slouží vstup do fiktivních rodinných uskupení jako způsob úniku ze skličujícího vězeňského prostředí a jedna z cest, jak (alespoň částečně) mírnit deprivace uvěznění a saturovat potřeby, které nemohou být uspokojeny oficiálními institucionalizovanými prostředky. Opomenout však nelze ani funkci uvedených aliancí při snaze pašovat a distribuovat za mřížemi kontraband (Munari ni & Thobane, 2022).

Od začátku neměli šanci

S tím, jak se zvyšuje počet věznic, které jsem měl možnost navštívit v Česku i v zahraničí, sílí i mé přesvědčení o potřebě kritické reflexe vlivu dětství a rodiny na kriminální kariéru vězněných osob. Utvrzují mě v tom i přibývajících rozhovory nejen s odsouzenými, ale i s jejich rodinnými příslušníky a zaměstnanci věznic či pomáhajících organizací. Nejsem zastáncem biologických vysvětlení zločinu a závěry (Lombrosovy) pozitivistické kriminologie nepovažuji za přesvědčivé, nicméně vliv rodiny vnímám jako významný. Nikoli však na úrovni genů a dědičnosti.

výpovědích používají/používali. Příkladně si vzpomínám na svůj rozhovor s doživotně odsouzeným Michaelem Kutílkem, kterého jsem se dotázal, zda bychom mohli i po skončení našeho rozhovoru zůstat v kontaktu. Odpověděl mi: „jasně, stavte se kdykoliv, já jsem doma pořád.“ Samozřejmě nevím, zda to bylo myšleno jako vyjádření smíření se a přilnutí k vězeňskému prostředí, nebo naopak jako vyjádření ironického povzdechu nad fatálností určení jeho budoucího životního prostředí.

⁵ Termínem chábr se ve vězeňské mluvě označuje osoba, se kterou má dotyčný blízký důvěrný vztah. Často se takové osoby navzájem popisují jako nejlepší přátelé či se považují za (nebiologické) členy rodiny. Základem tzv. chábrovství je důvěra a podpora.

Při hlubším pohledu na věc se představa o tom, že „všichni máme stejnou šanci“ bortí jako domeček z karet. Jednoduše tomu tak není. A za jeden z klíčových faktorů považuji právě nefunkční či neexistující domov (rodinné zázemí). Nechci zde polemizovat nad tím, zda je destruktivnější nemít žádnou rodinu a vyrůstat v ústavní péči (ústavní výchova), nebo žít v rodině s dysfunkčními vztahy (ne výjimečně doprovázenými různými formami domácího násilí). Rodina a domov jsou běžně popisovány jako zdroje bezpečí, útěchy, podpory, lásky. Pro ty šťastnější z nás to platí. Ne však pro každého. A u osob vykonávajících trest ve věznicích se rodina a domov jeví spíše jako zdroj bolesti a traumatizace v dětství (srov. Dleščíková & Mertl, 2025).

Dlouhodobě vnímám sociologii jako vědu s nezanedbatelným emancipačním potenciálem. V tomto ohledu může nabídnout „vysvobození“ ze zajetí tradičních představ o původu kriminality a jejích nositelích (tedy osob, které jsou systémem za pachatele označeny). Za jednu takovou považuji tezi o racionální volbě kriminální kariéry a zdánlivě jednoznačné dělící linii mezi pachatelem a obětí.

Díky možnosti rozprav s již zesnulou profesorkou Gerlindou Šmausovou jsem si uvědomil nezbytnost reflexe procesů kriminalizace jedné části společnosti za současné imunizace (před trestním právem) té druhé (srov. Barratta, 1995). V této své úvaze bych ale chtěl především obrátit pozornost k zažitě předstávě o nezpochybnitelné dualitě pachatel-oběť, kdy je spočinutí v pozici pachatele předkládáno jako výsledek svobodné vědomé volby. Vždyť přeci každý máme šanci si vybrat a zločincem se nestat. Nebo ne? V extrémní pozici se můžeme dostat až k přesvědčení, že dualita pachatel-oběť zrcadlí souboj mezi zlem a dobrem. (I) díky sociologickým poznatkům však víme, že takto jednoduché to není.

Osobně nevidím dualitu pachatel-oběť primárně jako kompas, který nám pomáhá orientovat se v problematice zločinu, ale považuji ji spíše za překážku porozumění složitosti tohoto tématu a zejména lidských příběhů, které za kriminalitou stojí a ve kterých hrají rodina a domov jednu z klíčových rolí. Jako kdyby nezáleželo na pořadí prožití zkušeností/traumat a v okamžiku, kdy dostane daná osoba label „pachatel“, zmizí i potřeba reflektovat její předchozí životní úděl. Jak v rozhovoru uvedla jedna z mých komunikačních partnerek „*nikoho nezajímá, jaký život jsi měl, nikdo nemá čas nic zkoumat, rozhodující je jen to, čeho jsi se nakonec dopustil*“. Mnoho osob,

které vykonávají svůj trest ve vězení, má za sebou sérii bolestných a traumatizujících zkušeností⁶ předcházejících momentu, ve kterém spáchali svůj trestný čin a „spadla klec“. Jako by v ten okamžik přestali být oběťmi a navždy jsou již jen pachateli.

Kategorie a (zne)užívané labely pachatel a oběť se však často prolínají a činí tak tuto dualitu velmi vratkou (srov. Mertl, 2023). Uvědomme si, že ve vězení nejsou jen pachatelé trestných činů, ale že tam posíláme spolu s nimi i oběti. Uvedené často nelze oddělit. Na předchozích řádcích jsem se však nesnažil bagatelizovat jejich trestnou činnost, která v důsledku rozbíjí další rodiny/domovy, vytváří další traumata a do pomyslné řady staví nové oběti a poškozené. Spíše jsem chtěl poukázat na to, že kategorie rodina/domov a pachatel nemusí působit pouze jako nástroje ochrany společnosti, ale také jako překážky vcítění se a pochopení. Sociologickou terminologií řečeno, snadno se mohou stát brzdou naší schopnosti imagi-
nace. Nenechme si ji vzít.

⁶ Jejichž zdroj můžeme nalézt v rodině a za dveřmi jejich domovů.

Bibliografie

- Baratta, A. (1995). *Sociologie trestního práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Dirga, L. (2021). Sociologie za mřížemi? Penitenciární sociologie v České republice. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 57(4), 411–432.
- Dirga, L. (2025). Jitka Navrátilová, Pavel Navrátil (eds.): Rodičovství za mřížemi. Dopady věznění rodiče na dítě. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 61(2), 235–239.
- Dirga, L., & Váně, J. (2023) (eds.). *Náboženství za mřížemi: Stále(é) i nestálé*. Brno: Lukáš a syn.
- Dleštíková, T., & Mertl, J. (2025). Duševní zdraví a míra traumatizace vězeňské populace. Incarceration by Female Offenders: An Explorative Study of Kgoši Mampuru II and Johannesburg Female Correctional Centres in the Gauteng Province of South Africa. *International Annals of Criminology*, 60(3), 349–366.
- Dleštíková, T., & Mertl, J. (2025). Duševní zdraví a míra traumatizace vězeňské populace. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, online first. <https://doi.org/10.13060/csr.2025.021>
- Hareven, T. K. (1991). The Home and the Family in Historical Perspective. *Social Research*, 58(1), 253–285.
- Lochmannová, A. (2020). *Tělo za katrem*. Praha: Academia.
- Mert, J. (2023). „Jak mě tenkrát přítel týral, tak jsem měla to sebevědomí hodně nízký“: vratkost kategorií „pachatel/ka“ a „oběť“ v kriminologii a sociální práci. *Sociální práce*, 2023(5), 5–20.
- Munarini, T. P., & Thobane, M. S. (2022). Pseudo-Families as a Way of Coping with Incarceration by Female Offenders: An Explorative Study of Kgoši Mampuru II and Johannesburg Female Correctional Centres in the Gauteng Province of South Africa. *International Annals of Criminology*, 60(3), 349–366. <https://doi.org/10.1017/cr.2023.3>
- Navrátilová, J., & Navrátil, P. (2023) (eds.). *Rodičovství za mřížemi. Dopady věznění rodiče na dítě*. Praha/Brno: Karolinum / Masarykova univerzita.
- Navrátilová, J., Navrátil, P., Punová, M., & Smutná, V. (2023). Needs of Children With Incarcerated Parents in Their Own Voice. *Qualitative Social Work*, 23(1), 11–25.
- Nedbálková, K. (2006). *Spoutaná Rozkoš: Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Raszková, T., Zhřivalová, P., Háková, L., Boukalová, H., & Novák, P. (2025). *Cesta ke svobodě: příprava odsouzených na propuštění z VTOS*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

OIKOS ve starořecké kultuře

Miroslav Joukl

Katedra sociologie

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

Příspěvek představuje jazykový popis spojený s bohatstvím významů starořeckých slov *ho oikos* či *hé oikia*¹. Cílem příspěvku je poskytnout krátký, ale zajímavý jazykový obzor, nikoli podat analýzu kulturních reálií, tedy ani s ohledem na jejich dějinné proměny starořecké kultury, ani s ohledem na komparaci s pozdější evropskou či mimoevropskou kulturní dynamikou. Příspěvek však ponouká k možnému hlubšímu promýšlení sociálních aspektů, jež jsou jazykově ukotvené v konkrétní kultuře, tj. i s jejich již neaktuálními, ale v mnohém i transformovanými kulturními rudimenty a zároveň s těmi odlišnostmi, které jsou vlastní atributivnímu plástu kultury moderních společností. S ohledem na téma uvedme, že se znalostí starořečtiny v proměnách dob se slovo „oikos“ dostalo i do užívaných soudobých termínů, jako jsou ekonomie, ekologie, ekumenismus aj.

Homérovský slovník (Lepař, n. d., s. 22) ukazuje na významy slova *ho oikos* následovně: 1. obydlí, příbytek, bydliště; 2. dům, stan, jizba nebo síň; 3. domácnost či hospodářství; 4. domov. Tato slova se mj. pojila také se slovy *ho domos* či *to dóma* (např. paláce v homérských eposech jsou označovány jako *ta dómata* tvořící komplex stavení) a byla blízká slovům odvozeným od slovesa *demó* = stavím, popř. *oikodomeó* = stavím příbytky,

¹ V textu jsou použity přepisy starořeckých slov v latince, včetně členů jako *ho* = ten, *hé* = ta, *to* = to. Příspěvek je zkrácenou a upravenou částí nepublikované autorovy disertační práce. Z důvodu plynulejšího čtení textu je zde také omezen jinak bohatý odkazový aparát.

budovy, stavby. Slovo *ho oikos* souviselo také se slovesem *oikizó* = usazuji, osazuji, usidluji, *oikizomai* = zabydluji (se), zakládám (si). Sloveso *oikeó* nabývalo širokého významu, a to včetně významů jako rozprostírat se v místě, spravovat apod.

Sídlo, dům, rodina či domov mohly být vyjadřovány stejným výrazem. Uvedme například, že v němčině se slova *die Familie* (rodina) používalo zejména od 18. století, neboť dříve byl běžnějším výraz pro rodinné společenství *das Haus* (dům.) Slovo *to oikion* původně odkazovalo na příbytky nejenom lidí, ale i živočichů. Své příbytky a svá sídla měli i bohové, takže slovo *ho oikos* mohlo být označením pro sídla či chrámy bohů, včetně boha podsvětí Háda, tj. Neviditelného.² Např. ve Spartě se svatyně bohyně Athény nazývala *Chalkioikos*, tj. (místo pro) bydlící v kovovém domě, neboť stěny chrámu tvořilo bronzové obložení. Řečtí bohové sídlili také přímo v sochách pro ně vytvářených, což se později u křesťanských myslitelů stalo předmětem ostré kritiky. V Athénách se slovo *hé oikia* užívalo s významem dům, a to společně obývaný jednou rodinou, slovo *hé synoikia* se týkalo obydlí, v němž žilo několik rodin či různých nájemníků pohromadě. Slovo *synoikos* mohlo znamenat např. spolubydlícího či souseda. Ještě v Hésiodově díle „Práce a dny“ byl nádeník bez vlastního domu označován slovem *thés aoikos* a také později slovo *aoikos* označovalo člověka bez obydlí, bez domu či žijícího mimo domov.

Slovem *ho oikos* byla míněna, zejména v klasickém období, základní kulturní, hospodářská i správní jednotka, která v „polis“ zahrnovala svobodného občana, jeho rodinu, ba předky a potomky v jeho linii, dále movitý i nemovitý majetek, který vlastnil, dědil a v dědictví odkazoval. „Oikos“ byl děděný po předcích a odkazovaný potomkům jako původní pospolitost spojená kultem, rodinnými vztahy, obydlím i živobytím, pospolitost (členěná, rozšiřující se, sjednocovaná) v rámci rodové i polisní diferenciacie společnosti. Např. vznik Athén byl přisuzován Théseovu činu, jímž dosáhl sestěhování (*synoikismos* či *synoikisis*) původně oddělených „oiků“ Attiky v jeden celek. Čin byl slavený v Athénách každoročně jako svátek pod názvem *Ta synoikia*, jímž se počínal občanský a náboženský rok. Připomeňme, že Aristotelés

² Slovo Hádes či Aidés, Aidóneus je jazykově odvozeno od slovesa *idein* = vidět, tedy spolu se zápo-rem v podobě alfa privativum. Podsvětí představovalo Háduv příbytek a dům (*hé lilia* či *ho domos*), v němž tento bůh nejenom sídlil, ale vládl podzemním bohům, duším zesnulých a dalším bytostem.

v „Politikách“ (I, 1252b) zdůraznil přirozenou linii utvářejícího se sociálního celku postupujícího od domácnosti (*hé oikiá*) přes dědinu (*hé kómé*) až po obec (*hé polis*) jakožto jistý typ dokonale završeného sociálního „organismu“. Zajímavou otázkou však bylo, kdo náležel k „polis“, což bylo předmětem řady sporů s různými efekty (např. i s tím, že neplnoprávní vytvářeli alternativní životní filozofie, jako tomu bylo např. u kyniků).

Hé oikonomia je slovo odkazující na správu domácnosti, organizovanou obživu či hospodaření.³ Hlavou rodinného „oiku“ byl *ho (oiko)despotés*; jeho žena *hé (oiko)despoina* pečovala o rodinný kult, věnovala se chodu domácnosti, starala se o malé děti. V domácnosti jí pomáhali *hoi oikeis* = domácí lidé. Otroci narození v despotově domě se nazývali *hoi ontogeneis*. V tzv. Protógenově ediktu z 1. století př. n. l. se otroci souhrnně označovali jako *oiketeia*. „Polis“ organizovala správu společného jmění a majetku, garantovala ochranu majetku rodinných „oiků“. Sbor tzv. *oikonomů* spravoval obecní pokladnu, dbal o posvátnou neporušitelnost a ochranu zákonů, které se týkaly občanství a života „oiků“, sledoval a střežil poměr obce k ne-občanům, popř. dodržování smluv mezi obcemi aj. Na rozdíl od plnoprávných svobodných občanů se k městským státům přidružovali svobodní, leč neplnoprávní obyvatelé: v Athénách *metoikové*, ve Spartě *perioikové*. *Metoikové* byli v Athénách vyčleněni jako přistěhovalí lidé z jiných obcí (*metoikia* = spolubydlení; *meta* s významem „za“, „mezi“, „s“) a patřili k nim i původní váleční zajatci a jejich potomci. *Perioikové* patřili ve Spartě ke skupině bydlících vůkol (*peri* s významem „kolem“, „okolo“), patrně jako podrobené původní obyvatelstvo, které hospodařilo na venkově. V této souvislosti se nabízí rozlišení dvojího přístupu k obyvatelům netvořícím „polis“ – iónského a dórského –, z nichž první je otevřenější a spíše integrující (inkluзивní), druhý uzavřenější a spíše vyhrající (exkluzivní). Ovšem v případě postavení žen v obci tomu bylo právě naopak.

Ve starořeckém jazyce se lze setkat se slovy *oikeios* či *oikéios* jako vše nějak domácí, rodinné, příbuzné, přátelské či vlastní, slovo *hé oikeiotés* znamenalo

³ Slovo „oikonomia“ zaznamenalo významovou proměnu v kontextu křesťanské interpretace a kultury. „Oikonomií“ se v křesťanském smyslu rozumí zejména budování lidské spásy ve správě a v řízení Božím (*hé oikonomia tú theú*; srovnej Nový zákon, Ef.1.10 a 3.2). „Oikonomický“ v církevně slovanském překladu znamená „domostrojitelný“. Bůh (svatá Trojice) stojí za stvořením, správou a řízením světa jakožto domu, společenství všech a všeho s Bohem, udílí mu řád, orientaci, smysl. Tajemství božské „oikonomie“ se uskutečňuje na zemi, v pozemských dějinách.

příbuzenství či družnost v obcování a *ho oikétés* či *ho oikétór* označovalo obyvatele, osadníka. Výraz *ta oikoi* znamenal kraje domácí (domov) a *hoi oikoi* krajany (původem pocházející z příslušného místa, lidi sobě navzájem blízké, obývající společně sdílený kraj). Lidem přepravujícím svá obydlí z místa na místo (jako např. kočujícím Skythům, kteří žili ve stanech) Řeckové říkali *hoi fereoi* (čili domonosiči; *feró* = nosím; dnes např. užíváme slovo semafor jakožto nosič znamení).

Řecké obce tvořily síť obydlených míst v různých částech Středomoří, vznikajících prostřednictvím kolonizace. Slovo *hé apoikia* (*apo* s významem „od“) odkazovalo na obec vzniklou od původní obce, mateřské obce (mateřina = *hé métropolis*; *hé métér* = matka). Pro zajímavost uvedme, že také Monako (Monoikos) bylo původně starořeckou kolonií.⁴ V čele výpravy stál tzv. *oikistés*. Místo nevhodné k obývání bylo nazýváno *dysoikétos*. Slovo *oikúmené* znamenalo lidmi obývané místo (ve smyslu *hé polis*, *hé gé oikúmené* = obec, země obývaná, zalidněná). V helénistickém období „oikúmena“ představovala obývaný, známý svět (původně však svět vyhraněný vůči barbarům = *barbaroi*, mj. právě jazykově odlišným, „brblajícím“, nemajícím společnou řeč).

Jak bylo výše uvedeno, významy slova *ho oikos* byly velmi plastické. Slovo odkazovalo na člověkem obývané místo, sídlo, příslušný typ obydlí či jeho součást, ale také na bezprostřední soužití podílníků na společném životě, s jejich lidským sepětím, živobytím, bydlem, obživou či dílem, vlastnictvím a majetkem, kultem a reprodukcí, se vztahy určenými uvnitř i vztahy projevovanými navenek, vůči předkům i potomkům, vůči plnoprávným a neplnoprávným obyvatelům obce. Odkazovalo ke spolupatřičnosti lidí k centru jejich ukotvení v soukromém a polisním životě, v řeckém a neřeckém světě. Byl tak strukturován žitý prostor jakožto prostor vlastní či nevlastní, sdílený či nesdílený, patřičný či nepatřičný, srozumitelný či nesrozumitelný, blízký či vzdálený, „náš“ a „cizí“, zaplněný (zabydlený, osídlený, zalidněný) či prázdný, pustý.

To, co si dnes můžeme spojit s domovem ve starořecké kultuře, např. s Odysseovým „návratem domů“, může být spíše předsudečným výkladem nebo jen inspirací čtenou prizmatem naší doby a našeho jazyka, sociální, skupinové či individuální zkušenosti. Tak např. Jean-François

⁴ Slovo je latinského původu (*colonia* = původně zemědělská usedlost); římské kolonie na rozdíl od řeckých nebyly vyvázány ze závislého vztahu na původní obci, kterou představoval expandující Řím.

Lyotard ve své eseji „Návrat“ srovnává starořecký homérský epos s Joyceovým Ulyseem, ale jakožto svéráznou výpověď o soudobém životě, o nás jako Odysseových dětech, pouze s tím, že Joyceův hrdina nikam neodešel, a přesto „se ocitá v postavení přistěhovalce nebo jakéhosi strašidla, řekněme spíše přivandrovalce. Je to sice rodilý Dubliňan, ale nedokáže jím být, nemí být z Dublinu, ani být v Dublinu, nemůže se do něj vrátit, pouze v něm bloudí. Nebo bloumá...“ (Lyotard, 2002, s. 10). Tento úkol zde ponecháváme stranou. Z hlediska (nejen) sociologického je však důležité připomenout, že např. Jan Patočka ve svých „Kacířských esejích o filosofii dějin“ poukazuje na významnou odlišnost, kterou se vyznačovala starořecká sociální realita (již jsme stále dědici), na rozdíl, jak sám připomíná slova Arendtové, od „říší velkých domácností“ (z její práce „Vita aktiva“). Jinými slovy, sociální život se jinak strukturuje mezi domácím, úživným a polisním, mezi domácím a veřejným, mezi společným, leč nestejným, vlastním a cizím, uzavřeným a otevřeným. Proměny domova v soudobých společnostech (a na různých jejich úrovních) podněcují k dalším analýzám zcela nových jevů, událostí, změn či procesů. Sociologie domova představuje pro sociologii zcela zásadní (nejen teoretickou) výzvu.

Bibliografie

Lepař, F. (n. d.). *Homérovský slovník řeckočeský (s Proslovím datovaným 1887)*. Praha, Mladá Boleslav: Nakladatelství Karel Vačlena.

Lyotard, J.-F. 2002. *Návrat a jiné eseje*. Praha: Herman & synové.

SOCIOLOGIE A UMĚNÍ

Galerie sociální fotografie při Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie FF UP v Olomouci: Výstavní program roku 2025

Veronika Gigalová

Galerie sociální fotografie při Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci realizovala v roce 2025 čtyři výstavní projekty, které dále rozvíjejí koncept sociální fotografie jako specifické oblasti na pomezí vizuální kultury a sociálních věd. Dramaturgie galerie se dlouhodobě soustředí na témata každodennosti, identity a sociálních vztahů, přičemž fotografie zde není chápána pouze jako estetický objekt, ale jako nástroj poznání a interpretace sociální reality.

Obscene Extreme — Valdemar Bednarz

(5. 2. – 10. 3. 2025)

Výstava představila soubor fotografií z prostředí extrémní hudební subkultury. Snímky zachycují kolektivní rituály, tělesnost a intenzivní sdílenou zkušenost účastníků. V sociologické perspektivě lze tento projekt interpretovat jako vizuální analýzu subkulturní identity, forem koheze a alternativních kulturních praktik, které se utvářejí mimo dominantní společenské rámce. Může nás dnes ještě něco šokovat? Jaké jsou hranice toho, co považujeme za extrémní, a existuje v dnešní společnosti něco obscénního? Toto jsou otázky, které si nad fotografiemi Valdemara Bednarze můžeme klást v jakémsi prvním plánu, ostatně název výstavy k tomu motivuje. Zároveň můžeme k fotografiím přistoupit analyticky – jako ke zprávě o specifické

subkultuře lidí, kteří mají rádi tvrdou hudbu, tetování, svobodu a snad i bolest.

Bednarzovy fotografie však zachycují především hravost, jež v kombinaci s bolestí, utrpením, nebo dokonce smrtí vytváří pozoruhodnou formu ironie – fotografovo oko je též ironické, propojuje tvrdost s křehkostí, sílu s bezmocí, špínu s čistotou, a i když jsme v pekle, nikdo se netváří nešťastně. Vydržíme-li se na extrémní a obscénní fotografie dívat dostatečně dlouho, dostaví se něha a úsměv. A pak si můžeme znovu klást otázky, které nás napadly jako první.

Picture It

(2. 4. – 16. 5. 2025)

Projekt *Picture It* byl založen na participativním přístupu k fotografii. Prezentované snímky vznikly v rámci komunitní tvorby a zdůrazňují roli aktérů jako producentů vizuálního sdělení. Výstava otevírá otázky spojené s demokratizací vizuální reprezentace a přispívá k diskuzi o metodologii vizuální sociologie, zejména o využití participativních a fotoelicitativních přístupů.

Paliativní péče ve fotografii — Dagmar Ultzenová

(4. 6. – 27. 6. 2025)

Fotografický cyklus Dagmar Ultzenové tematizuje oblast paliativní péče a závěru života. Snímky zachycují každodenní praxi péče o nevléčitelně nemocné a vztahy mezi pacienty, jejich blízkými a zdravotnickým personálem. Výstava přispívá k destigmatizaci smrti a otevírá sociologicky relevantní otázky důstojnosti, institucionalizace péče a mezilidské blízkosti v závěrečných fázích života.

Grupy — Roman Franc

(8. 10. – 5. 12. 2025)

Výstava Romana France se soustředí na skupinový portrét jako vizuální reprezentaci sociálních struktur. Stylizované kompozice umožňují analyzovat role, normy a vztahy, které utvářejí kolektivní identitu. V návaznosti

na tuto tematiku autor v průběhu výstavy rovněž fotograficky zachytil účastníky **Čtrnácté olomoucké sociologické konference** (říjen 2025), čímž motiv „grupy“ rozšířil o prostředí akademické komunity a její vlastní formy kolektivní identity. (Rozhovor s Romanem Francem viz *Sociologický bulletin* 2024)

Závěr

Výstavní program roku 2025 potvrzuje roli Galerie sociální fotografie jako platformy propojující uměleckou praxi se sociologickým výzkumem. Jednotlivé projekty ukazují, že fotografie může fungovat jako analytický nástroj i jako médium komunikace sociálních témat směrem k odborné i širší veřejnosti. Galerie tak přispívá k rozvoji vizuální sociologie a k hledání nových způsobů porozumění sociální realitě prostřednictvím obrazu.

Nejdříve člověk, potom fotografie

Rozhovor s Janou Plavec
vedla Veronika Gígalová

Vést rozhovor s dokumentární fotografkou Janou Plavec je obohacující v mnoha rovinách. Od původních témat jsme se často a zajímavým způsobem vzdalovaly, protože její fotografické zkušenosti jsou bohaté a různorodé. Jana Plavec se zaměřuje na sociální témata, případně svým projektům sociální kontext přiděluje, někdy implicitně, přesto však důrazně. Středobodem jejích fotografií je člověk a její pohled na něj. Jana Plavec vystudovala dokumentární fotografii na Fotoacademii v Amsterdamu, kterou absolvovala s projektem věnovaným sídlišti Chanov. Několik let žila a pracovala jako fotografka na volné noze v Nizozemsku, později začala spolupracovat s předními českými médii a institucemi, v současnosti například s *Deníkem N* či časopisem *Heroine*.

Je těžké vybrat jediný reprezentativní projekt, jímž by bylo možné Janinu tvorbu charakterizovat, jelikož se tematicky zcela různí. Nechává se vždy pohltit tématem, situací, místem, časem, prostorem. Dá se však říct, že jednu věc mají všechny projekty přece jen společnou – důvěru. Její vizuální výpověď je díky tomu zcela autentická, ať už se jedná o dokumentární cyklus o romských osadách, o bezdomovectví, pěstounské péči, nebo o ostravské porodnici podporující přirozené porody. Osoby, které zobrazuje, neredukuje na fotografické objekty; vystupují jako konkrétní lidé se svými emocemi, vztahy a příběhy. Někdy na diváka dýchne až fenomenologická každodennost a tím i pocit porozumění výjevu v jeho celistvosti.

V rozhovoru pro *Sociologický bulletin* sama fotografka popisuje svou práci jako určitou formu „obrazové antropologie“. To lze chápat jako pozorování sociální reality prostřednictvím obrazu a hledání významů v každodenních situacích. Zdůrazňuje, že sociální dokument v jejím podání stojí především na empatii, respektu a schopnosti navázat autentický kontakt s fotografovanými.

Její práce zároveň ukazuje, že sociální fotografie nemusí být pouze záznamem sociálních problémů nebo krizových situací. Důležitou roli v ní hraje také schopnost zastavit diváka, zprostředkovat mu zkušenost druhých lidí a otevřít prostor pro přemýšlení o současném světě. Sama autorka v rozhovoru upozorňuje, že v době informačního přehlcení je už samotné zastavení u fotografie „malým vítězstvím“. Sociální fotografie se tak v jejím pojetí stává nejen dokumentem reality, ale i prostorem pro společenskou reflexi, kolektivní paměť a hledání lidskosti v každodennosti.

Vedle dokumentární práce se Jana Plavec věnuje také osobnějším autorským projektům, například abstraktní fotografii – vizuální lyrice, nočním krajinám inspirovaným intimní existenciální zkušeností. Na české sociálně-dokumentární fotografické scéně tak její práce vyniká propojením sociální citlivosti, osobního prožitku a autenticity.

Fotografie jako intimní zkušenost

Veronika Gigalová: Začnu obligátní otázkou. Proč jsi začala fotit a dokážeš si dnes představit život bez fotografie?

Jana Plavec: Upřímně nevím, proč jsem začala fotit. Myslím, že některé věci si člověk vybírá intuitivně a vlastně nad nimi ani moc nepřemýšlí. Je to podobné, jako když se zamiluješ – taky často nevíš, proč tě přitáhne právě konkrétní člověk. Prostě se to stane.

Dokážeš pojmenovat, proč u fotografie zůstáváš?

Je v tom silná přitažlivost. Dřív byla možná intenzivnější, ale stále tam je. Fotografie mě pořád nějakým způsobem fascinuje a vtahuje.

Když se podíváš na své autorské projekty, který je pro tebe nejdůležitější?

Asi jeden starší projekt, ve kterém jsem začala fotografovat v noci. Byl úplně jiný než moje dokumentární tvorba. Vznikal po osobně velmi náročném

období a fotografie se tehdy stala způsobem, jak se s tím vším vyrovnat. Začala jsem sama vyrážet do krajiny a postupně jsem objevovala pro mě úplně nové světy. Dodnes se k tomuto způsobu práce vracím.

Ten projekt je pro mě důležitý hlavně proto, že znamenal určitý zlom – osobní i tvůrčí. Otevřel mi novou fotografickou cestu, která je pro mě hodně intimní a autentická.

Takže právě silná osobní zkušenost byla impulzem pro vznik projektu?

Ano. Člověk se v podobných chvílích často vrací sám k sobě a tvorba pak vzniká z velmi opravdového a niterného prožitku. Myslím, že právě proto je pro mě ten projekt tak formativní.

Když tě poslouchám, zdá se, že do každého projektu vkládáš silné emoce. Jak vlastně přemýšlíš nad tématy, která fotografuješ? Vybíráš si je vědomě, nebo spíš intuitivně?

Je to čistý instinkt. Často mě vábí právě situace nebo prostředí, která ve mně něco vyvolávají, aniž bych si to dokázala hned vysvětlit. Teprve zpětně člověk zjistí, proč ho určité téma fascinovalo nebo proč se k němu vracel.

Máš pocit, že se emoce a osobní zkušenost promítá do všech tvých projektů?

Určitě ano. Myslím, že bez osobního vztahu bych nedokázala na žádném tématu pracovat dlouhodobě. Nemusí jít vždy o autobiografii, ale potřebuji cítit určitou vnitřní vazbu k tomu, co fotografuji. Jinak by to pro mě bylo prázdné.

Dá se tedy říct, že fotografie je pro tebe způsobem, jak porozumět sobě i okolnímu světu?

Asi ano. Fotografie mi často pomáhá pojmenovat věci, které bych jinak jen těžko formulovala slovy. Někdy mám pocit, že skrze obraz člověk dokáže zachytit i něco, co zůstává běžnému jazyku skryté.

Řešíš při práci i techniku?

Technika pro mě nikdy nebyla to hlavní a řeším ji spíš marginálně. Pro mě je vždy nejdůležitější zachytit emoci, ať už je výsledek technicky dokonalý, nebo ne.

Nestačí zmáčknout spoušť

Na čem teď pracuješ?

Právě dnes jsem dokončila a poslala do tisku projekt pro časopis *Heroine* o generaci Z, kterou někteří nazývají „sněhovými vločkami“. S redaktorkou jsme projely křížem krážem republiku a ptali se mladých lidí, jak sami vnímají svoji generaci, jak je vnímá svět a co je trápí. Byla to taková generační sonda a musím říct, že to ve mně zanechalo silný a pozitivní dojem.

Jedním z tvých výrazných projektů bylo také fotografování žen v ostravské porodnici. O co v něm šlo?

Smyslem bylo přiblížit přirozený porod a ukázat prostředí, které se snaží minimalizovat stres rodiček a vytvářet podmínky pro to, aby se ženy cítily bezpečně a dobře.

Čím bylo gynekologicko-porodnické oddělení FNO specifické?

Šlo o jedno z prvních pracovišť, která podporovala přirozenější možnosti porodu. Měli tam například speciální porodní gauč, který umožňoval ženám volit si polohu dle potřeby. Porod tak nemusel probíhat jen klasicky na zádech, ale například v podřepu, na čtyřech nebo ve vodě. V tom byla tehdy tato porodnice u nás výjimečná.

Musela to být úplně jiná zkušenost než dlouhodobé dokumentární projekty, kde si s lidmi postupně vytváříš vztah.

Pro mě je sociální dokument z velké části o psychologii a komunikaci. Fotograf musí umět navázat důvěru, a to mnohdy velmi rychle, což byl i tento případ. V tom to bylo podobné. Metoda je u krátkodobých i dlouhodobých projektů stejná. Musí tam být vzájemný respekt, který vede k důvěře a ta pak dává oboustranný prostor. Lidé se uvolní, nechají tě dělat tvou práci a na výsledku je to vidět. Na fotografii je pak možné rozklíčovat dynamiku, která mezi vámi panovala.

Myslíš, že se to člověk může naučit?

Myslím, že nejdůležitější je přirozenost. Ve stylizovaném portrétu někdy člověk lidi vede, aranžuje nebo je cíleně tlačí do určité situace. U sociální dokumentární fotografie je ale potřeba velká opatrnost. Tam čekám, kam mě lidé sami pustí. A paradoxně právě ve chvíli, kdy mají pocit kontroly a bezpečí, mi začnou otevírat svůj prostor, který já potřebuji.

Jak chápeš pojem sociální fotografie? Co si pod tím představuješ?

Původně jsem studovala archeologii, ale vždycky mě fascinovala antropologie – pozorování lidí, kultur a způsobů života v jejich živé formě, což archeologie nikdy neumožňovala. Když jsem začala s fotografií, postupně jsem si uvědomila, že vlastně dělám něco jako obrazovou antropologii. Pozoruji realitu, vybírám si určitý pohled a převádím ho do obrazu. A právě to je pro mě na fotografii nejzajímavější.

Nemáš někdy obavu z toho, že si lidé tvoje fotografie vyloží úplně jinak, než jak je sama vnímáš?

Každý člověk si do fotografie promítá vlastní zkušenost a postoje. Já ukazuji světu to, jak ho vidím já, ale nemůžu určovat, co v tom uvidí ostatní. Například když fotografuji ukrajinské rodiny nebo děti v pěstounské péči, vycházím z empatie a soucitu vůči jejich situaci. Pokud v tom ale někdo chce vidět něco úplně jiného, zabránit tomu nedokážu.

Je tedy pro tebe důležité, aby divák fotografiím porozuměl stejně jako ty?

Samozřejmě bych si přála, aby lidé sdíleli hodnoty, které jsou důležité i pro mě – toleranci, respekt nebo lidskost. Zároveň ale nemůžu nikomu vnucovat vlastní postoje. Fotografie vzniká z mého pohledu, ale dál už si žije vlastním životem.

Zastavit se u obrazu

Aneb proč sociální fotografie není jen estetickým objektem určeným k vystavování v galerii, nýbrž i zprostředkovatelem zkušenosti.

V současnosti se často mluví o nejistotě, o pocitu, že svět kolem nás je stále nepředvídatelnější. Myslíš si jako autorka, že má smysl sociální fotografie vystavovat?

Ano, zprostředkovávají zkušenost, kterou by jinak většina lidí nikdy nezažila. Je to podobné jako v literatuře, jen místo textu pracuješ s obrazem. Fotografie vypráví příběhy a umožňuje člověku nahlédnout do situací, které mu jsou vzdálené nebo se kterými se může naopak nějakým způsobem ztotožnit.

U fotografie je ale možná specifické právě to nečekané setkání. Lidé chodí studovat umění do galerií. Všichni malíři chodí kopírovat staré mistry, studenti dějin umění se na tom učí a podobně. Vidím to třeba u studentů: zběžně procházejí chodbou, ale pak se vracejí zpět a začnou si prohlížet fotografie i číst doprovodné texty.

Dnes je čím dál těžší lidi zaujmout. Jsme přehlceni informacemi a obrazů kolem sebe vidíme tolik, že vůči nim postupně otupujeme. O to důležitější je, když se někdo u sociálního příběhu opravdu pozastaví. Je to vlastně malé vítězství, jakýsi důkaz, že jsme ještě úplně neztratili schopnost vnímat druhé lidi a jejich situace.

V čem je pro tebe hlavní přínos sociální fotografie?

Pro mě je to způsob, jak ukazovat určitou pravdu o světě. Něco, co je důležité vidět, zažít a o čem je důležité přemýšlet. Ale podobně vnímám i umění obecně. Když je umělecké dílo opravdu silné, člověk v něm cítí něco univerzálně pravdivého. A právě tehdy s námi obraz skutečně něco dělá.

Sociologové někdy upozorňují na to, že fotografie nejen zachycuje realitu, ale zároveň vytváří kolektivní paměť. Jenže časem se mohou ztrácet původní kontexty a fotografie pak může být interpretována jinak, než jak vznikala. Přemýšlíš nad tím někdy?

Myslím, že to je nevyhnutelné. Fotografie se časem stává historickým záznamem určité situace nebo doby a část významů se vždycky ztratí. Ale přesto má smysl ji uchovávat.

Nemůže to ale vést i ke zkreslení?

To riziko tam vždycky je. Přemýšlím o tom třeba ve vztahu k fotografiím holokaustu nebo válek. Pro lidi, kteří ty události nezažili, jsou to už často abstrahované obrazy. Nikdy si plně nedokážeme představit, co ti lidé skutečně prožívali. Určitá část zkušenosti je prostě nepřenositelná a s časem dochází k entropii.

Není to pro fotografa frustrující?

Ne. Myslím, že to jinak ani nejde. Ani v době vzniku těch fotografií nemohli lidé, kteří situaci sami nezažili, úplně pochopit zkušenost druhých. Fotografie může něco přiblížit, ale nikdy ji nedokáže plně přenést.

Je nějaký fotograf, který je pro tebe zásadní?

Sleduji hlavně zahraniční autory, tam bych asi dokázala jmenovat hned několik jmen, např. Daisuke Yokota, Robin de Puy, Nadav Kander, Jack Davison a mnoho dalších. Z českých fotografů mě ale dlouhodobě fascinuje Josef Koudelka. Myslím, že jeho práce výrazně přesahuje český kontext a má mimořádnou sílu i v mezinárodním prostředí.

Prostor pro lidskost

Rozhovor s fotografkou Janou plavec ve mně znovu otevřel otázku, zda se v současném světě plném obrazů, rychlosti a informačního přetlaku nevytratila citlivost vůči druhému člověku. Jsme obklopeni nekonečným množstvím vizuálních podnětů a rychlých soudů a její fotografie jdou zcela nenápadně proti proudu současnosti. Nejsou postavené na senzaci a vizuální agresivitě, ale na trpělivosti, blízkosti a důvěře.

Dívka z osady na východním Slovensku (Foto: Jana Plavec)

Zdravotníci pomáhají uprchlíkům z člunů na ostrově Lesbos. Ke břehům často dorazili prokřehlí a vyčerpaní z plavby na gumových člunech, často v noci a za nejistého počasí. Mnoho z nich plavbu nedokončilo. Uprchlíká krize 2015/2016 (Foto: Jana Plavec)

V Chanově, v jednom z bytů dealerů pervitinu (Foto: Jana Plavec)

Pohled do příbytku v osadě Hermanovce na východním Slovensku (Foto: Jana Plavec)

Z vlastenecké demonstrace v ulicích Prahy (Foto: Jana Plavec)

Muž bez domova pozoruje dění na Václavském náměstí, kde právě probíhá vlastenecká demonstrace (Foto: Jana Plavec)

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

Chytré domácnosti pod sociologickou lupou: Co přinesl projekt SMARTUP

Nina Andrš Fárová

Národní kontaktní centrum – gender a věda

Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

Chytré domácnosti bývají prezentovány jako místa, kde technologie přebírají část domácích prací a zvyšují komfort těch, kteří v nich žijí. Automatická světla, termostat ovládaný přes telefon, lednice, která sama upozorní na chybějící zásoby. Ale co se skutečně děje uvnitř domácností, které se tímto směrem vydaly? Kdo z těchto technologií profituje a kdo je ovládá? A ubírají tyto technologie lidem doma práci, nebo ji naopak přidávají? To jsou otázky, které si kladl mezinárodní výzkumný projekt SMARTUP.

Projekt SMARTUP: Smart(ening up the modern) Home – Redesigning Power Dynamics through Domestic Space Digitalisation probíhal v letech 2022–2025 a byl financován v rámci programu CHANSE (Collaboration for the Humanities and Social Sciences in Europe). Koordinátorem projektu byl Sociologický ústav Akademie věd ČR, hlavním řešitelem byl Petr Gibas, přičemž konsorcium zahrnovalo výzkumné instituce z České republiky, Polska, Německa, Velké Británie a Finska.

Náš výzkumný tým sdružoval odborníky a odbornice ze sociálních věd, humanitních věd a designu. Tato interdisciplinarita byla záměrná, projekt si totiž kladl za cíl porozumět chytré domácnosti nikoli jako technologickému artefaktu, ale jako sociálnímu, kulturnímu a prostorovému jevu. Výzkumníci a výzkumnice se zaměřili na tři roviny: jak jsou chytré domácnosti koncipovány (jako idea a ideál), jak jsou produkovány (designovány a plánovány) a jak jsou prožívány v každodenním životě.

Výchozím bodem byl poznatek, že domácnost dlouhodobě funguje jako prostor binárních opozic: vnitřní versus vnější, soukromé versus veřejné, práce versus péče, mužské versus ženské, které v sobě zároveň obsahují mocenské dynamiky. A náš výzkumný tým zajímalo, jak digitální transformace tyto dynamiky zpochybňuje a přeskupuje.

Kromě genderového aspektu, který bude podrobněji rozebrán dále, se výzkum zabýval také například komunitním bydlením, kulturními reprezentacemi nebo rozhodovacími procesy v chytrých budovách.

Genderová dimenze chytrých domácností

Jednou z klíčových os celého projektu byl výzkum genderové dělby práce v chytrých domácnostech. Na této části se podílel tým Sociologického ústavu AV ČR, Univerzity v Göttingenu a Univerzity v Lodži. Výzkumný tým provedl etnografický výzkum v celkem 31 chytrých domácnostech v Česku, Polsku a Německu. Vzorek byl záměrně pestrý: zahrnoval single domácnosti, rodiny s dětmi, domácnosti v bytech i domech, ve velkém i městech i na vesnicích.

Základní zjištění projektu jde přímo proti populárnímu obrazu chytré domácnosti jako místa, kde stroje udělají vše za vás. Výsledky ukazují, že chytré technologie čas strávený domácími pracemi příliš nesnižují. Místo toho se v domácnostech objevují nové, dosud nepojmenované formy práce, jako je například rozhodování o nákupu zařízení, jejich instalace a integrace do každodenního provozu, správa dat, aktualizace systémů, optimalizace, údržba a dohled nad nimi. Tento souhrn činností lze označit pojmem digital housekeeping neboli digitální údržba domácnosti. Klíčové je, kdo tuto práci vykonává, a to jsou nejčastěji muži. Tito „správci“ chytré domácnosti tak často mají mnohem více možností, jak technologie kontrolovat a určovat do určité míry chod domácnosti.

S tím se pojí jedno z dalších hlavních zjištění projektu, a sice že chytré technologie nemění genderové uspořádání domácnosti, naopak ho mohou posilovat. Pokud jsou genderové role nastaveny konzervativně, technologie ovládá muž, zatímco žena se spíše stará o děti a domácnost v tradičním smyslu. Pokud jsou role v páru nastaveny rovnoprávněji, péče o technologie je spíše sdílená. Technologie tak fungují jako prodloužená ruka stávajících genderových vztahů a neslouží k jejich proměně. Samotná digitalizace

domácího prostoru tedy nestačí k tomu, aby se změnila genderová dělba práce a technologie v tomto smyslu nejsou emancipační (ani od domácí práce).

Pohodlí, ale pro koho?

Výzkum také otevřel otázku, co vlastně chytré technologie přinášejí v rovině komfortu. Technologie, která jednomu členovi domácnosti zajišťuje pohodlí a pocit kontroly, může druhému tento komfort naopak snižovat. Z výzkumu vyplývá, že ženy jsou kritičtější k případným rizikům spojeným s technologiemi a jsou citlivější na praktiky spojené s dohledem nebo kontrolou, například sledování pomocí kamer v domácnosti. Ilustrativní příklad odlišného komfortu může být také chytrý termostat: muž ho ovládá přes mobilní aplikaci, žena to neumí nebo k tomu nemá přístup. O jakoukoli změnu teploty tak musí žádat partnera. Technologie se v takovém případě stává zprostředkovatelem závislosti, nikoli autonomie.

Za tímto mechanismem stojí mimo jiné tzv. gender digital gap – ženy méně často mají technické vzdělání nebo zaměstnání a v domácnostech s nerovným nastavením mají méně prostoru a příležitostí si nové technologie osvojit. Paradoxně jim pak chytré technologie mohou přinést více starostí, ale i tradičních domácích prací, protože muž, správce, je vytížen starostmi s chodem chytré domácnosti. Je také zajímavé, že muži, kteří se věnují správě domácích technologií, tuto činnost rámují jako péči o domácnost a rodinu. Ženy tytéž činnosti interpretují často odlišně, a to tak, že muž odchází ke svému koníčku, místo aby se podílel na péči o děti nebo jiných domácích pracích. Tato asymetrie má přímý dopad na skutečné rozdělení neplacené práce v domácnosti. Nejde tedy jen o nedorozumění mezi partnery, ale o odraz hlubší společenské nerovnosti v tom, jak je různá práce v domácnosti rozpoznávána a oceňována.

Nové technologie, staré nerovnosti

Projekt SMARTUP uzavírá tříleté mezinárodní pátrání po tom, co se skutečně děje, když se domácnost stane „chytrou“. Závěry sice nejsou příliš optimistické, ale jsou dalším důkazem toho, že bez kritické reflexe používání technologií každodennosti se mohou nerovnosti dále prohlubovat. Výsledky našeho výzkumu zpochybňují očekávání, že technologické inovace nutně přinesou změnu k lepšímu. Nestačí totiž jen udělat technologie inkluzivnější nebo přidat ženy do designového týmu (podobně jako to tvrdila už v roce

1995 Sandra Harding – Just add women and stir). Bez proměny v rozdělení domácích prací, času a rozhodování budou vylepšené technologie reprodukovat stejné hierarchie, jen v hezčím kabátku. Inkluze tedy sama o sobě nestačí, pokud není provázena hlubšími proměnami genderových vztahů. Budoucí výzkum by měl rozšířit záběr o vícegenerační domácnosti, osoby s disabilitou nebo queer uživatelstvo a kombinovat kvalitativní i kvantitativní metody, aby bylo lépe vidět, kdo chytrou domácnost spravuje, kdo je v ní vidět a s jakými důsledky.

Dosavadní výstupy projektu zaměřující se na genderovou dimenzi:

Odborné články

Článek *Is digital housekeeping care? Visions, legitimations and negotiations of care work in the smart home* se zaměřuje na otázku, zda lze digital housekeeping považovat za formu péče, a analyzuje, jak jsou jeho vize, legitimizace a vyjednávání s ním spojené genderované: doi.org/10.1007/s11609-025-00575-2

Článek *Decoding Gender in Smart Home Research: Critical Literature Review* zkoumá, jak je pracováno s kategorií genderu ve výzkumu chytrých domácností: doi.org/10.1007/s10901-026-10273-x

Factsheety

Digital Care Gap at Home – mapuje, jak se digitální péče o domácnost promítá do nerovného rozdělení práce: zenodo.org/records/16979341

The Hidden Labour of Digitalization at Home – zaměřuje se na „skrytou práci“ spojenou s digitalizací (aktualizace, nastavení, opravy), kterou uživatelé a uživatelky chytrých domácností nevnímají jako práci: zenodo.org/records/16978735

Dealing with the Digital Care Gap – přináší doporučení, jak na úrovni designu, politiky i každodenní praxe řešit nerovnosti plynoucí z digital care gap: zenodo.org/records/16979525

Smart Surveillance and Gender-based Violence – podrobněji rozebírá využívání chytrých technologií v kontextu domácího násilí a genderově podmíněného zneužívání: zenodo.org/records/16979823

Výsledky výzkumu budou dále šířeny v rámci programu Epicentra civilizace: Inteligentní domácnosti, technologie a společnost Strategie AV21 Akademie věd ČR, který se zaměřuje na popularizaci špičkového vědeckého výzkumu.

Experiment s finančními odměnami respondentům v České republice: Podmíněné a nepodmíněné odměny v ESS

Kristýna Bašná

Oddělení Hodnoty a politika

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Evropský sociální výzkum (European Social Survey, ESS) v posledních letech, podobně jako řada dalších výběrových šetření, čelí postupnému poklesu ochoty respondentů k účasti. Tento trend je obzvláště problematický vzhledem k metodologickým standardům ESS, které zahrnují přísně náhodný výběr respondentů, standardizovaný postup sběru dat a relativně dlouhý a kognitivně náročný dotazník.

V českém kontextu se pokles návratnosti prohloubil zejména v důsledku pandemie covidu-19 a dlouhodobého zhoršování podmínek pro terénní sběr dat, kdy je stále obtížnější zajistit dostatek tazatelů a zároveň klesá ochota respondentů zapojit se do výběrových šetření. V této situaci se v odborné i metodologické debatě stále více pozornosti věnuje otázce, jakými nástroji lze návratnost zvýšit, aniž by došlo ke snížení kvality dat. Jedním z klíčových témat této debaty je využívání finančních odměn, zejména jako efektivního nástroje, který kompenzuje vysokou zátěž respondentů a podporuje jejich ochotu účastnit se šetření (Ernst Stahli & Joye, 2016).

V návaznosti na tyto výzvy byl v roce 2025 v rámci českého ESS zahájen vůbec první experiment zaměřený na systematické porovnání různých strategií finančních odměn. Experiment vznikl v úzké spolupráci se švýcarským týmem ESS ve FORSu a byl průběžně konzultován s centrálou ESS (ESS ERIC HQ), aby byl v souladu s mezinárodními metodologickými standardy. Sběr dat byl realizován ve spolupráci s agenturou SC&C.

Finanční odměny v kontextu ESS

Metodologická literatura dlouhodobě zdůrazňuje význam nepodmíněných finančních odměn zejména v samovyplňovacích šetřeních. Výzkumy opakovaně ukazují, že nepodmíněné odměny zvyšují pravděpodobnost otevření pozvánky, posilují princip reciprocity a pocitu závazku a vedou k vyšší míře účasti než odměny vyplácené až po dokončení dotazníku (Singer & Ye, 2013; Abdelazeem et al., 2023). Na základě těchto poznatků ESS v posledních letech doporučuje – a v některých případech přímo vyžaduje – využívání nepodmíněných finančních odměn při sběru dat (ESS, 2025).

Design experimentu

Cílem experimentu bylo porovnat účinnost podmíněných a nepodmíněných finančních odměn v režimu samovyplňovacího dotazníku. Do experimentu byly náhodně zařazeny domácnosti z českého výběrového souboru ESS, které byly rozděleny do tří skupin:

- **Experimentální skupina A** obdržela nepodmíněnou finanční odměnu ve výši 100 Kč zaslanou předem, bez ohledu na účast v šetření.
- **Experimentální skupina B** obdržela nepodmíněnou finanční odměnu ve výši 100 Kč zaslanou předem, s dodatečnou podmíněnou finanční odměnou 400 Kč po dokončení dotazníku.
- **Kontrolní skupina** využila standardní postup ESS v České republice – podmíněnou finanční odměnu ve výši 400 Kč vyplácenou po dokončení dotazníku.

Sběr dat proběhl v režimu samovyplňování, přičemž dotazníky byly distribuovány do poštovních schránek. K osobnímu kontaktu tazatele došlo pouze v případech, kdy na schránce chybělo jméno. Všechny ostatní prvky sběru dat – text pozvání, načasování upomínek i organizační postupy – byly mezi skupinami identické, což umožnilo spolehlivě identifikovat efekt samotné odměny.

První výsledky experimentu

Přestože sběr dat v době psaní tohoto textu ještě nebyl plně ukončen, průběžné výsledky již ukazují výrazné rozdíly v míře účasti mezi jednotlivými skupinami (viz tabulka 1). Nejvyšší response rate zatím vykazuje experimentální skupina A s nepodmíněnou odměnou (32,2 %), těsně následovaná skupinou B s kombinací nepodmíněné a podmíněné odměny (30,7 %). Kontrolní skupina s výhradně podmíněnou odměnou dosahuje výrazně nižší míry účasti (18,6 %).

Rozdíl mezi experimentálními skupinami využívajícími nepodmíněnou odměnu a kontrolní skupinou činí přibližně 12 procentních bodů, což představuje zhruba o 60 % vyšší míru účasti oproti standardní podmíněné odměně. Výsledky tak potvrzují výrazný efekt nepodmíněných finančních pobídek i v českém kontextu samovylňovacího šetření.

Experimentální skupiny A a B dosahují velmi podobných hodnot. Přidání dodatečné podmíněné odměny ve skupině B zatím nevede k podstatnému navýšení míry účasti oproti samotné nepodmíněné odměně. Z hlediska nákladové efektivity se proto jeví samotná nepodmíněná odměna jako velmi silný a potenciálně postačující nástroj. Tyto závěry je však nutné chápat jako předběžné, neboť sběr dat stále probíhá a finální analýza může přinést další upřesnění.

Tabulka 1: Průběžné výsledky experimentu

	Experimentální skupina A Nepodmíněná odměna	Experimentální skupina B Nepodmíněná + podmíněná odměna	Kontrolní skupina Podmíněná odměna	Celkem
Počet dosud vyplněných dotazníků	418	403	245	1066
Response rate	32,2 %	30,7 %	18,6 %	27,1 %

Poznámka: Uvedené hodnoty vycházejí z průběžných dat v době psaní textu. Sběr dat dosud probíhá a konečný počet vyplněných dotazníků se očekává vyšší (předpokládáný celkový počet přesahuje 1000 dotazníků).

Závěr

Český experiment s finančními odměnami ukazuje, že způsob nastavení odměn může mít v současných podmínkách zásadní význam pro úspěšnost sběru dat. Nejde přitom pouze o jejich výši, ale především o jejich konstrukci a načasování. Výsledky naznačují, že samotné předběžné poskytnutí odměny může být silnějším stimulem účasti než její navýšení podmíněné dokončením dotazníku.

V situaci, kdy se řada výběrových šetření potýká s klesající ochotou respondentů ke spolupráci, představuje tato zkušenost důležitý podnět k širší debatě o tom, jaké strategie odměňování jsou dlouhodobě udržitelné a zároveň metodologicky obhajitelné. Experiment tak nepřináší pouze praktické doporučení pro organizaci sběru ESS v České republice, ale otevírá i obecnější otázku, jak přizpůsobovat sběr dat proměňujícím se podmínkám terénního výzkumu.

Definitivní závěry bude možné formulovat až po ukončení sběru dat, již nyní je však zřejmé, že nastavení finančních odměn není pouze organizačním detailem, ale jedním z klíčových faktorů ovlivňujících úspěšnost realizace výběrového šetření.

Výsledek vznikl v rámci řešení projektu CZ-CH CORISS 8K0206, financovaného z programu Česko-švýcarské spolupráce v oblasti výzkumných infrastruktur v rámci Druhého švýcarského příspěvku vybraným členskými státy EU, administrované Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

Literatura

- Abdelazeem, B., Hamdallah, A., Rizk, M. A., Abbas, K. S., El-Shahat, N. A., Manasrah, N., ... & Eltobgy, M. (2023). Does usage of monetary incentive impact the involvement in surveys? A systematic review and meta-analysis of 46 randomized controlled trials. *PloS one*, *18*(1), e0279128.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0279128>
- Ernst Stahl, M., & Joye, D. (2016). 'Incentives as a Possible Measure to Increase Response Rates'. *The SAGE Handbook of Survey Methodology*, 425–440. SAGE Publications.
- ESS (2025). The case for requiring the use of unconditional incentives in the European Social Survey. Získáno z: <https://europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2025-11/unconditional-incentives-ESS.pdf>
- Singer, E., & Ye, C. (2013). The use and effects of incentives in surveys. *The annals of the American academy of political and social science*, *645*(1), 112–141.
<https://doi.org/10.1177/0002716212458082>

Domácnosti jako epicentra civilizace – mezioborový výzkumný záměr pod hlavičkou Strategie AV21

Michal Vokurka

Oddělení dějin raného novověku

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

V roce 2025 se rozeběhlo řešení projektu „Epicentra civilizace – inteligentní domácnosti, technologie a společnost“, jenž je jednou z patnácti Strategíí AV21 (Epicentra civilizace). Projekty Strategie AV21 jsou obecně zaměřené na problémy a výzvy pro současnou společnost, přičemž hlavním posláním je dělat špičkový výzkum ve veřejném zájmu (Strategie AV21). Cílem Epicenter je mezioborový pohled na problematiku domácností, a to v široké časové perspektivě od pravěkých počátků po dohlédnutelnou budoucnost. Samotné domácnosti jsou přitom chápány jako významné průsečíky složitých sítí vztahů, do nichž jsou zapojeni nejen obyvatelé domácností, ale také využívané technologie, získávané suroviny či produkovaný odpad. Výzkum synergicky propojuje všechny tři vědní oblasti a snaží se reagovat na současné (ba někdy až nadčasové) technologické, sociální, environmentální, ekonomické a další výzvy.

Okruh témat kolem domácností byl v návaznosti na další programy Strategie AV21 vybrán s ohledem na společenskou relevanci. Podobně jako voda, energetika či houby jsou i domácnosti každodenní součástí našich životů. Dokonce se uvnitř domácností velká část života odehrává. Jsou klíčové jak pro nás samotné, tak pro instituce. O mnohém svědčí fakt, že spotřeba českých domácností odpovídá téměř polovině HDP, přičemž evropský průměr je ještě o něco vyšší (Eurostat). Za tímto zdánlivě prostým ekonomickým faktem však stojí mnoho komplexních procesů historických i současných.

Kromě toho v domácnostech nežijeme pouze pro ekonomické výhody. Právě složitost a různorodost toho všeho, čím jsou a mohou být domácnosti v nejširším slova smyslu, a vědomí nedostatečného porozumění z dílčích oborových perspektiv spojuje vědce a vědkyně zapojené do programu Epicentra civilizace.

Hlavním koordináčním pracovištěm je Historický ústav AV ČR, zastoupený hlavní koordinátorkou doc. PhDr. Danou Dvořáčkovou-Malou, Ph.D., která spolu s druhým koordinátorem, prof. Tomášem Cajthamlem, Ph.D., z Mikrobiologického ústavu AV ČR a dalšími čtyřmi řešiteli výzkumných témat vede celý program a stará se o propojování mezi jednotlivými zastoupenými obory. V neposlední řadě jsou koordinátoři a řešitelé zodpovědní za chystané kolektivní výstupy většího charakteru, zatímco dílčí výstupy vznikají v rámci jednotlivých výzkumných témat a stojí za nimi řešitelé jednotlivých aktivit. Kromě standardních vědeckých výstupů dbá program na transfer znalostí směrem k veřejnosti a logickou ambicí je také průnik výsledků do decizní a v některých případech také komerční sféry.

Důraz na domácnosti pochopitelně nevychází primárně z jejich uchopitelnosti jednotlivými vědními obory, ale je primárně postaven na jejich významu ve společenské praxi od daleké minulosti do současnosti. V diachronní perspektivě jsou zkoumány proměny domácnosti od prvních archeologicky doložitelných počátků přes v minulosti běžné vícegenerační domácnosti až po dominanci nukleární rodiny a další formy. Přestože rodinné domácnosti hrají důležitou roli ve struktuře evropské společnosti, nejedná se o výlučné uspořádání soužití v jednom domě a nejinak tomu bylo i v historii. Jako specifické uspořádání domácnosti lze chápat např. domácnosti svobodných lidí, kněžích a řeholních společenství a další formy komunitního bydlení (kasárna, spolubydlení atd.).

Členové domácnosti udržují vztahy jak mezi sebou, tak se svým okolím, k němuž je v souladu s paradigmatem posthumanitních věd potřeba započítat nejen další osoby, ale také zvířata, okolní životní prostředí nebo stroje a roboty. Právě pochopení těchto složitých vztahů a jejich důsledků je unikátní příležitostí pro mezioborovou spolupráci s potenciálně vysokým využitím poznatků v praxi. V současné době tedy výzkumný program zahrnuje pět výzkumných témat, která spolu horizontálně komunikují.

Pochopení sociálních vztahů, genderových aspektů, ale také otázek bydlení, vzdělávání, nemocí a péče se věnuje téma Domácnosti, rodina a společnost (doc. PhDr. Lucie Storchová, Ph.D., DSc., Filosofický ústav AV ČR). Téma Domácnosti, technologie a civilizace (prof. Ing. Emil Pelikán, CSc., Ústav informatiky AV ČR) se zaměřuje na osvojování si technologií, včetně současného trendu chytrých domácností a využívání umělé inteligence, přičemž součástí výzkumu je i modelování chování a interakcí v domácnostech. Zatímco zde jsou akcentovány inovace, jejichž implementace je často doprovázena sociálními a ekonomickými disrupcemi, téma Domácnosti, materialita a resilience (Mgr. Balázs Komoróczy, Ph.D., Archeologický ústav AV ČR, Brno) se soustředí na materiální projevy (obydlí, nástroje, vybavení) a distribuční sítě (kontakty a vztahy), díky kterým si domácnosti mohly budovat odolné a bezpečné zázemí.

Další dvě témata jsou zaměřena na vztahy domácností a okolního prostředí. Na otázky spojené s osídlením, využíváním zdrojů a pěstováním plodin se soustředí Domácnosti, suroviny a krajiny (Mgr. Gabriela Blažková, Ph.D., Archeologický ústav AV ČR, Praha). V dlouhodobé časové perspektivě zde vyniká odklon od subsistence směrem k dodavatelským řetězcům. Specifickým problémům odpadů a dalších negativních externalit dopadajících jak na životní prostředí, tak přímo na zdraví uživatelů uvnitř domácnosti, se věnuje téma Domácnosti a ekologické zátěže (prof. RNDr. Tomáš Cajthaml, Ph.D., Mikrobiologický ústav AV ČR). K takto zkoumaným látkám patří například zbytky léčiv v odpadních vodách nebo výskyt tzv. věčných chemikálií (per- a polyfluoroalkylových látek) v oblečení a dalších předmětech denní potřeby.

Z již uskutečněných výstupů a proběhnuvších akcí vybírám tři vydařené mezioborové workshopy. První z nich propojil výzkum technologií s praktickou péčí o historické dřevěné konstrukce (Středověká obydlí v krajině). Druhý se věnoval tématu chytrých domácností, jejich technologiím, ale také dělbě práce v chytrých domácnostech a vztahům člověk-robot (Chytré domácnosti). Do třetice budiž zmíněn také workshop o zoonózách, jejich rizicích a stále častějším transferu kvůli častému cestování do exotických destinací (Zoonózy v dějinách a současnosti). Na všech akcích zazníval apel na potřebu mezioborové spolupráce, bez níž není možné ani úplně porozumět zkoumaným fenoménům, ani efektivně aplikovat výzkumem získané

poznatky v praxi. Ze studií lze zmínit článek o dopadu epidemie cholery na sňatky v 19. století, na níž se podílel Marek Brabec z Ústavu informatiky (Liczbińska et al., 2025). K dalším výstupům, jimiž se program může pochlubit, patří např. certifikace nové odrůdy jabloně či funkční vzorek sanace příčné vazby krovu vhodný nejen pro historicky cenné (památkově chráněné) objekty.

V následujících letech budou vznikat výsledky jak z dílčích aktivit, tak ty společné, přičemž cílovým publikem bude vedle odborné komunity také širší veřejnost a veřejná sféra. Zatímco k dílčím výstupům patří především odborné články, konferenční vystoupení a činnost určená školám a veřejnosti, ze společných výstupů se lze těšit na výstavu, audiovizuální tvorbu a knihu. Samozřejmostí jsou workshopy, konference a akce pro školy i veřejnost. Právě možnost společně se potkávat a překonávat oborové niky může podle našeho přesvědčení vést ke kvalitním vědeckým výsledkům s vysokým aplikačním potenciálem.

Bibliografie

- Liczbińska, G., Brabec, M., Pankowski, P., Antosik, S., & Vögele, J. P. (2025). Love in the time of cholera: Cholera epidemics and changes in the marriage market in nineteenth-century Poznań. *The History of the Family*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/1081602X.2025.2578470>
- Akademie věd ČR. (n.d.-a). *Epicentra civilizace*. <https://epicentra-civilizace.cz/>
- Akademie věd ČR. (n.d.-b). *Chytré domácnosti – proměny technologií každodennosti*. Epicentra civilizace. <https://epicentra-civilizace.cz/chytre-domacnosti-promeny-technologiei-kazdodennosti/>
- Akademie věd ČR. (n.d.-c). *Mezioborové kolokvium a edukativní tesařský workshop: Špičkový výzkum ve veřejném zájmu – Strategie AV21*. Epicentra civilizace. <https://epicentra-civilizace.cz/mezioborove-kolokvium-a-edukativni-tesarsky-workshop-spickovy-vyzkum-ve-verejnem-zajmu-strategie-av21/>
- Akademie věd ČR. (n.d.-d). *O strategiích*. Strategie AV21. <https://strategie.avcr.cz/o-strategii>
- Akademie věd ČR. (n.d.-e). *Workshop zoonózy v dějinách i současnosti: Nemoci – zvířata – lidé*. Epicentra civilizace. <https://epicentra-civilizace.cz/workshop-zoonozy-v-dejinach-i-soucanosti-nemoci-zvirata-lide/>
- Eurostat. (26. 1. 2026). *Household consumption by purpose: Country specific trends*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Household_consumption_by_purpose#Country_specific_trends

Deník, výzkum a myšlení: Několik poznámek ke knize Lucie Jarkovské a Martiny Noskové *Od deníků k výzkumu. Metodologie sociálních věd interaktivně* (Grada 2026)

Dušan Lužný

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Univerzita Palackého v Olomouci

Existuje hodně publikací věnujících se metodologii společenských věd, a to jak v češtině, tak samozřejmě v angličtině (či jiných jazycích). Mohlo by se zdát, že toto množství je dostatečné, zvláště když někdo teprve dělá první kroky směřující k vlastnímu výzkumu, ale není to pravda. Ano, řada publikací opakuje to, co je i v jiných. Ale jsou i originální příručky, které první kroky usnadňují a mohou zájem o realizaci výzkumů i podněcovat.

Kniha dvou autorek z Institutu výzkumu inkluzivního vzdělávání Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity patří k těm druhým. Nepřímo navazuje na české kvalitní metodologické práce v oblasti pedagogického výzkumu a dokládá, že pedagogický výzkum má v ČR skutečně dobré základy. Autorky při psaní vyšly z vlastní zkušenosti výuky metodologie sociálních věd pro studující, kteří vlastně o žádný vlastní originální výzkum neusilují a o empirický výzkum vlastně nemají zájem (což je mimochodem dost časté i na sociologických pracovištích, překvapivě). Jak tedy učit něco tak složitějšího a do jisté míry těžko viditelného, jako je metodologie? No, prostě tak, že ukážete, že provádění společenských věd empirického výzkumu se ve svých základech příliš neodlišuje od některých našich běžných (neakademických) aktivit, jako je třeba plánování dovolené.

Nechci na tomto místě psát o obsahu všech deseti výukových „hodin“ a o jednotlivých cvičeních, která autorky předkládají a která si může kdokoliv vyzkoušet. Přiznám se, že jsem k četbě této publikace přistupoval

s jistými rozporuplnými očekáváními. Na jedné straně jsem jako někdo, kdo si žádný deník nepíše (ano, v době dospívání jsem několikrát opakovaně deník začal psát), kdo má problém si systematicky vést terénní deník během výzkumu a kdo ve svém sociologickém okolí zná jen jednu osobu, která si deník píše (je možné, že jich je více, ale že to o nich jen nevím), očekával, že mě kniha k psaní deníku povzbudí. Na straně druhé jsem měl jisté pochybnosti, jak se od psaní deníku dá postoupit např. k přípravě dotazníkového šetření. Postupně mi ale došlo, že deníkové psaní je širší než „psaní deníku“ jako záznamu svých aktivit. Je to o rozvíjení všímavosti, otevírání pozornosti a rozvíjení kreativity. A psaní (psaní tužkou či perem na papír) nám v tom může pomoci.

Po přečtení knihy jsem se rozhodl, že si zkusím najít čas a přijdu se do kurzu, který autorky vedou, podívat. Určitě to bude pro mne obohacující. Jen si říkám, jak vypadá zakončení takového předmětu a hodnocení studujících, resp. jaký je rozdíl mezi těmi, kdo získají A, a těmi, kteří jsou ohodnoceni F (jsou vůbec tací?). Spíše by se více hodilo slovní hodnocení studujících, ale na to naše vysoké školství není připraveno, takže východiskem je dichotomie „P“ a „N“.

Jsem rád, že jsem knihu přečetl a vřele ji doporučuji. Nicméně si nemůžu odpustit dvě trochu kritické poznámky. Obě se týkají závěrečných částí knihy. Na konci se totiž překvapivě objevuje poněkud (z mého pohledu) zbytečná kapitola, která je složena z pěti krátkých rozhovorů s lidmi, již si deník píše, ale tyto rozhovory nejsou příliš inspirativní. A po této kapitole přichází Doslov s podtitulem Výuka metodologie, soucitný výzkum a budování odolnosti, v níž se čtenáři a čtenářky poněkud překvapivě dozvědí, že všechno, o čem v knize četli, souvisí s posilováním odolnosti. Vzhledem k tomu, že autorky v knize nabízejí řadu cvičení, dovolím si navrhnout další cvičení: zkuste si knihu přečíst a najít v ní důvod pro takový závěr. Určitě ho najdete.

STUDENTSKÉ REFLEXE

Prostorovost domova v kontextu české sociologie

Rozálie Látalová

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Univerzita Palackého v Olomouci

V kontextu tuzemské sociologie stále není tematika domova jakožto fyzického prostoru příliš silně ukotvena. Domov je pojmán spíše jako místo, kde se něco děje, než jako prostor, který by byl samostatnou analytickou kategorií – a právě prostorovost domova jako fyzického, vyjednávaného a žitého místa je stále slabě artikulovaná, což v sobě skrývá značný výzkumný potenciál. Prostorový obrat, který v sociálněvědních disciplínách v posledních desetiletích probíhá, se samozřejmě sociologii úplně nevyhýbá, nicméně komplexita a multidimenzionalita tématu tyto proměny v chápání domova neusnadňuje. Proto je důraz na prostorovost zatím vidět především v urbánních studiích, v humánní či sociální geografii nebo v sociologii bydlení. Zde se však nejčastěji můžeme setkat s výzkumy města, urbánního prostoru a architektury, bytových politik či charakteristik domácností, komunit a v neposlední řadě bezdomovectví. Ovšem fyzický prostor domova, případně v užším vymezení interiéru, zůstává na okraji zájmu. To otevírá prostor pro konceptuální i metodologické rozšíření české sociologie směrem k domovu jako prostoru zakotvenému v naracích, nostalgii, dynamice jednání, ale i v rutině, materialitě a ve vztazích. Cílem textu je proto vhled do této problematiky a zároveň zdůraznění povahy domova jako výzkumného terénu.

Sociologii domova obecně považuji za oblast, která je, stejně jako domov sám, na pomezí několika sekcí sociologie a dalších oborů (jako

např. migračních studií, sociokulturní antropologie, geografie či studií domova a materiální kultury). Ovšem stále má výraznější kořeny v zahraničních studiích. Již Jiří Musil (2005) shrnuje sociologický zájem (tehdy zejména) o výzkum bydlení a uvádí, že se jedná o hybridní disciplínu. Zároveň se zaměřuje na sociálněantropologický přístup a specifikuje jednu z charakteristik bydlení, která zahrnuje vztahy mezi obyvateli a tzv. „hmotově-prostorovými kontejnery“ (Musil, 2005, s. 209). Přesto však byly značnou dobu ve výzkumech výrazné především diskurzy ekonomiky, politiky, sociální stratifikace a bezdomovectví. Z druhé strany však působí sociologický zájem o rodinné aspekty, vztahy, vyjednávání, každodennost a v posledních desetiletích i rozšiřující se výzkumné snahy vysvětlující roli genderu, identity a moci v kontextu domova. Petr Gibas (2017) ve svém článku podobně tematizuje posun od pozitivisticky laděných výzkumů bydlení směrem ke kvalitativním studiím domova. A to zejména z hlediska fenomenologického přístupu, jenž zdůraznil roli domova jako existenciálního ukotvení člověka ve světě (Gibas, 2017). Mimo fenomenologii se téma prolíná dalšími epistemologiemi, nový trend v chápání domova v sociálních vědách byl nastolen, a tak mohly do popředí vystoupit kategorie a diskurzy, které dosud nebyly v ústředí zájmu. Zhruba od této doby můžeme také sledovat rozdíly v přístupech ke studiu bydlení a domova, což umožnilo vyčlenění domova jako výzkumného terénu.

Domov jako multiskalární prostor

Domov jako místo je propustným otevřeným průsečíkem společenských vztahů. Není ani veřejný, ani soukromý, ale obojí. Není tedy oddělen od veřejných, politických světů, ale je jejich prostřednictvím konstituován: domácí je vytvářeno skrze mimodomáčí a naopak. Jedná se zároveň o konkrétní místo, materialitu, ale také imaginaci, pocity a emoce. Je to místo ustavování naší identity, moci a vztahů (Blunt & Dowling, 2022). Nemůžeme na domov pohlížet pouze jako na jakousi soukromou agendu každého z nás. Jak bylo naznačeno výše, výzkum stran domova a bydlení prošel dlouhým vývojem. O zásadní proměnu domova jako sociálněvědního výzkumného terénu se zasadila mimo jiné kritická, feministická a materiální studia. Každý prostor je proto pojímán celistvěji, jako naplněný aktéry, interakcemi, jednáním, také věcmi, a stejně tak to platí pro domov. Prostorovost domova musí samozřejmě zahrnovat i materialitu jako takovou. Novější výzkumy se proto snaží materiální a imaginativní části propojovat. Věnují se materiální

kultuře domova, praktikám, objektům, narativům a významům spojeným s domovem, ale také způsobům, jak jsou skrze materiální kulturu domova formovány, udržovány a reprodukovány identity v temporální rovině, prostřednictvím paměti, tj. skrze vzpomínkové předměty, fotografie apod. (Mildnerová & Raúl, 2022, s. 72).

Témata, jako je zakořeněnost, ustálenost, rutinizace atp., nás obloukem vrací k fenomenologickému chápání domova a k důrazu na lidské bytí. Pro lepší uchopení rozdílu mezi imaginativní a materiální složkou domova je důležitý také proces tzv. zdomácnování (homing). Občas bývá zaměňován s děláním/vytvářením domova (home-making), tedy s vytvářením smysuplného místa pomocí praktik budování. Homing je však proces, který není nikdy dokončen a ani není nutně vázán na jedno konkrétní místo, nicméně je přítomen v každodenním životě. Jedná se o praktikování a vtělení domova, tedy i o součást děláni domova, které se odehrává mezi prožíváním domovem a jeho aspiracemi (Wilecke, 2024, s. 3). Díky tomuto procesu můžeme v podstatě mluvit o přenositelnosti domova mimo materiální kategorie, jelikož jeho praktická dimenze je ve stejné míře propojena s dimenzí kognitivní a emoční. Dochází tak k určitému vymezování, co domov je a co není – tady a teď (Boccagni, 2017, s. 23). Tyto procesy se ukazují jako podstatné i pro migrační studia či geografii, jelikož usnadňují pochopit dynamičnost v obvykle staticky vnímaném konceptu domova.

Migrace, která umožňuje nahlížet na domov z jiných úhlů, rozšiřuje toto téma v mezikulturní perspektivě a dává možnost zachytit procesy ničení, opouštění a znovuvytváření domova. Domov není pevně daný v čase a prostoru, ale může být objevenán znovu i v různých lokalitách; je to životní dráha (Cieraad, 2021, s. 199). V tomto procesu je zdůrazňována především dynamika a přenositelnost domova. Autoři jako Islam et al. (2025), Fathi a Laoire (2024), Boccagni (2017) a Halatcheva-Trapp et al. (2019) také hovoří o dalších perspektivách pro pochopení domova, jako je gender, moc a identity. Na příkladech geografické mobility, pracovních příležitostí, přístupu k veřejnému a soukromému prostoru, proměny pojetí domácího prostoru, utváření domova a změny rolí, popřípadě mocenského postavení se ukazují rozdíly i negativní aspekty prožívání domova. Ty souvisejí zejména s tématy nerovného rozdělení práce v domácnosti a péče, množství volného času, přístupu ke zdrojům nebo s domácím násilím, která

se dostala do popředí sociologie rodiny a genderu, feministických a genderových studií. „Představy domova jsou do značné míry normativní. Odtud plyne potenciál domova nejen pro předávání, ale i pro zpochybňování obecně platných norem i vzorců. Prostory domova, jejich materiální nastavení a jejich využívání v rámci každodenního života totiž představují neustálý proces utváření domova...“ (Gibas, 2017, s. 257) Úkolem sociálněvědních disciplín pak zůstává tyto změny i kontinuity dále analyzovat.

Konceptualizace fyzického prostoru domova, jeho okolí a materiality v něm je klíčová k pochopení významu interakcí v procesu děláni domova a jeho vyjednávání (prostorové, symbolické, časové...). A jak píše Boccagni (2017, s. 3) : „Je třeba přehodnocování domova jako vyvíjející se zkušenosti s otevřeným koncem v biografických trajektoriích jak mobilních, tak (relativně) imobilních jedinců.“ Například v kontextu migrace se částečně rozpadá zakořeněnost. A nehybnost domova je také křehkou kategorií, ať už v rámci hranic obydlí, nebo vůči vnějšímu světu. Je tedy zřejmé, že domov je fenomén, který se v průběhu života jedinců mění. Není však jednoduché označit domov jako dynamickou entitu a zároveň ani jako entitu čistě statickou, jelikož tyto polarities jsou ve vzájemné interakci (skrze vztahy, lokality atd.). Tematicky tak zůstává domov roztržštěn v jednotlivých aspektech a mezi vědními obory, ale přece jen tvoří multidimenzionální celek. Tyto a výše zmíněné aspekty domova jsou důležité pro zachování komplexnosti tématu. Je však velice obtížné zabývat se domovem, aniž bychom se uchýlovali k redukcionismu, nebo se naopak pohybovali pouze v obecných rovinách a neustrnuli neurčitě mezi všemi zmíněnými dualismy.

Domov v terénu

Povaha domova, jak je naznačena výše, s sebou přináší i četné výzvy, jak jej empiricky zkoumat. Přestože vznikají studie zaměřující se na různé aspekty domova, pro českou sociologii zůstává pořád dostatek prostoru pro dílčí úhly pohledu a inovativní metody tvorby dat, které mohou obohatit dosavadní chápání tohoto konceptu. Co se týče prostorovosti, je lépe mapována v rámci měst, sousedství apod. Na příkladu bezdomovectví pomocí GPS trackingu, photovoice nebo go-along metody (zejména Vašát 2021; Šimon, Vašát, & Daňková, 2020 atd.). V rámci interiéru domova jsme ovšem částečně omezeni. Tento intimní prostor zahrnuje pohyb, volný čas, rozdělení práce a péče jeho obyvatel a s tím spojené vyjednávání. Nazírán je však

stále převážně pomocí rozhovorů, s omezenou možností komplexněji pochopit vnitřní uspořádání. Spatřuji zde však budoucnost v technologiích, které již dokáží tyto limitace překonávat – například data chytrých zařízení v domácnostech včetně mobilních telefonů a nejrůznějších aplikací (např. mezinárodní projekt SMARTUP). Takové metody by mohly přinést detailnější informace nejen o prostoru, ale také o dynamice jednání mezi aktéry, vytváření domova a jeho udržování či narušování. Podobný přínos vnímám taktéž z hlediska vizuálních technik od fotografií, náčrtků, map až po videa či filmy, které ještě nezískaly úplně silnou pozici v českých sociologických studiích. Budoucnost zdokonalování těchto technik a jejich kombinace pro výzkum spočívá z mého úhlu pohledu také v interdisciplinaritě, transparentnosti a sdílení ve vědě. Díky tomu můžeme obohacovat nejen sociologii. Výzkum domova proto skrývá i dnes velký potenciál a zejména pro tuzemskou sociologii může přinést další perspektivy nazírání na (jak by řekli fenomenologové) ústřední místo lidské existence.

Bibliografie

- Blunt, A., & Dowling, R. (2022). *Home*. New York: Routledge.
- Boccagni, P. (2017). *Migration and the search for home*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cieraad, I. (2021). House and home. Reconsidering the anatomy of houses in Western societies. *Atti della Società italiana di cardiologia*, 10(2), 197–214.
- Fathi, M., & Laoire, C. N. (2024). *Migration and Home*. Cham: Springer.
- Gibas, P. (2017). Domov jako konceptuální rámec, téma a výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53(2), 241–268.
- Halatcheva-Trapp, M., Montanari, G., & Schlinzig, T. (2019). *Family and space. Rethinking family theory and empirical approaches*. New York: Routledge.
- Islam, S., Sarker, F. H., Ehsan, S. A., & Sohel, S. (2025). Rethinking women empowerment in rural Bangladesh: Male out-migration, left-behind wives, and changing gender roles. *Social Sciences & Humanities Open*, (11), 1–10.
- Mildnerová, K., & Raúl, N. (2022). Antropologie Domova. I H. Horáková a kol., *Antropologické perspektivy současných světů: trendy, přístupy a výzvy*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Musil, J. (2005). Jak se formovala sociologie bydlení. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 41(2), 207–225.

- Šimon, M., Vašát, P., & Daňková, H. (2020). Mobilities and commons unseen: spatial mobility in homeless people explored through the analysis of GPS tracking data. *GeoJournal*, (85), 1411–1427.
- Vašát, P. (2021). *Na jedné lodi. Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Praha: Nakladatelství Academia / Sociologický ústav AV ČR.
- Wilecke, M. (2024). Practices of Homing: How People with Temporary Living Arrangements Create Home(s) Through Practices. *Housing, Theory and Society*.

Domov na cizí půdě. Jak si studenti z postsovětských zemí vytvářejí domov v České republice

Polina Nekipelova
Katedra sociologie
Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Migrace z postsovětských zemí do České republiky

Migrace z postsovětských zemí do České republiky byla formována kombinací historických, ekonomických a politických faktorů, které ovlivňují nejen rozhodování o mobilitě, ale také možnosti vytváření pocitu domova v zahraničí. Díky stabilní ekonomice, geografické blízkosti a relativně flexibilní migrační politice se Česká republika stala atraktivní destinací, zejména pro mladé a vzdělané migranty a migrantky hledající vzdělávací příležitosti a prostor pro budoucí usazení. Snazší přístup k vízům a povolením k pobytu ve srovnání se západoevropskými zeměmi spolu s možností bezplatného studia v češtině usnadnil vzdělávací migraci z postsovětského prostoru (Ivakhnyuk, 2009). V tomto kontextu studium v zahraničí funguje nejen jako dočasná mobilita, ale i jako potenciální cesta k vytvoření nového místa sounáležitosti, což odpovídá tomu, co King a Raghuram (2013) označují jako „education-led mobility“.

Současně se studenti-migranti setkávají s řadou adaptačních výzev, které ovlivňují jejich schopnost cítit se doma v hostitelské společnosti. Jazykové bariéry, nejistota způsobená byrokracií a neznámé akademické a sociální prostředí často komplikují každodenní život a oddalují emocionální zakotvení. I když je migrace původně chápána jako vzdělávací zkušenost, životní zkušenosti studentů často přesahují samotné studium a ovlivňují sociální vztahy, profesní trajektorie a dlouhodobé záměry usazení. Kulturní blízkost,

sdílené historické zkušenosti a přítomnost etablovaných diasporických komunit v českých městech mohou snižovat pocity odcizení a poskytovat první body emocionálního a sociálního zakotvení, přičemž sociální sítě hrají klíčovou roli v procesech vytváření domova a integrace (Tlostanova, 2015).

Zahraniční studenti z postsovětského prostoru jsou stále častěji vnímáni jako „aspirační migranti“, kteří využívají vzdělání jako strategii socioekonomické mobility a možného vytvoření dlouhodobého domova v cizině (Marginson, 2014). Ačkoli mnoho z nich vyjadřuje přání po absolvování studia zůstat v České republice, jejich schopnost proměnit dočasný pobyt v pocit domova je ovlivněna strukturálními omezeními, včetně segmentace trhu práce, vízových regulací a jemných forem vyloučení. Zkoumání těchto dynamik je proto nezbytné pro pochopení toho, jak studenti-migranti vyjednávají pocit příslušnosti a aktivně konstruují domov v rámci české společnosti.

Definice domova

Domov je složitý a mnohorozměrný pojem, který zahrnuje fyzické, emocionální, kulturní a sociální dimenze. Ve společenských vědách je domov běžně chápán nejen jako místo bydliště, ale také jako klíčové místo formování identity, pocitu sounáležitosti a sociální integrace. Jak uvádí Giddens (1991), pocit domova poskytuje kontinuitu a bezpečí, což jednotlivcům umožňuje udržovat soudržné životní narativy. V tomto smyslu funguje domov jako stabilizující prostor, ve kterém je identita vytvářena a udržována.

Kromě svého symbolického významu má domov také emocionální dimenzi spojenou s bezpečím, pohodlím a citovou vazbou. Pro migranty se tyto aspekty stávají zvláště důležitými, protože relokace často zahrnuje ztrátu známého prostředí a sociálních vazeb. Současně domov není automaticky pozitivní: může být také spojen se vzpomínkami na konflikty, omezení nebo nestabilitu. U některých migrantů mohou být předchozí domovy dokonce spojeny s nucenou mobilitou, což komplikuje proces vytváření nového pocitu domova jinde.

Přestože lze domov fyzicky definovat jako prostor poskytující přístřeší a soukromí, jeho význam přesahuje materiální charakteristiky. Kulturně je domov formován sdílenými tradicemi, hodnotami a každodenními praktickými, které se v kontextu migrace často mění. Sociálně je domov zasazen

do sítí vztahů a komunitních vazeb, které mohou usnadnit integraci, nebo naopak posílit izolaci.

Ve studiích migrace je domov stále častěji vnímán jako dynamický a procesní jev, nikoli jako pevně daná lokalita. Brahova (1996) koncepce „homecoming“ zdůrazňuje, že migranti aktivně konstruují pocit domova prostřednictvím každodenních praktik, emocionálních vazeb a sociální participace v novém prostředí. Pro studenty-migranty je otázka domova úzce propojena s mobilitou, dočasností a hybridními identitami. Domov nevzniká pouze zajištěním bydlení, ale také udržováním transnacionálních vazeb, budováním nových sociálních sítí a vyjednáváním pocitu sounáležitosti napříč různými kontexty.

Porozumění domovu jako sociálnímu konstruktu je proto nezbytné pro analýzu toho, jak studenti-migranti rozvíjejí strategie sounáležitosti v hostitelské společnosti. Domov lze chápat spíše jako neustálý proces vyjednávání mezi minulostí a přítomností, známým a změnou než jako jedinečnou nebo statickou entitu. Tento pohled poskytuje konceptuální základ pro zkoumání toho, jak studenti z postsovětského prostoru v České republice vytvářejí a přetvářejí svůj domov v kontextu migrace.

Vytváření domova v zahraničí

Pro studenty-migranty je budování pocitu domova v zahraničí spojeno s řadou vzájemně propojených strategií zaměřených na integraci a sounáležitost. Tyto strategie zahrnují kulturní adaptaci, zejména prostřednictvím osvojení jazyka a vyjednávání vlastní identity; budování sociálních sítí, například navazování vztahů s domácími studenty, mezinárodními vrstevníky a diasporovými komunitami; a ekonomickou adaptaci, včetně brigád, stáží a dobrovolnické činnosti, které podporují jak finanční stabilitu, tak profesní integraci.

Kromě toho studenti využívají emocionální strategie zvládnání, například udržování transnacionálních vazeb, vytváření každodenních rutin a účast na mimoškolních či kulturních aktivitách, aby zvládli stesk po domově a stres. Nakonec hraje rozhodující roli i orientace v byrokracii a institucionální podpora – prostřednictvím univerzitních mezinárodních kanceláří, vrstevnických sítí a právní asistence –, která zajišťuje právní stabilitu a přístup k potřebným zdrojům.

Tyto strategie společně ukazují, že domov pro studenty-migranty není pevné místo, ale dynamický proces, formovaný každodenními praktikami, sociálními vztahy a dlouhodobými aspiracemi v hostitelské společnosti.

Výsledky

V rámci kvalitativního výzkumu pro bakalářskou práci jsem provedla šest rozhovorů se studenty a studentkami z různých postsovětských zemí, abych prozkoumala, jak prožívají migraci za účelem vzdělávání a zejména jak si v České republice vytvářejí pocit domova.

Tato studie ukazuje, že pro studenty-migranty z postsovětských zemí není migrace za vzděláním pouze strategií sociální mobility, ale také hluboce afektivním procesem úzce spojeným s otázkou domova. Zatímco studenti často své rozhodnutí studovat v zahraničí popisují pragmaticky, data odhalují, že jejich každodenní zkušenosti v České republice jsou primárně strukturovány kolem snažení rekonstruovat, zachovat nebo redefinovat význam pojmu „domov“ v cizím kontextu.

Kvalitativní analýza identifikuje vytváření pocitu domova jako klíčový proces, který formuje adaptaci studentů. Domov není vnímán jako pevné místo vázané na území, ale jako relační a emocionální prostor, který je aktivně utvářen prostřednictvím každodenních praktik, vzpomínek a sociálních interakcí. Vyprávění účastníků ukazují, že domov je současně pocit, místo a vzpomínka – afektivní stav, který nelze snadno přenést, ale který je třeba postupně pečlivě znovu budovat.

Jazyk se ukázal jako jedna z nejvýznamnějších bariér v prožívání domova. Obtíže v komunikaci nebyly popisovány pouze jako praktické překážky, ale jako momenty narušení identity. Několik účastníků se vyjádřilo, že neschopnost plynule mluvit jim způsobovala pocit, že „nejsou sami sebou“, což posilovalo emocionální odstup od hostitelské společnosti a oddalovalo pocit domova. Naopak získání jazykové jistoty umožnilo studentům cítit se viditelnějšími a uznávanějšími v každodenních interakcích.

Dalším klíčovým aspektem vytváření domova byla personalizace životního prostoru. Studenti popsali, jak známé předměty, fotografie, jídlo a rutiny proměnily dočasné ubytování v emocionálně významná místa. Tyto mikroprostory fungovaly jako emocionální útočiště poskytující stabilitu

a komfort v jinak nejistém prostředí. Prostřednictvím těchto materiálních a smyslových praktik domov nebyl nalezen, ale postupně sestavován.

Sociální a kulturní kontinuita hrála podobně ambivalentní roli. Ruský mluvící komunita, sdílené kulturní praktiky a pravidelná komunikace s rodinou poskytovaly emocionální ukotvení a pocit známého prostředí. Současně silná vazba na tyto prostory někdy posilovala emocionální odstup od české společnosti. Mnoho studentů se tak ocitlo v pozici mezi dvěma světy, cítili se částečně zakořeněni v obou kontextech, ale v žádném z nich se necítili zcela doma. Výsledkem bylo vznikání hybridních identit, kde sounáležitost byla spíše fluidní a situační než pevně daná.

Důležité je, že data ukazují, že prožívání domova je úzce propojeno s emoční zranitelností a odolností. Období stesku po domově, krizi a touhy po návratu byla běžná, zejména v raných fázích migrace. Studenti však vyvinuli adaptační strategie – například emocionální reflexi, spoléhání se na osobní rituály a vytváření smysluplných rutin –, které jim umožnily snášet nepohodlí a pokračovat ve vytváření pocitu domova navzdory nejistotě.

Závěr

Celkově výsledky naznačují, že pro postsovětské studentské migranty a migrantky není domov cílem, kterého lze dosáhnout pouze integrací, ani stabilním pozůstatkem minulosti. Je to spíše neustálý proces vyjednávání mezi vzpomínkami a přítomností, známým a změnou, připoutaností a odstupem. Tím, že studie staví domov do popředí jako prožívanou, emocionální a dynamickou kategorii, přispívá k hlubšímu porozumění studentské migraci jako zkušenosti, kterou formují nejen strukturální podmínky, ale i každodenní praktiky pocitu sounáležitosti a vytváření domova.

Bibliografie

- Brah, A. (1996). *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203974919>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press. ISBN 9780804719445.
- Ivakhnyuk, I. (2009). *Russian Migration Policy and Its Impact on Human Development*. *Human Development Research Papers*. HDRP-2009-14, UNDP.
- King, R., & Raghuram, P. (2013). International Student Migration: Mapping the Field and New Research Agendas. *Population, Space and Place*, 19(2), 127–137.
<https://doi.org/10.1002/psp.1746>
- Marginson, S. (2014). Student Self-Formation in International Education. *Journal of Studies in International Education*, 18(1), 6–22.
<https://doi.org/10.1177/1028315313513036>
- Tlostanova, M. (2015). Can the Post-Soviet Think? *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 1(2). <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i2.38>

Když zaměstnání vstupuje do rodiny – výzkum na téma Zaměstnání jako zdroj konfliktu v rodině

Barbora Červená a Bára Švejdová

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Realizace vlastního sociologického výzkumu bývá pro studenty často prvním skutečným setkáním s tím, co znamená převést teoretické znalosti do praxe. V našem případě šlo na začátku především o skupinový výzkum určený k zakončení předmětu a získání kreditů. Postupně jsme si ale uvědomily, že téma, kterému se věnujeme, není jen akademickým cvičením, ale odráží problémy a zkušenosti, s nimiž se lidé v dnešní době běžně setkávají. Rozhodly jsme se zaměřit na téma, které v každodenním životě nabývá velmi konkrétních podob – vliv zaměstnání na vznik konfliktů v rodinném prostředí. Tématu konfliktu mezi zaměstnáním a rodinou se výzkumníci věnují už několik desítek let (např. Hall, 1972; Pleck, 1977; Greenhaus & Beutell, 1985). Jedná se tak v kontextu sociologie o velmi relevantní tematiku, protože souvisí s významnými jevy, jako je změna v tradičních genderových rolích, změna pracovních a rodinných struktur nebo role stresu.

Podstata výzkumu

V rámci výzkumu jsme se snažily porozumět tomu, jak lidé sami vnímají vliv zaměstnání na svůj rodinný život a jakým způsobem se pracovní povinnosti promítají do každodenního fungování jejich rodiny. Zajímaly nás především situace, ve kterých práce začíná narušovat rodinnou pohodu, vyvolává napětí nebo konflikty a zasahuje do vztahů mezi jednotlivými členy domácnosti. Součástí našeho záměru bylo také zachytit, jak se s těmito situacemi lidé vyrovnávají, jak o nich přemýšlejí a jaké strategie volí při snaze

sladit pracovní a rodinné role. Tento výzkumný záměr vychází z širšího společenského kontextu, v němž dochází ke zvyšování pracovních nároků na zaměstnance, placená práce se stále častěji vymyká jasně vymezené pracovní době a pracovní stres se přenáší i do domácího prostředí (Joseph, Gautam & Bharathi, 2015). Křížková upozorňuje na proces tzv. flexibilizace (2007, s. 61), v rámci něhož se mimo jiné objevuje proměna místa výkonu, které již není vázáno pouze na pracoviště, ale přesouvá se i do domova.

Výzkumné otázky

Výzkumné otázky jsme formulovaly s cílem postihnout, jak aktéři vnímají vliv placeného zaměstnání na rodinné vztahy a jaký význam tomuto vlivu sami přisuzují. Zároveň jsme se zaměřily na to, v jakých situacích se zaměstnání stává zdrojem konfliktů v rodině a jak tyto konflikty do každodenního rodinného života vstupují. Důležitou součástí našeho zkoumání bylo také porozumět tomu, jak se konflikty způsobené placenou prací v rodině konkrétně projevují, ať už v komunikaci, vzájemných vztazích, nebo v atmosféře v domácnosti. V neposlední řadě nás zajímalo, jak rodiny konflikty vyvolané zaměstnáním řeší, jaké strategie při tom volí a co jim pomáhá tyto situace zvládat.

Jak jsme výzkum realizovaly

Pro náš výzkum jsme zvolily kvalitativní přístup, konkrétně formu případové studie, která nám umožnila zaměřit se na téma zaměstnání a rodiny v jeho konkrétních, každodenních podobách. V našem případě jsme se soustředily přímo na rodinu jako na „případ“, prostřednictvím něhož bylo možné sledovat, jak se pracovní povinnosti promítají do rodinného života. Vybrané případy jsme záměrně vymezily poměrně úzce. Zaměřily jsme se na úplné (matka, otec, děti) rodiny s dětmi, které stále navštěvují základní školu, tj. děti do 15 let. Tato volba byla odůvodněna domněnkou, že rodiny s mladšími dětmi častěji čelí zvýšeným nárokům na sladění pracovních a rodinných rolí. Data byla sbírána prostřednictvím čtyř polostrukturovaných individuálních rozhovorů se třemi matkami a jedním otcem, přičemž každý z nich vykonával jiné zaměstnání (zaměstnankyně státního podniku, podnikatelka – kadeřnice, elektrikář, zaměstnankyně České pošty). Účastníky jsme získávaly na základě osobních známostí a následně pomocí metody snowball. Rozhovory byly vedeny otevřeně, otázky nesměřovaly primárně ke konfliktům, ale k popisu běžného fungování rodiny, pracovního dne,

rozdělení povinností v rámci chodu domácnosti, vnímání pracovní zátěže a změn v rodinném životě v souvislosti se zaměstnáním. Téma konfliktu se v rozhovorech objevovalo až sekundárně, výzkum tedy nevycházel z předpokladu, že sladění zaměstnání a rodinného života musí být nutně konfliktní, ale sledoval, jak sami aktéři tuto zkušenost interpretují a jaké významy jí přiřkládají. Rozhovory probíhaly v domácím prostředí každého z respondentů, trvaly přibližně 40 až 60 minut a byly nahrávány na diktafon. Následně jsme je přepsaly k analýze. Jednotlivé významové úseky textu byly barevně kódovány a poté podle těchto barev seskupovány do tematických kategorií, které odrážely opakující se vzorce zkušeností účastníků. V průběhu celého výzkumu jsme dbaly na dodržení základních etických zásad – účastníci byli informováni o průběhu výzkumu, byla jim zajištěna anonymita a měli možnost kdykoliv rozhovor přerušit nebo odmítnout odpovědět na konkrétní otázku. V případě zájmu je možné poskytnout kompletní verzi výzkumné zprávy, včetně metodologických detailů a plného seznamu použitých zdrojů.

Co jsme zjistily

1. Jak aktéři vnímají vliv zaměstnání na rodinné vztahy?

Všichni aktéři vnímají zaměstnání jako významný faktor, který se výrazně promítá do rodinných vztahů. Pokud práce zasahuje do každodenního fungování rodiny, ať už časově, nebo psychickou zátěží, odráží se to na kvalitě partnerského soužití i kontaktu s dětmi.

Například jedna z matek (zaměstnaná u České pošty) popisovala, že s partnerem prohodí jen „dvě až tři věty denně“, a připouští, že pracovní psychické napětí si nosí domů a to následně ovlivňuje její vztah s dětmi. Druhá matka (kadeřnice) vyjadřovala frustraci z nedostatku partnerovy podpory a měla pocit, že „se stará i o něj“. Otec (elektrikář) vnímal zaměstnání jako prioritu, která je sice náročná, ale nezbytná – a zároveň si uvědomoval, že tím přichází o kontakt s dětmi. Zpětně vzpomínal, že mu „dítě rostlo před očima“ a on u toho nebyl. Zaměstnání je tak vnímáno nejen jako ekonomická nutnost, ale také jako zdroj napětí, omezení komunikace a emoční vzdálenosti v rodině.

2. V jakých situacích způsobuje zaměstnání konflikty v rodině?

Z rozhovorů vyplynulo několik specifických situací, kdy zaměstnání způsobovalo napětí či přímo konflikt v rodině. Nejčastěji šlo o případy, kdy práce jednoho z partnerů narušila očekávaný chod dne, rodinný program nebo zanechala druhého partnera přetíženého. Typické byly situace, kdy se partner vrátil po dlouhém dni a nebyl ochoten se zapojit do domácnosti nebo když byl narušen společně plánovaný program kvůli náhlé pracovní povinnosti. Jedna z matek popsala, že „i když jsme něco měli naplánované, on prostě musel jít, protože mu volali“. Dalším zdrojem konfliktu byly nejasně rozdělené role v domácnosti, kdy nebylo předem domluveno, kdo převezme odpovědnost za určité povinnosti. Konflikt mohl vzniknout i v situaci, kdy byl rodič fyzicky přítomen, ale psychicky nepřístupný – například kvůli stresu nebo stálému přemýšlení nad prací.

3. Jak se v rodině projevují konflikty způsobené placeným zaměstnáním?

Konflikty vyvolané náročností zaměstnání se v rodinách projevují různými formami a intenzitou – často se objevují emoční důsledky, narušení komunikace a v jednom z případů i odloučení partnerů. Aktéři zmiňovali časté hádky, které se obvykle točily kolem časové nepřítomnosti partnera, neplnění domluvených plánů nebo nerovnoměrného rozdělení péče o děti. Jeden z účastníků například popisoval, že když přijel domů po týdnu práce, první, co ho čekalo, bylo „spuštění výčitek“, což u něj vedlo ke ztrátě trpělivosti a únikovým strategiím („prásknul jsem dveřma a šel jsem do hospody“). Děti v těchto rozhovorech nejsou opomíjeným tématem – například syn jedné respondentky plakal, když maminka odcházela do práce, protože chtěl, aby zůstala doma. V jednom z případů tyto konflikty eskalovaly až do bodu vážné krize vztahu – matka odešla i s dětmi na několik týdnů pryč a partner si až v té chvíli uvědomil, že prioritizace zaměstnání byla na úkor celé jeho rodiny i vztahu.

4. Jak rodiny řeší konflikty způsobené placeným zaměstnáním?

Rodiny využívají různé strategie, jak zmírnit nebo zvládnout konflikty vyvolané pracovní zátěží. Jednou z častých odpovědí byla tolerance a přizpůsobení se – partneři se smiřují s tím, že mají málo společného času, a snaží se tento čas využít co nejlépe. Dále se objevují strategie spojené s plánováním a nastavením režimu – jedna z účastnic popsala pravidelné večerní

rituály s dětmi nebo potřebu vymezit si večerní klid. V některých případech se dařilo využít pomoc druhých dětí účastníků výzkumu i širší rodiny, např. sourozenců respondentů, kteří pomáhají s péčí o děti. Ve vážnějších situacích docházelo ke změně pracovního režimu nebo i zaměstnání, často až poté, co již došlo k rodinné krizi. Jeden z aktérů (otec) popsal, že si až po dočasném rozchodu s partnerkou uvědomil nutnost změny a upravil své pracovní nasazení. Z hlediska komunikace se ukazuje, že otevřený dialog je klíčový, ale často nedostatečný – místo vzájemného pochopení se objevovaly opakující se výčitky a snaha o vyhýbání se konfliktům. Konflikty tak nejsou vždy konstruktivně řešeny, ale spíše „zameteny pod koberec“.

S čím jsme se během výzkumu potýkaly

Během realizace výzkumu jsme se setkaly s několika obtížemi, které ovlivnily jeho průběh i rozsah. Jedním z hlavních problémů byla citlivost zvoleného tématu – rozhovory se často dotýkaly osobních a emočně náročných zkušeností, což mohlo být pro účastníky výzkumu nepříjemné. I přesto byli ve většině případů otevření a ochotní o svých zkušenostech hovořit, což považujeme za velmi cenné. Poněkud větším limitem výzkumu byl nízký počet respondentů, který souvisel především s časovým tlakem a ne zcela ideálně nastaveným harmonogramem výzkumu. Omezený časový prostor nám nedovolil oslovit širší okruh účastníků, což se projevilo i v menší rozmanitosti zaměstnaneckých pozic. Do budoucna by proto bylo přínosné výzkum rozšířit o větší počet respondentů a širší spektrum zaměstnání, které by umožnily zachytit ještě pestřejší zkušenosti s konflikty mezi prací a rodinou.

Závěr

Kvalitativní výzkum ukázal, že zaměstnání může být významným zdrojem napětí a konfliktů v rodinném soužití, zejména tehdy, když dochází k nerovnoměrnému rozložení povinností, časovému přetížení a přenášení pracovního stresu do domácího prostředí. Z analýzy rozhovorů vyplývá, že vliv práce na rodinné vztahy se projevuje nejen skrze omezenou přítomnost a komunikaci mezi partnery, ale i v emočních reakcích dětí, které nedostatek pozornosti intenzivně vnímají. Konflikty se nejčastěji objevují

ve chvílích, kdy pracovní povinnosti narušují domluvený chod domácnosti, znemožňují aktivní účast v rodinném životě nebo vedou k emočnímu vyčerpání jednoho z partnerů. Konflikty se projevují hádkami a krizovými situacemi, včetně dočasného rozchodu. Způsoby zvládnání těchto situací se liší – od plánování a tolerance až po zásadní změny v pracovním režimu. Důležitou roli hraje také vzájemná podpora. Výzkum potvrdil, že rovnováha mezi pracovním a rodinným životem není samozřejmá a vyžaduje aktivní dohodu mezi partnery, včetně sdílení zodpovědnosti a schopnosti komunikace.

Bibliografie

- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of Conflict between Work and Family Roles. *The Academy of Management Review*, 10(1), 76–88.
- Hall, D. T. (1972). A Model of Coping with Role Conflict: The Role Behavior of College Educated Women. *Administrative Science Quarterly*, 17(4), 471–486.
- Joseph, S., Gautam, B., & Bharathi, S. V. (2015). An Empirical Study on the Factors Contributing to Work Family Conflict among Young Employees in the IT Companies. *Indian Journal of Science and Technology*, 8(S6), 50–60.
- Křížková, R. (2007). Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 8(2), 60–67.
- Pleck, J. H. (1977). The work-family role system. *Social Problems*, 24(4), 417–427.

POHLED ZVENČÍ

Domov jménem Česko

Jiří Tábořský
Analytický ústav STEM

Slovo domov má poměrně hodně významů. Logicky nás napadne místo, kde žijeme, kde máme své blízké, své věci a kde se cítíme, pokud možno, dobře. Samozřejmě ale můžeme pojem domov uchopit širěji, například že naším domovem je Česko, případně Evropa nebo Evropská unie. Nebo třeba celý svět.

Co pro lidi znamená domov, zkoumala už řada výzkumů. Třeba psychologka Judith Sixsmith domov rozdělila na osobní (emocionální vazby, pocity spojené s tímto pojmem atd.), sociální (vztahové vazby) a fyzický (prostor) (viz Sixsmith, 1986).

Zastavme se na chvíli u osobní roviny, kterou Sixsmith popisuje jako pocity bezpečí, štěstí, sounáležitosti, možnost sebevyjádření a soukromí. S pocíťovaným bezpečím je to v Česku už dlouhodobě horší. Dokonce se ve veřejném prostoru skloňuje slovo multikrise, což je termín, který vcelku věrně popisuje naši realitu. Ještě v roce 2019 bylo všechno více méně v pořádku. Už o rok později přišel covid-19 a s ním spojená obrovská vlna nejistoty, omezení a problémů. Sotva nemoc odezněla, vypukl konflikt na Ukrajině. Ten přinesl do Česka bezprecedentní vlnu imigrace, kterou země zvládla a zvládá mimořádně dobře. Objevilo se také obrovské množství válečných výjevů, u nichž jsme doufali, že je na evropském území už nikdy neuvidíme. A do toho přišla inflace, která byla chvílemi dvouciferná a tvrdě dopadla

zejména na ty nejhudší, u nichž ve spotřebním koši dominují potraviny a náklady na bydlení a energie.

Tyto faktory přispěly k tomu, že se v Česku cítíme z hlediska možného vnějšího ohrožení o dost méně bezpečně. STEM už řadu let kontinuálně pokládá reprezentativnímu vzorku veřejnosti stejnou otázku: „Myslíte si, že za současné mezinárodní situace je ohrožena bezpečnost České republiky?“ Neříkáme, co myslíme mezinárodní situací. Ani neříkáme, co vnímáme jako ohrožení. Cílem je zmapovat právě ten neurčitý pocit někde na škále akutní ohrožení/panika – pocit bezpečí. Dlouhodobě se podíl lidí, kteří se cítí spíše v ohrožení, pohyboval mezi 30 a 40 procenty, s výraznou výchylnou v roce 2017, kdy vrcholila migrační krize (nutno dodat, že optikou Česka v podstatě fiktivní migrační krize, neboť reálný počet migrantů v Česku byl zanedbatelný, zejména ve srovnání s aktuální situací). Tehdy pocit ohrožení dosáhl 64 %. Vzápětí však spadl na původní hodnoty. Jenže pak přišel covid-19, válka a inflace a od té doby se stabilně pohybuje kolem 60 %. Pocit bezpečí, který patří mezi hlavní atributy domova, je tedy poměrně silně narušen.

Další otázkou je, zda se to dá nějak zlepšit, případně zda existuje alespoň výhled na zlepšení. Ani zde nepřinášíme příliš dobré zprávy. Dlouhodobě pokládáme jednoduchou otázku: „Myslíte si, že se situace v České republice vyvíjí všeobecně správným, nebo nesprávným směrem?“ Na výběr jsou tři odpovědi: vyvíjí se nesprávným směrem, vyvíjí se správným směrem a nevyvíjí se nikam. Opět vidíme zlom po roce 2020. Zatímco mezi roky 2013 až 2019 se křivky vnímání dobrého a špatného vývoje potkávaly, se začátkem covidu-19 se jednoznačně oddělily a dominuje pesimismus. Konkrétně si v létě roku 2025 jen 18 % populace myslelo, že se věci vyvíjejí správně. Za nesprávné označovalo směřování naší země 55 % dotázaných a ti zbylí se domnívali, že země nesměřuje nikam, což také není zcela ideální. Spokojenost přitom úzce souvisí s politickou situací, protože po volbách došlo k velkému posunu: 23 % respondentů se domnívá, že vývoj jde správně, jen 38 % si myslí, že jde špatně. Jinými slovy, někdejší odpůrci vlády Petra Fialy teď s nadějí vyhlíží novou vládu a čekají obrát k lepšímu.

Je samozřejmě logickou otázkou, nakolik se vládě Andreje Babiše podaří očekávání naplňovat, což bude souviset s tím, do jaké míry budou mít voliči pocit, že vláda zvládá následky multikrize. Při bližším zkoumání se jasně

ukázalo, že souvislost není jen korelace v čase, ale při dotazování, proč si lidé myslí, že se věci nevyvíjejí dobře, mezi důvody kromě nespokojenosti s politikou a směřováním země zaznívaly právě i projevy multikrizy.

Zajímavý je též zmiňovaný pocit sounáležitosti, který se pojí s dalším aspektem domova, konkrétně se vztahovým. Jedním z prvků fungujících vztahů je bezpochyby důvěra. Sledujeme např. důvěru k institucím, které naši zemi spravují, k politikům a dalším výrazným postavám veřejného života, ale také k lidem mezi sebou. V naší zemi pozoruhodně dominují uniformy. Hasičům věří stabilně přes 90 % lidí. S odstupem, ale přesto s velmi vysokými čísly následují policisté a vojáci, kteří jsou v podobném shluku institucí jako Česká národní banka a obecní zastupitelstva. Na opačném konci spektra najdeme politické instituce, jako je vláda, poslanecká sněmovna či senát, u nichž se důvěra pohybuje mezi 25 a 40 procenty. Nicméně pro pocit sounáležitosti nás bude zajímat spíše to, co si lidé myslí o jiných lidech. Tam jsme dlouhodobě spíše nedůvěřiví. Na otázku, zda se většinu lidí dá důvěřovat, odpovídá dlouhodobě mezi 60 a 70 procenty dotázaných negativně.

Dále tu máme řadu aspektů, které se v čase zhoršují. Když se vrátíme ke konceptu domova z úvodu článku, je též důležitá možnost sebevyjádření. A to je právě jedna z věcí, která nám pocitově z veřejného prostoru mizí. Možnost projevit svůj názor v roce 2009 hodnotilo 89 procent lidí jako něco, co u nás funguje. O 16 let později je to jen 71 % a stejně tak se propadla vnímaná svoboda tisku, rozhlasu a televize. Tyto a další faktory se propsaly do toho, že už jen necelá polovina lidí dnes vnímá současný režim jako lepší než ten před rokem 1989.

Teď to skoro může vypadat tak, že Česko náš domov není a že se všechno řítí do záhuby (ostatně viz otázka na směřování naší země). Ale je tu poměrně velká řada „ale“. Předně spokojenost se životem převažuje u více než 80 % dotázaných. Jinými slovy, sice máme pocit, že to u nás nestojí za moc (zejména potom politika, mzdy a celkově je to bída), ale se svým životem je drtivá většina lidí spokojena. Logická asociace k těmto číslům je jakási představa celkem stabilního života, kolem kterého se všechno rozpadá, ale nemá to na něj – zatím a naštěstí – větší vliv. To nás také vrací zpět k tématu domova. Pokud vnímám, že mé bezprostřední okolí je v pořádku, prakticky to lze chápat tak, že domov většiny z nás je v pořádku.

Nicméně sadu negativních ukazatelů o přesvědčeních v české společnosti tak snadno odmítnout nelze. Měli bychom se podívat na to, proč čísla vypadají tak špatně a jací lidé jsou ti, kteří se v naší zemi cítí nejméně doma (soudě alespoň z čísel o atributech, které si s domovem pojíme). V zásadě se dá říct, že klíčovými proměnnými jsou socioekonomická situace a vzdělání, přičemž vcelku očekávatelně jedno podmiňuje druhé (a to dokonce obousměrně, protože lépe situované rodiny si zajistí lepší vzdělání pro děti, zatímco rodiny v problémech na to obvykle nemají finanční ani jiné kapacity a bludný kruh se točí dál).

Vraťme se ke srovnání režimů. Vysokoškoláci si v 68 procentech případů myslí, že současný režim je rozhodně lepší, než byl ten minulý. U lidí se základní školou či výučním listem je to 38 procent. Srovnání solidně zajištěných domácností s chudými vychází 68 ku 25 procentům. Obdobná čísla uvidíme, když se podíváme na důvěru lidí mezi sebou. Zatímco přesně polovina solidně zajištěných má za to, že se většině lidí dá důvěřovat, u špatně zajištěných a chudých je to 16 procent. Spokojenost s vlastním životem v 51 procentech případů u chudých a špatně zajištěných se může zdát vysoká, ale oproti 98 procentům u solidně zajištěných je to obrovský rozdíl. A takto můžeme pokračovat prakticky napříč všemi zmíněnými ukazateli.

Je dobré to mít na paměti mimo jiné i proto, že v posledních letech zaplavily veřejný prostor úvahy o nepřátelské propagandě, antisystémových voličích a podobných jevech a kategoriích, jejichž empirická opora je spíše diskutabilní, ale jejich přítomnost a viditelnost ve veřejné debatě je obrovská. V pozadí těchto tendencí není těžké vytušit jakýsi odpor vůči lidem, kteří jsou proti našemu systému, jeho pravidlům a jeho směřování. Nicméně pokud si názorové a hodnotové vzorce lidí, kteří spadají do těžko definovatelné škatulky „antisystém“, dáme do kontextu s jejich sociální situací, vzděláním a zřejmě i rodinným zázemím a tím, jak jejich život vlastně vypadá, tak se člověk těžko může divit, že současný systém nepovažují za zrovna nejlepší možný domov pro sebe a své blízké. Ostatně i proto v české populaci 52 procent lidí souhlasí s výrokem: „Současný systém je nastaven proti lidem, jako jsem já.“ (Specifikovat, v jakých skupinách je tento souhlas nejsilnější, není asi nezbytné, ale s tímto výrokem souhlasí 37 % solidně zajištěných a 72 % špatně zajištěných až chudých).

A tím se vracíme zpět k psychologickému konceptu domova. Ten má vytvářet také pocit přijetí, což patří k jeho sociální či, chcete-li, vztahové funkci. V psychologii bychom asi hovořili o nepodmíněném přijetí, tj. tautologicky řečeno: prostě tu jste a máte svou hodnotu proto, že tu jste a máte svou hodnotu. A toto přijetí se nějak prakticky projevuje, například ochranou, podporou, místem k fungování atd. Nejsou-li tyto potřeby naplněny, vzniká frustrace. A ta se projevuje kromě jiného agresí.

A to nás vede k poměrně banálnímu, ale soustavně přehlíženému závěru. Pokud se nezaměříme na zdroje pocitů nespokojenosti u nejrůznějších skupin obyvatelstva a nezačneme aktivně něco dělat k jejich umenšení, tak míra sounáležitosti s naší zemí, kterou nazýváme domovem, těžko vzroste. Otázka je to o to aktuálnější, že se nacházíme jen pár set kilometrů od válečného konfliktu, který se může rozšířit poměrně snadno. Je tudíž dobré se ptát, jestli mají lidé rádi svoji zemi a šli by za ni případně bojovat. A i když se obavy z války ukáží časem jako liché, i tak bude pro prosperitu naší země bezpochyby lepší, když se stane plnohodnotným domovem pro co největší část svých obyvatel.

Bibliografie

- Sixsmith, J. (1986). The meaning of home: An exploratory study of environmental experience. *Journal of Environmental Psychology*, 6(4), 281–298.
[https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(86\)80002-0](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(86)80002-0)

“How Art Reimagines the Smart Home”

Nina Andrš Fárová in conversation with Sandra Frydrysiak

In your research on power inequalities in smart homes, your team did not focus directly on the residents of smart homes, but instead studied artists who engage with smart living in their work. What led you to choose this particular research approach?

This focus was developed as one part of the international research project *Smart(ening up the modern) home: Redesigning power dynamics through domestic space digitalization (SMARTUP)*. Within the project, we designed a dedicated work package, carried out jointly by the Polish and Czech teams together with Prof. Dorota Golańska, dr Blanka Nyklová and Mgr. Bartosz Hamarowski. Its purpose was to look at the smart home not only as a technological development, but as a cultural idea that circulates through art, architecture, and popular culture, shaping how societies imagine and negotiate digital transformations of domestic life.

We therefore approached artistic and cultural representations not as a substitute for studying users, but as a complementary analytical lens. Cultural narratives do not only precede technologies. They also respond to solutions that are already on the market, interpreting, questioning, and sometimes resisting their social implications. Artists and designers both absorb and reshape the meanings attached to digitalization in everyday life. Their works comment on emerging forms of automation, datafication,

and platformization, while simultaneously proposing alternative ways of understanding what a home could be.

By analysing these interventions alongside interviews with creators, we were able to trace how imaginaries of smart living circulate between industry, culture, and everyday experience.

How would you characterize the dominant social or cultural visions of the future that smart homes are expected to bring?

Across marketing, policy discourse, and much technological research, the smart home is imagined as a space of seamless optimisation. It is predictive, automated, and personalised, a home that anticipates needs, reduces effort, and manages everyday routines in the background.

This vision is strongly individualised. The home becomes a service platform tailored to a single user consumer, while broader questions, for instance about care, or inequality, tend to recede. Technology is framed as neutral and inherently progressive, and the social order it presupposes often remains unquestioned.

Did the artistic visions you collected in your research differ in any way from these dominant imaginaries?

Very much so. Many of the artistic and design-based projects we analysed shift the meaning of “smartness” away from technological sophistication toward social intelligence, environmental responsiveness, or new forms of relationality.

Rather than asking how to add more devices, they ask what kinds of lives these technologies organise, whose labour becomes invisible, what forms of dependency emerge, and how domestic space might instead foster cooperation or sustainability. In that sense, artistic imaginaries pluralise the idea of smartness and reveal that it is not a fixed technological category but a value-laden cultural construct.

From your cases, I was particularly interested in the project HYPERLIVING (by Kuba Jekiel), which emphasizes the communal dimension of (smart) living. Could you introduce this project in more detail and explain why it was significant for your research?

HYPERLIVING imagines a residential environment composed of adaptable modules that can be reorganised depending on changing needs and activities. Instead of fixed, privately owned units, it proposes flexible spatial arrangements that support shared practices such as living, working, learning, or caring.

What makes the project so important analytically is that intelligence is located not only in digital systems but in the organisation of social relations. Smartness here means the capacity to sustain collectivity and adaptability. This challenges a dominant assumption that technological advancement necessarily leads to greater individualisation. Instead, it suggests that future domestic environments might need to strengthen forms of togetherness.

Your research also engaged with so-called what-if scenarios, which often include strong political ideas about restructuring dominant power relations. What can such scenarios look like?

A “what if” scenario introduces a small but radical shift in perspective. For example, what if homes were designed around shared access rather than ownership? What if technologies were evaluated according to how they redistribute care, not just how efficiently they operate? What if domestic infrastructures were accountable to ecological systems rather than simply extracting resources?

These scenarios are not forecasts. They are analytical provocations that help us see that technological futures are shaped by political and ethical choices, not by inevitability.

What surprised you most in the course of your research? Did you have any assumptions before entering the field that did not ultimately hold true?

I was surprised by how strongly the dominant discourse around smart homes remains shaped by techno-optimism. Most narratives assume that more connectivity and automation will naturally lead to better living. Much less attention is paid to questions of data privacy, surveillance capitalism,

environmental costs, or the ways digital infrastructures can reproduce existing social inequalities.

At the same time, I was struck by how differently smartness can be understood when we look beyond this mainstream frame. For instance, architect and designer Rowan Elsely, who co-initiated a metaverse architecture competition on digital extensions of domestic space, speaks about smartness as the capacity of spaces to be continuously reimaged through digital layers. This shifts the focus from control and efficiency to creativity and reinterpretation. Irish artist Aideen Barry, on the other hand, in her film installation *Not to Be Known*, approaches the smart home from a feminist perspective, asking how technologically enhanced domestic spaces may still reproduce gendered expectations and invisible labour rather than simply liberating their inhabitants. These kinds of perspectives rarely enter mainstream technological debates, yet they are crucial for broadening how we think about what a “smart” home could and should be.

In recent decades, academic debates have frequently emphasized the importance of interdisciplinarity, that is, the integration of different forms of knowledge. In what ways do you think an artistic perspective can enrich the social sciences or the humanities, and possibly vice versa?

Artistic practice can make abstract sociological questions tangible. It translates issues such as surveillance, inequality, or ecological fragility into spatial or experiential forms that invite reflection beyond academic language. It also expands the horizon of what we are able to imagine as possible.

The social sciences, in turn, provide contextualisation and critical tools. They help situate speculative visions within histories of power, institutions, and social difference, asking who benefits, who is excluded, and how such ideas might operate in practice. The dialogue is therefore reciprocal. Art opens imaginative space, while sociology anchors that imagination in analysis.

This research was funded by the National Science Center in Poland, within the CHANSE scheme, under [grant number: 2021/03/Y/HS6/00250].

Dr Sandra Frydrysiak holds a PhD in Cultural Studies and M.A. degrees in Sociology, International Relations, and Gender Studies. She is currently affiliated with SWPS University in Warsaw, Poland. She previously conducted her postdoctoral research at the University of Łódź, where she worked on the international and interdisciplinary project SMARTUP (funded within the CHANSE scheme), which investigated the impact of digitalisation processes on power dynamics within domestic space. Her research focuses on the intersections of gender, technology, and power in digitalised environments, with particular emphasis on how smart technologies reshape caregiving practices, domestic labour, and agency within households. Her broader academic interests include feminist media studies, body politics, and critical studies of science and technology.

Recent publications:

Gruhlich, J., Andrš Fárová, N., Frydrysiak, S., & Kodenko Kubala, P. (2025). Is digital housekeeping care? Visions, legitimations and negotiations of care work in the smart home. *Berliner Journal für Soziologie*, 35, 515–531.

Hamarowski, B., Frydrysiak, S., Gruhlich, J., Andrš Fárová, N., & Nyklova, B. (2026). Decoding Gender in Smart Home Research: A Critical Literature Review. *Journal of Housing and the Built Environment*.

“Order at all (Czech) points?”: Challenges and benefits of studying social interaction in the Czech language (from a non-native speaker’s point of view)

Florence Oloff

Leibniz-Institute for the German Language, Mannheim

When telling others I am interested, among other things, in investigating spoken Czech, the next question I usually get is “Why Czech?”. People often believe that I have been motivated by personal ties to the Czech Republic, such as family members, or that I grew up in a bilingual or geographically close environment. However, my initial motivation was more mundane – I was simply interested in this language and chose to learn it during my studies. As a trained linguist, I was fascinated by the similarities and differences in grammar with respect to other (typologically close) languages I knew about. Whereas I struggled with taking to textbook grammar, I felt it was easier to have a grasp of spoken Czech. It is not necessary to be familiar with every word or detail of grammatical aspects and declination to understand what people are actually doing, and to be able to discover patterns in the way they interact. Probably because I became acquainted with Conversation Analysis around that same time, at some point in my academic career, I dared to venture into the investigation of spoken Czech. In this commentary, I will briefly sketch the main characteristics of Conversation Analysis and how it has been received in research on spoken Czech, and on my experience in doing research on this language from a non-native speaker’s point of view.

Despite a name that suggests a prime interest in language or “conversation”, the focus of Conversation Analysis (CA) is on social action and how

it is systematically implemented through various means, among which language plays a prominent role. This is also linked to its historical development, as in the past, audio recordings were the standard means for making social interaction available to thorough investigation, transforming something volatile into an object to be listened to repeatedly, transcribed and studied (Sacks, 1984). At a time when linguists tended to view spoken discourse as flawed, messy, and unsuitable as a basis for studying linguistic structures (a belief that persists discretely until today), Sacks and his colleagues emphasized its orderly nature, for instance, regarding the fundamental mechanisms of turn-taking for conversation (Sacks et al., 1974). This orderliness is not visible at first glance but requires the meticulous observation and description of how speaking turns and sequences, and, ultimately, social actions, unfold in conversations. More importantly, the discoverability of this order requires a specific attitude towards empirical data, i.e., one that does not insist on applying external categories and norms to the data, and one that does not simply aim to find what we expect to be there. This analytic mentality is deeply rooted in ethnomethodology (Garfinkel, 1967; Garfinkel & Sacks, 1970), a sociological approach that is interested in how people establish and maintain sense in social activities, i.e., in members' methods; and that therefore advocates that we as analysts should take into account the participants' perspective when trying to understand social order. Thus, the accusation that ethnomethodology and CA are purely descriptive and that they ignore theoretical foundations about social structures and conduct, in fact, frequently displays a lack of understanding of how closely this approach intertwines theory and empirical methods.

Since its beginnings more than five decades ago, CA has spread to various academic communities and fields. Within linguistics more specifically, this has led to an increased interest in how grammatical structures contribute to social action formation. The field of Interactional Linguistics has been mainly developing in English-speaking and anglophile countries, for instance, the Nordic countries or Germany (see, e.g. Selting & Couper-Kuhlen, 2001). This is, among others, linked to the access to and reception of the English sources, available scientific networks at certain points in time, and to country-specific academic resources, fields, and traditions. While in some countries, the reception phase of CA set in quite early

(for instance, in the late 70s and early 80s in Germany), this was delayed in other countries, not least due to political and societal circumstances (cf. Mlynář, 2015). In Czech scientific publications, CA started to be mentioned explicitly during the 1990s (e.g., Nekvapil, 1996), and this approach met with an already thriving tradition regarding the description of spoken Czech and its linguistic variation. While important works in CA and Interactional Linguistics have since then been received and/or translated (e.g. Auer, 2014; Kaderka et al., 2024; Sacks, 2016), sequential analyses of Czech data remain scarce. The vivid scientific interest in spoken Czech has manifested itself in descriptions of a variety of lexical forms or syntactic structures, while functional aspects have been frequently linked to more traditional concepts and paradigms. This means that basic sequential structures and features of social actions have not yet been described in detail, or that the granularity of already existing inventories (e.g., concerning response particles) is often insufficient. For a researcher being interested in describing spoken Czech from a CA perspective, this has two major consequences. First, it means that the analysis of forms and structures in Czech talk-in-interaction must rely more heavily on the analyses of empirical data from other languages. Second, this brings about a certain freedom with respect to the type of phenomena one can choose to investigate, and thus a potentially ideal starting point for the recommended “unmotivated looking” (Sacks, 1984) and the discovery of the data. I will now elaborate on these two aspects.

From the point of view of a non-native speaker, investigating Czech within the CA paradigm is both particularly challenging and exciting. On the one hand, CA is an ideal approach to cross-linguistic comparison – if one assumes that human conduct is based on similar principles (such as intersubjectivity, progressivity, or recipient design), these principles hold for any human conduct, regardless of the specific language(s) used. This means that, e.g., repair (as claimed, for example, by pragmatic typology, cf. Dingemanse et al., 2014) is a fundamental mechanism in any given language. Now, if a full description of the repair paradigm in a language is missing, this means that the description of any specific repair practice has to be done without knowing about the actual forms and distribution of related practices in this language. This “paradigm problem” is particularly visible regarding tokens used for responding or as tags. When starting to work on requests for confirmation in Czech (Oloff, 2024), I realized that

these had not been previously described as such in Czech, and that these sequences contained numerous tags and a diversity of response tokens. Since a systematic description of how Czech response tokens and tags work from a CA perspective is currently missing, I could then only offer a tentative analysis of the sequential, epistemic etc. scopes of requests for confirmation sequences in Czech, and how specific particles possibly shape different types of actions. On the other hand, a relative scarcity of specialized studies in a language secures a wide variety of future research questions and topics, giving the freedom to explore a language along the lines of one's own observations, and based less on what has already been investigated by others.

A widely acknowledged issue is that CA research has been focusing on comparatively few languages, especially English. Now, reading studies on specific structures and practices in different languages, even if often in and on English, can be a useful stimulus for seeking to identify a comparable practice in another language. Syntactic extensions, i.e., continuations of a speaking turn beyond a point of possible syntactic completeness, have been investigated, for instance, in English and Japanese. Together with my colleague Martin Havlík, we took these findings as a starting point to look at turn extensions in Czech (Oloff & Havlík, 2018), and how these fit the different types of turn continuations that had up to then been described. By doing so, it is possible to assess the suitability of already provided terms when applied to a different language. In that sense, working on Czech and other lesser-described languages (within CA) can provide an important contribution to an extensive cross-linguistic perspective on social action. While it is certainly difficult for a non-native speaker to grasp all the subtleties of spoken Czech, knowledge about basic pragmatic principles, comparable phenomena in other languages, as well as the use of video data certainly helps in formulating relevant analytic claims. Participants' practices related to turn suspension, such as bodily orientations to other participants through posture, gaze, and gesture, or the display of specific stances through facial expressions at a specific moment during a speaking turn allow for a solid understanding of how the interaction unfolds and which role a specific lexical item might play in that (Oloff, 2022).

Especially regarding the consideration of both verbal and non-verbal conduct (and the systematic use of video recordings of social interactions; see, e.g., Kaderka et al., 2024; Mondada, 2016), research on Czech is still catching up, even if there is a growing interest in multimodal analysis in the Czech Republic as well (Havlík & Kaderka forthcoming). Working on video data is indeed more expensive – it requires both costly technical equipment and time to be recorded, processed, transcribed, and analysed. Even the otherwise impressive Český národní korpus does not contain any video recordings of naturally occurring conversations (it should be noted here that although the DIALOG corpus offers a collection of video data, it only includes discussions and interviews from television programmes). This means that for multimodal research on spoken Czech in everyday settings, data must first be collected. While issues related to data recording, storage, or processing have since long been standardized (based nowadays on the GDPR and scientific best practices of our respective institutions), gaining access to the field and obtaining permission to video record can be a delicate task. While younger adults are used to various mundane recording practices, such as taking pictures and videos (due to the age-related frequency in smartphone use and contact with social media platforms), older adults can be more reticent about being video recorded. This relates to a lack of habits with respect to digital archiving in and of everyday life, but also to higher reservations about being possibly judged with respect to their language and their general skills. The setting to be investigated also plays an important role. Indeed, the video data of social interactions in Czech that I (myself and with the help of student research assistants) successfully collected over the past years concerned everyday conversations at home and in public places such as cafés or bars. During my research stay at the Czech Language Institute in 2024, and with a colleague's help, I aimed at collecting data within my current project on digital training for older adults, especially regarding basic smartphone training (“DigiLife”, funded by the Leibniz Association). In Germany, such training is most frequently offered by public adult education centres, often rather big structures financed by municipalities, federated states, and other sources. The digital trainings for adults offered in Prague, however, are mainly offered by small clubs and other initiatives at the district level. These courses thus attract a different and more local population than their German counterparts,

and the difficulties in obtaining the participants' consent for filming these courses were very instructive with respect to institutional and cultural differences.

Although I did not succeed in collecting new data during my research stay, I was extremely grateful to have been able to spend a few weeks in full linguistic and scientific immersion. The Josef Dobrovský fellowship (Czech Academy of Sciences), which I obtained in 2024 with the support of the Department of Stylistics and Sociolinguistics of the Czech Language Institute, gave me an excellent opportunity to gain a deeper insight into the Czech academic and research infrastructure. Through informal discussions and data sessions, I could both make progress in my own research on Czech and learn more about the latest developments in the field of (multimodal) CA in the Czech Republic. Especially from a non-native speaker's point of view, it is extremely insightful to compare one's own discoveries and thoughts on Czech data with the expertise and perspective of native speakers from the same field. Quite a few interactional phenomena in Czech are still in wait to be described through the lens of a full-fledged sequential and multimodal approach to social interaction. Even if my contribution to this endeavour as a non-native speaker will remain quite modest, first and preliminary descriptions of practices are something “[...] that anyone else can go and see whether what was said is so” (Sacks, 1984, p. 26); and therefore, something that can later be inspected and elaborated by others. Interactional research on a large variety of languages is quintessential, as it is through a diversity of linguistic and cultural settings that we can unpack both the specificities of a given set of (linguistic and other) resources, and cross-linguistically valid features and patterns of social interaction – hence it is of fundamental relevance to sociology as well.

Bibliography

- Auer, P. (2014). *Jazyková interakce*. Nakladatelství Lidové Noviny. Translated from German to Czech by P. Kaderka, V. Dovalil and J. Nekvapil.
- Dingemanse, M., Blythe, J., & Dirksmeyer, T. (2014). Formats for other-initiation of repair across languages. An exercise in pragmatic typology. *Studies in Language*, 38(1), 5–43. <https://doi.org/10.1075/sl.38.1.01din>
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Prentice-Hall.

- Garfinkel, H., & Sacks, H. (1970). On formal structures of practical action. In J. C. McKinney & E. A. Tiryakian (Eds.), *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments* (pp. 338–366). Appleton-Century-Crofts.
- Havlík, M., & Kaderka, P. (forthcoming). *Jazyk a sociální interakce: Multimodální přístup*. NLN.
- Kaderka, P., Mlynář, J., Nekvapil, J., Sherman, T., & Tůma, F. (2024). Jazyk a sociální interakce v přirozeném světě: O Goodwinově teorii ko-operativního jednání. *Slovo a slovesnost*, 85(2), 150–172. <https://doi.org/10.58756/s7428521>
- Mlynář, J. (2015). Speaking of Interaction: The Case of the Czech Republic. *Symbolic Interaction*, 38(3), 451–454. <https://doi.org/10.1002/symb.168>
- Mlynář, J. (2016). Úvodní komentář k Sacksově přednášce „Improvizovaný přehled literatury“. *Biograf*, 63–64, 97–101.
- Mondada, L. (2016). Challenges of multimodality: Language and the body in social interaction. *Journal of Sociolinguistics*, 20(3), 336–366. https://doi.org/10.1111/josl.1_12177
- Nekvapil, J. (1996). Konverzační analýza (encyklopedické heslo). *Češtinář*, 6(4), 110–112.
- Oloff, F. (2022). The Particle *Jako* (“Like”) in Spoken Czech: From Expressing Comparison to Mobilizing Affiliative Responses. *Frontiers in Psychology*, 12, 662115. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.662115>
- Oloff, F. (2024). Request for confirmation sequences in Czech. *Open Linguistics*, 10(1), 20240034. <https://doi.org/10.1515/opli-2024-0034>
- Oloff, F., & Havlík, M. (2018). An initial description of syntactic extensions in spoken Czech. *Pragmatics. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA)*, 28(3), 361–390. <https://doi.org/10.1075/prag.17003.olo>
- Sacks, H. (1984). Notes on Methodology. In J. M. Atkinson & J. Heritage (Eds.), *Structures of Social Action. Studies in Conversational Analysis* (pp. 21–27). Cambridge University Press.
- Sacks, H. (2016). “Čtvrtá přednáška 1964/1965: Improvizovaný přehled literatury [Fourth lecture 1964/1965: An Impromptu Survey of the Literature].” *Biograf* 63–64, 103–111. Translated from English to Czech by J. Mlynář, J. Nekvapil and T. Sherman.
- Sacks, H., Schegloff, E. A., & Jefferson, G. (1974). A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language*, 50, 696–735.
- Selting, M., & Couper-Kuhlen, E. (Eds.). (2001). *Studies in Interactional Linguistics*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/sidag.10>

REFLEXE (Z) KONFERENCÍ

Workshop „Chytré domácnosti – proměny technologií každodennosti“

Emil Pelikán

Ústav informatiky AV ČR, v. v. i.

Nina Andrš Fárová

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Dne 30. října 2025 se ve Vile Lanna v Praze 6 konal workshop „Chytré domácnosti – proměny technologií každodennosti“, který byl pojat jako „kulatý stůl“ pro výměnu poznatků v rámci výzkumného tématu „Domácnosti, technologie a civilizace“. Toto téma je řešeno v rámci výzkumného programu Strategie AV21 Akademie věd České republiky s názvem „Epicentra civilizace-inteligentní domácnosti, technologie a společnost“ (viz Epicentra civilizace), plánovaného na období 2025–2029. Cílem workshopu bylo posílení mezioborové spolupráce mezi odborníky ze sociologických, historických, filozofických, archeologických, biologických, environmentálních, informatických a dalších oblastí, kteří se zajímají o problematiku řešenou v rámci zmíněného programu.

Workshop byl organizován Sociologickým ústavem AV ČR ve spolupráci s Ústavem informatiky AV ČR za účasti 17 odborníků. Na workshopu zaznělo celkem 9 příspěvků. Po úvodním přivítání dr. Ninou Fárovou zmínil prof. Emil Pelikán (Ústav informatiky AV ČR) základní cíle řešeného výzkumného tématu a připomněl, že v domácnosti vzniká nový hybridní prostor, kde spolu komunikují nejen lidé se stroji (roboty), ale zároveň komunikují stroje (roboti) mezi sebou. Dr. Michaela Fikejzová (Sociologický ústav AV ČR a Metropolitní univerzita Praha) se věnovala genealogii chytré domácnosti se zaměřením na meziválečné období 20. a 30. let dvacátého století a vliv tohoto emancipačního období na pozdější koncepty chytré domácnosti.

Otázkou nového genderového přerozdělení domácích prací v souvislosti s nástupem nových technologií se ve svém příspěvku „Je digitální údržba domácnosti nový typ domácí práce?“, zabývala dr. Nina Fárová (Sociologický ústav AV ČR) s poukazem na to, zda nové technologie mohou přispět ke spravedlivějšímu rozdělení prací v domácnostech. Technologickým potřebám moderních domácností v době přechodu na chytré, energeticky úsporné a ekologické technologie se věnovala Ing. Olga Rubešová (EATON). Dr. Petra Vidnerová a dr. Roman Neruda (Ústav informatiky AV ČR) prezentovali nový přístup k modelování mezilidské komunikace v malých skupinkách pomocí generativních agentů schopných adaptivně reagovat na chování jiných osob a dalších agentů, a to v přirozeném jazyce. Dr. Petr Rataj (Archeologický ústav AV ČR, Brno) představil analýzu středověkých sídel šlechty v oblastech Opavska a Bruntálska, které mohou být chápány jako reprezentanti „inteligentních sídel“ dané doby. Pozoruhodná je schopnost vytvářet podmínky umožňující společenský i kulturní život a implementace tehdejších technologických dovedností s ohledem na měnící se vnější podmínky (způsobené např. na válečnou situaci). Dr. Marek Brabec (Ústav informatiky AV ČR) představil třídu moderních statistických metod, které mohou být využity pro analýzu dat v různých vědních oblastech. Prezentoval výsledky spolupráce s Historickým ústavem AV ČR při výzkumu variability šlechtických domácností a rodinných struktur z perspektivy svobodných žen a dále s Filosofickým ústavem AV ČR při analýze statistických dat nájemního a podnájemního bydlení v husitské Praze. Dr. Tomáš Moravec (Ústav experimentální botaniky AV ČR) se zabýval etikou nových technologií používaných v zemědělství (zejména šlechtění) a majících za úkol zajistit potravinovou soběstačnost. Dr. David Černý (Ústav informatiky AV ČR a Ústav státu a práva AV ČR) představil problematiku sociálních robotů a prezentoval základní model vztahu člověk-robot. Blok přednášek uzavřel dr. Juraj Hvorecký (Filosofický ústav AV ČR), který si položil otázku „Proč jsou současné technologie předmětem takového zájmu ze strany etiky?“.

Na závěr workshopu proběhla neformální diskuze nad prezentovanými tématy, přičemž bylo konstatováno, že výměna informací a poznatků z různých oborů v prvním roce řešení projektu je důležitým krokem k realizaci mezioborové spolupráce, což je, mimo jiné, jedním z hlavních cílů programů Strategie AV21 (<https://strategie.avcr.cz>).

Politika a věda na Pátém fóru Mezinárodní sociologické společnosti v Rabatu

Marek Skovajsa
Katedra sociologie
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Ve dnech 6.–11. července loňského roku se v marockém hlavním městě Rabatu konalo Páté fórum Mezinárodní sociologické společnosti (ISA). Fóra ISA se co dva roky střídají se světovými kongresy sociologie, také pořádanými ISA, a formátem i počtem účastníků se jim velmi podobají. Sociologům a socioložkám z celého světa už zkrátka nestačí jeden velký kongres jednou za čtyři roky. Fórum v Rabatu, jehož heslo znělo „Poznávat spravedlnost v antropocénu“, bylo organizátory dopředu označováno za významnou událost v dějinách světové sociologie z toho důvodu, že poprvé se velká sociologická konference konala v arabském světě, respektive v geografické oblasti označované zkratkou MENA (Middle East and North Africa). Na Fórum se zaregistrovalo téměř pět tisíc účastníků ze 110 zemí.

Zde bych měl skončit, protože jsem na Fóru nebyl přítomen. Z osobních důvodů jsem svou účast musel na poslední chvíli stornovat. Rozhodně se tedy nechci pokoušet o beztak nemožný úkol představit, co všechno odborně zajímavého se na tomto obřím sociologickém setkání odehrálo. Nepochybuji o tom, že toho bylo hodně a že úroveň příspěvků se nelišila od předchozích konferencí ISA, kterých jsem měl možnost se účastnit.

Důvody, pro které píšu tento text, se mi začaly zřetelně vyjevovat až v měsících následujících po skončení Fóra. Vedení ISA těsně před začátkem rabatské konference přijalo velmi ostré opatření namířené proti jedné ze svých členských národních organizací, Izraelské sociologické společnosti

(ISS), jejíž členství bylo dočasně pozastaveno. Tento krok má mnoho přesvědčených zastánců, ale vyvolal také vlnu nesouhlasu. Některé národní sociologické společnosti jej podpořily, jiné se proti němu velmi rozhořčeně ohradily. Mě dozvuky rozhodnutí ISA dostihly ve vyhocené debatě, která proběhla v řídicím výboru výzkumné sekce RC08 Dějiny sociologie a týkala se otázky, zda uveřejnit příspěvek jednoho rakouského kolegy, v němž je ISA kvůli vylučování židovských členů přirovnávána k Říšskému svazu spisovatelů z dob nacionálního socialismu. Text nakonec vyšel (Fleck, 2025).

ISA má ve svých stanovách, v odstavci 1, uvedeno následující: „Mezinárodní sociologická společnost (ISA) je neziskové sdružení zřízené pro vědecké účely. Jejím úkolem je reprezentovat sociology na celém světě bez ohledu na jejich myšlenkové školy, vědecké přístupy nebo ideologické názory.“¹ Právě proto, že jejím posláním je být otevřeným fórem pro setkávání a dialog sociologů a socioložek z celého světa, i pokud zastávají zcela odlišná stanoviska, se kritici rozhodnutí ISA domnívají, že vyloučení nebo pozastavení členství jakékoli národní organizace je krok v rozporu se stanovami. Aby byla jasná výchozí situace, je vhodné připomenout, že ISA umožňuje dvojí členství: jednak kolektivní členství národních asociací (v současnosti přes 60) a dalších tzv. afiliovaných organizací (17), jednak členství individuální (kolem šesti tisíc členů). Suspendování národní asociace tak ještě neznamená popření práva jednotlivce účastnit se aktivit ISA. Jak se ale ukáže, v případech, o kterém zde je řeč, jsou omezována i práva individuálních členů.

Protiizraelská kampaň

Co se tedy vlastně stalo? To se dá zjistit z četby oficiálních prohlášení a stanovisek, polemických příspěvků a mediálního zpravodajství. Zvláště cenným zdrojem je analýza úspěšné mezinárodní kampaně vedoucí k suspendování ISS, publikovaná trojicí sociologů, kteří se na kampani podíleli (Sukarieh, Gomez, & Tilly, 2025). Rozhodnutí ISA pozastavit členství Izraelské sociologické společnosti má delší genezi a souvisí se skutečností, že poslední Fórum se konalo v arabské zemi.²

¹ <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/statutes>

² Marocké království obnovilo diplomatické vztahy s Izraelem v roce 2020 v rámci tzv. abrahámovských dohod. Hnutí za práva Palestinců bojuje proti normalizaci vztahů arabských zemí s Izraelem.

ISA přijala první stanovisko k válce v Gaze ani ne dva týdny poté, co ozbrojenci Hamásu 7. října 2023 provedli masakr izraelských civilistů a izraelské vojenské jednotky zahájily nemilosrdnou odvetnou válku. V tomto dokumentu byli (někteří nejmenovaní) členové ISS oceněni – v příkrém rozporu s tím, co přijde v roce 2025 – za to, že pozvedávali svůj hlas na obranu palestinského obyvatelstva a proti nelegálním židovským osadám: „Sdílíme opakované odsouzení násilí páchaného na Palestincích a nelegálních kolonií na palestinských územích v posledních několika letech ze strany našich kolegů z Izraelské sociologické společnosti.“ (ISA, 2023)

Druhé stanovisko ISA k válce v Gaze bylo přijato v červenci 2024, hlavními body byla kritika izraelského vedení války, katastrofická humanitární situace v Gaze, nutnost okamžitého příměří a ochrana akademických svobod pro Palestince a kritiky Izraele (ISA, 2024). Toto stanovisko jasně odsuzovalo izraelskou politiku vůči Palestincům, ale organizátoři kampaně proti ISS je považovali za nedostatečné. Nátlakem na vedení ISA dosáhli přijetí dalšího stanoviska v květnu 2025, tedy už krátce před sociologickým fórem v Rabatu (ISA, 2025a). Dokument nazvaný „Vyjádření solidarity s palestinským lidem“ velmi ostře odsuzuje Izrael a poprvé obsahuje výtku spolupachatelství izraelských univerzit a vysokých škol: „Odsuzujeme ty univerzity a vysoké školy v Izraeli, které hrají ústřední roli v izraelském vládním režimu osadnického kolonialismu a apartheidu, včetně jejich vazeb na vojenské zpravodajství, epistemicidu a scholasticidu.“ (ISA, 2025a) Přístup Izraele k Palestincům je výslovně charakterizován termíny genocida a apartheid. Dokument však současně bere na vědomí existenci izraelských akademiků a občanských aktivistů, kteří vystupují proti válce, a oceňuje jejich odvážné postoje.

V posledních týdnech před konáním Fóra nabrala kampaň proti Izraelské sociologické společnosti vyšší obrátky. Její průběh není nutně pracně rekonstruovat z oficiálních prohlášení a mediálních zpráv, protože ji přehledně shrnuli sami její spoluorganizátoři (Sukarieh, Gomez, & Tilly, 2025). Významnou roli v ní sehrálo několik spolupracujících skupin: aktivisté z řad členů ISA spolu s propalestinskými aktivisty z Americké sociologické společnosti (ASA) vytvořili mezinárodní síť Globální sociologové pro Palestinu (GS4P). Tato síť navázala spolupráci s mezinárodním protiiizraelským hnutím BDS (bojkot, stažení investic, sankce), zejména se sítěmi zaměřenými

na bojkot izraelských akademických institucí, Palestinskou kampaní za akademický a kulturní bojkot Izraele (PACBI) a její marockou obdobou (MACBI). Do nátlakové kampaně byla zapojená také marocká odnož hnutí BDS, marocké odborové organizace a místní organizátor Fóra, Marocký sociologický institut (*Instance marocaine de sociologie*), který je členskou organizací ISA.³ Proti takové koalici mělo vedení ISA jen slabou vyjednávací pozici, protože ve hře bylo zrušení Fóra nebo jeho výrazné okleštění.

Když byl v květnu 2025 zveřejněn program Fóra a vyšlo najevo, že se jej hodlá zúčastnit 17 akademiků působících na izraelských univerzitách, marocké aktivistické skupiny pohrozily bojkotem konference. V polovině června se k hrozbě bojkotu přidaly PACBI, MACBI, GS4P, Palestinská antropologická a sociologická společnost, která je členskou organizací ISA, a nakonec i Marocký sociologický institut (PACBI, 2025a; Sukarieh, Gomez, & Tilly, 2025). Vedení ISA nejprve vydalo prohlášení, ve kterém se snažilo obhájit základní poslání ISA jako platformy pro setkávání sociologů z celého světa bez ohledu na politické rozdíly. Deklarovalo, že ISA neudrhuje žádné institucionální vztahy s izraelskými univerzitami a izraelskou vládou. V prohlášení také s trochou hořkosti konstatovalo: „Naše podpora Palestiny byla patrná během celé přípravy Fóra. Je ironií, že právě tato podpora nyní z Fóra činí snadný terč nátlaku.“ (ISA, 2025b)

Tato umírněná pozice však už nebyla udržitelná. O pár dní později vedení ISA ve velmi stručném prohlášení, složeném ze tří vět, oznámilo, že pozastavilo kolektivní členství ISS. Jako důvod uvedlo, že ISS „nezaujala jasné stanovisko odsuzující dramatickou situaci v Gaze“ (ISA, 2025c). Organizátorům protiizraelské kampaně se to však zdálo málo. Následovala hrozba, že k bojkotu stejně dojde, pokud se Fóra zúčastní akademici ze „spolupachatelských“ izraelských univerzit i jako jednotlivci, neboť podle výkladu aktivistů i jednotlivci jsou „de facto“ reprezentanty své instituce. Výjimku měli dostat pouze ti účastníci z Izraele, kteří podepíší deklaraci na podporu Palestinců naformulovanou palestinskými aktivisty a na panelu přečtou prohlášení o uznání domorodé půdy (*land acknowledgement*). Z tohoto

³ Informace o zapojení marockých místních organizátorů do protiizraelské kampaně pochází z článku Sukarieh, Gomez, & Tilly (2025, s. 203). Prezident ISA Geoffrey Pleyers tvrdí, že neomezený bojkot Fóra kvůli účasti izraelských sociologů ve jménu „respektu k marockým hodnotám“ prosazovala marocká sekce hnutí BDS, zatímco místní organizační výbor konference zaujímal umírněnější stanovisko (Pleyers, 2025).

stanoviska však většina akterů kampaně mírně ustoupila a oznámila, že předmětem bojkotu budou pouze panely, na kterých se objeví nějaký Izraelec (PACBI, 2025b). GS4P zorganizovala hlídky, které měly včas zjistit, zda jsou izraelští účastníci přítomní na příslušných panelech, aby mohly narušit jejich průběh. Žádný akademik z Izraele se nakonec Fóra nezúčastnil, ale protože to na začátku ještě nebylo jisté, aktivisté uspořádali během zahajovacího ceremoniálu protiizraelský protest, který byl spojen se šarvátkami s policií. Přesněji řečeno, nezúčastnil se žádný židovský akademik z Izraele, účast arabských akademiků s afiliací v Izraeli organizátorům bojkotu nevadila.⁴

Jeden z izraelských příspěvků, které byly „zrušeny“ („cancelled“ je uvedeno na webu Fóra), se chystal přednést sociolog Yuval Achouch z Vysoké školy západní Galileje (Achouch, 2025). Tento sociolog provádí kvalitativní výzkum s obyvateli kibucu Re'im v blízkosti Gazy, který byl napaden příslušníky Hamásu 7. října 2023. Zabývá se tím, jak se pod vlivem tragické zkušenosti a v důsledku přestěhování do městského prostředí proměňují komunitní vazby členů kibucu a do jaké míry jsou odolní proti následkům dramatických událostí v jejich životě. Jestliže tento příspěvek byl zařazen mezi nepřijatelné kolonialistické a negacionistické (neguje utrpení Palestinců) produkty sionistických sociologů, pak nepochybně i proto, že Achouch si dovolil v abstraktu zmínit Hamás a v souvislosti s ním terorismus. Znamená blokáda takových a podobných vystoupení, že ISA nemá zájem, aby na její konferenci byly slyšeny hlasy obětí masakru ze 7. října?

Reakce na rozhodnutí ISA

Pozastavení členství Izraelské sociologické společnosti vyvolalo různé, často velmi silné, pozitivní i negativní, reakce. Některé výzkumné sekce uvnitř ISA tento krok podpořily a zejména sekce RC44 Odborová hnutí a RC48 Sociální hnutí, kolektivní jednání a sociální změna se aktivně podílely už na přípravě bojkotu rabatského Fóra a organizaci alternativního programu pro případ, kdy by vedení ISA nátlaku neustoupilo. Proti kroku vedení ISA se naopak postavili členové řídicího výboru výzkumné sekce RC28 Sociální

⁴ ISA na webu Fóra uvádí, že účastníků z Izraele bylo 11 (pro srovnání – kongresu v Melbourne v roce 2023 se zúčastnilo 45 izraelských sociologů). Zřejmě šlo o arabské akademiky. Věřím organizátorům kampaně, kteří prohlašují, že se Fóra nezúčastnil ani jeden izraelský (rozuměj židovský) sociolog (Sukarieh, Gomez, & Tilly, 2025, s. 203).

stratifikace. O vývoji v jiných sekcích nemám přehled, ale pravděpodobně v nich proběhly podobně napjaté diskuze jako v mojí „domovské“ sekci RC08.

Rozhodnutím postižená izraelská ISS odpověděla prohlášením, ve kterém vyjádřila „hluboké znepokojení a úzkost nad strašlivým rozsahem destrukce, umírání a lidského utrpení způsobených lidu Gazy izraelskou vládou“ (ISS, 2025). Upozornila na to, že řada členů ISS vystupuje proti vládní politice a operacím izraelské armády v tom rozsahu, jaký je v Izraeli přípustný. Je možné dodat, že k těmto kritickým sociologům patří i profesorka na Bar-Ilanově univerzitě a předsedkyně ISS Orly Benjamin, zabývající se sociologií genderu a rodiny (Benjamin, 2024). Někteří členové podle vyjádření ISS považují suspendaci členství v ISA za správný krok, jiní ji však odmítají, protože trestá a oslabuje domácí kritiku izraelské vlády a vylučuje je z mezinárodního vědeckého dialogu. I přes rozdílná stanoviska svých členů ISS vyjádřila naději, že ISA své rozhodnutí v budoucnosti přehodnotí.

Některé národní sociologické asociace dočasné vyloučení ISS podpořily. Nejjasněji Francouzská sociologická společnost (AFS), jejíž valná hromada na kongresu v Toulouse v červenci 2025 přijala prohlášení, ve kterém se za rozhodnutí ISA výslovně postavila (AFS, 2025). Stejně se dá interpretovat prohlášení přijaté valnou hromadou Polské sociologické společnosti (PTS) v září 2025 na sjezdu v Białystoku, v němž je vyjádřen souhlas se všemi deklaracemi na podporu Palestinců vydanými ISA a dalšími organizacemi, tedy včetně rozhodnutí ISA o pozastavení členství izraelské národní asociace (PTS, 2025). Je vhodné dodat, že podobné stanovisko na podporu ISA nevydala evropská, britská ani americká sociologická společnost, které přitom odsoudily izraelskou vojenskou intervenci v Gaze už dříve.

Pozastavení členství ISS vyvolalo i silně nesouhlasné odpovědi. Protestovaly proti němu německá, rakouská a (podle sdělení z článku Sukarieh, Gomez, & Tilly, 2025, s. 205, které se mi nepodařilo ověřit) ukrajinská sociologická společnost. Německá DGS ve svém prohlášení uvedla, že se neslučuje s principy mezinárodní vědecké společnosti vyžadovat od svých členů skládání účtů za chování vlády v jejich zemi. ISA tak nechrání vědeckou asociaci, která musí doma čelit politickému tlaku, ale naopak její situaci zhoršuje tím, že ji staví do mezinárodní izolace (DGS, 2025).

Ještě dále zašla Rakouská sociologická společnost (ÖGS). Na protest proti rozhodnutí ISA své kolektivní členství v ISA dočasně ukončila, patrně tedy nejméně na dobu, po kterou potrvá suspendování ISS. Vedení ÖGS uvedlo následující důvody: ISA nedodržuje základní princip otevřenosti, který má ve svých stanovách (viz výše); posláním ISA není vydávat komentáře ke sporným politickým otázkám; úkolem ISA také není disciplinovat národní členské asociace, jejichž politická stanoviska jsou odlišná od stanoviska vedení ISA (ÖGS, 2025).

ISA mezi vědou a politikou

Shrnutí událostí bych rád doplnil třemi úvahami. Za prvé, protestní stanoviska proti rozhodnutí vedení ISA byla vydána předsednictvy příslušných národních asociací (DGS, ÖGS), zatímco deklarace na jeho podporu přijaly členské základny (AFS, PTS) (což může, ale nemusí znamenat podporu absolutní většiny všech členů). Vzorec, který bylo dosud možné pozorovat u procesu přijímání propalestinských prohlášení v různých vědeckých společnostech zejména ve Spojených státech, včetně ASA, byl podobný. Podporu Palestinců a odsouzení Izraele prosazuje aktivistická menšina, vedení organizace je proti. Menšina prosadí hlasování, kterého se zúčastní méně než polovina všech členů organizace a rezoluce je v něm přijata většinou těch přítomných hlasujících. Deklarace jsou tedy oficiálně přijaty, ale nebyly podpořeny ani zdaleka většinou všech členů.⁵

Za druhé, i když je rozhodnutí ISA mimořádné, existuje důležitý nedávný precedent. Po zahájení ruské invaze na Ukrajině v roce 2022 výkonný výbor ISA zrušil své plánované zasedání v Rusku (ISA, 2022) a bylo pozastaveno členství Ruské společnosti sociologů (ROS).⁶ Propalestinští aktivisté se na tento precedent odvolávají a skutečnost, že izraelská asociace nebyla po zahájení války v Gaze postižena stejně jako ruská, kritizují jako projev dvojího metru, kterým se v ISA měří méně přísně těm státům, které vedou válku proti neevropskému obyvatelstvu, než těm, které útočí na Evropany

⁵ To byl případ hlasování o *Rezoluci za spravedlnost v Palestině* v ASA v dubnu 2024. Výkonný výbor ASA odmítl přijmout vlastním rozhodnutím rezoluci, již předložila skupina Sociologové za Palestinu, a původní znění textu před hlasováním členské základny upravil. Hlasovala třetina členů a pro rezoluci se vyslovilo 59 % hlasujících (Quinn, 2024).

⁶ Na webu ISA není dostupné rozhodnutí, na jehož základě se tak stalo. Ale fakt je zmiňován v různých komentářích a potvrzuje jej oficiální seznam národních společností, které jsou členy ISA (<https://www.isa-sociology.org/en/national-associations/na-regular-members>).

(GS4P, 2025b; Palestinian Sociological and Anthropological Association, 2025). Suspendování ruské asociace žádnou velkou veřejnou diskusi v ISA nezbudilo, což nebylo dobře, protože ISA tak vstoupila do loňské krize nepřipravená. Zatímco důvody, pro které mezinárodní společenství odsoudilo ruskou vojenskou invazi na Ukrajině, jsou zjevné, důvody pro pozastavené členství ROS zdaleka jasné nejsou. Suspendování sociologické asociace je gesto, které na státy vedoucí problematickou válku nemá žádný vliv a jen zesiluje izolaci všech sociologů z příslušné země, nejen těch, kteří oddaně slouží režimu. Zejména sociologové kritičtí k politice vlastního státu se nacházejí ve složité situaci.

Na základě svých omezených zkušeností z ISA se domnívám, že postih ruské sociologické společnosti nemá uvnitř této organizace silnou podporu. Na posledním kongresu ISA, v Melbourne v roce 2023, jehož jsem se zúčastnil online, bylo ruské válce na Ukrajině věnováno plenární zasedání, které se konalo až na úplném závěru konference, kdy účast bývá zpravidla slabá, a probíhalo v režii zejména zástupců polské sociologie. Poměrně napjatá diskuze v plénu ukázala, že sociologové ze zemí tzv. globálního Jihu se na rusko-ukrajinský konflikt dívají odlišně než ti ze střední a východní Evropy. Individuální účast ruských sociologů na konferencích pořádaných ISA je nadále možná a nikdo veřejně nehrozí bojkotem panelů, na kterých vystupují ruští akademici.

Za třetí, institucionální odpor proti rozhodnutí ISA přišel z německojazyčných zemí, které nesou zvláštní historickou odpovědnost za vyhlazení evropských Židů. Propalestinství aktivisté německé proizraelské postoje odsuzují jako alibismus ve vztahu k izraelsko-palestinskému konfliktu a německé kritiky protiizraelských aktivit obviňují z instrumentalizace holokaustu (Anonymous, 2025; GS4P, 2025a). DGS a ÖGS však svoje stanoviska neopírají o německou vinu, ale používají argumenty ze sociologie vědy. Aktivistické pojetí sociologie a její politizace má nejen svou světlou stránku (sociologové a socioložky mají zasahovat do dějin na té správné straně, jak požadoval loni zesnulý bývalý prezident ISA Michael Burawoy (2025)), ale je s nimi spojeno i nebezpečí ztráty autonomie. Nyní už bývalý předseda Rakouské sociologické společnosti Alexander Bogner a švýcarský historik Caspar Hirschi se tomuto tématu věnují v článku, který publikovali v souvislosti s podáním oficiálního protestu proti suspendování ISS

(Bogner & Hirschi, 2025). Jejich hlavní argument, který je podle mého názoru třeba brát vážně, zní, že zpolitizovaná věda je ideálním terčem pro dnes stále silnější antiintelektualistické politické proudy. Aktivisté staví politické užití vědy nad její obsah, oponenti vědy se s nimi rádi shodnou na tom, že taková věda je především aktivismus, a bez skrupulí ji likvidují. Současný prezident ISA Geoffrey Pleyers ve své odpovědi namítl, že každá vědecká společnost ve svém konání podléhá dvěma rozdílným logikám, vědecké a politické. Výzkum se musí řídit standardy a etikou vědecké práce, aktivity vědecké asociace jsou však určovány étosem demokratického rozhodování. Společné mají obě logiky to, že jejich součástí je úcta k faktům, přísná argumentace a otevřená debata o hodnotách (Pleyers, 2025). Dá se namítnout, že takové dvě logiky se jistě každá svým způsobem ve svých sférách platnosti uplatňují, ale to neznamená, že jedna druhé neodporují.

Co bude dál?

Kontroverze týkající se pozastavení členství izraelských sociologů v ISA neskončila. O tom, zda suspendace ISS potrvá dále, nebo bude ukončena, se mělo jednat na konferenci zástupců národních sociologických společností ISA, která se v prosinci 2025 konala v indickém Puné. GS4P a Palestinská antropologická a sociologická společnost předem vydaly prohlášení, v nichž odsoudily „naprosto rasistické a koloniální snahy“ o obnovení členství izraelských sociologů a vyzvaly vedení ISA, aby suspendování potvrdilo, pakliže nechce, aby se uvnitř ISA legitimizovala „rasistická hierarchie“ (Palestinian Sociological and Anthropological Association, 2025; GS4P, 2025b). K datu napsání tohoto článku na webových stránkách ISA výsledek jednání konference národních organizací nebyl zveřejněn, ale podle neoficiálních informací zevnitř asociace „dočasně“ pozastavení členství ISS ukončeno nebylo.

Zastánci vyloučení izraelské sociologické asociace ze struktur světové sociologie hrdě poukazují na to, že ISA je první mezinárodní vědeckou společností, která k takovému kroku přistoupila. Věřící, že to je významný úspěch sociologie, tak jak ji chápou, a doufají, že další vědecké organizace budou následovat jejího příkladu (Sukarieh, Gomez, & Tilly, 2025, s. 204). To se teprve ukáže a ano, je možné, že některé další světové asociace přijmou podobné opatření. Stejný jev je ale možné vyložit i s opačným hodnoticím znaménkem. Totiž tak, že sociologie je méně než jiné vědy schopná se bránit politizaci a ovládnutí aktivismem. Jestliže nějaký vědecký obor chce

být společensky účinný a úspěšný hlavně rezolucemi a nátlakovými akcemi, je to projev jeho vědecké síly, nebo slabosti?

Názory a interpretace faktů vyslovené v tomto textu autor zastává jako soukromá osoba.

Bibliografie

- Achouch, Y. (2025). *Une communauté en résilience après le traumatisme du 7 octobre 2023 en Israël* [Paper presentation]. 5th ISA Forum of Sociology. <https://isaconf.confex.com/isaconf/forum2025/meetingapp.cgi/Paper/155086>
- Anonymous. (2025, srpen). Instrumentalization of antisemitism and multifaceted repression of Palestine solidarity in Germany. *Global Dialogue*, 15(2), 43–46. <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/instrumentalization-of-antisemitism-and-multifaceted-repression-of-palestine-solidarity-in-germany>
- ASF (2025, 15. červen). *Solidarité avec le peuple palestinien (motion 2025)*. <https://afs-socio.fr/solidarite-avec-le-peuple-palestinien/>
- Benjamin, O. (2024). Activities at The Israeli Sociological Society as summarized for the ESA 30th Anniversary issue of The European Sociologist. *European Sociologist*, (51). <https://www.europeansociology.org/european-sociologist/issue/51/special/912dd5e2-2ebe-4f7b-8a55-cf23dd716485>
- Bogner, A., & Hirschi, C. (2025, 4. září). Rollentausch von Aktivisten und Antiakademikern. *FAZ*, (205), 14.
- Burawoy, M. (2025). Why and how should sociologists speak out on Palestine? *The Sociological Review*, 73(2), 249–260. <https://doi.org/10.1177/00380261251321676>
- DGS (2025, 7. červenec). Widerspruch der Deutschen Gesellschaft für Soziologie (DGS) gegen den Ausschluss der Israelischen Soziologischen Gesellschaft (ISS) aus der International Sociological Association (ISA). *Deutsche Gesellschaft für Soziologie*. <https://soziologie.de/aktuell/stellungnahmen/news/widerspruch-der-deutschen-gesellschaft-fuer-soziologie-dgs-gegen-den-ausschluss-der-israelischen-soziologischen-gesellschaft-iss-aus-der-international-sociological-association-isa>
- Fleck, Ch. (2025, prosinec). Letter to the Editor. *ISA RC08 History of Sociology Newsletter*, (2), 7–8. <https://www.isa-sociology.org/uploads/imgen/2397-rc08newsletter-december-2025.pdf>
- GS4P (2025a, 11. srpna). GS4P Statement on DGS. *Global Sociologists for Palestine*. <https://docs.proton.me/doc?mode=open-url&token=WCCB71PRFG#ei2kpV4Yr63s>

- GS4P (2025b). National Associations Must Uphold the Suspension of the Israeli Sociological Society (ISS): Briefing for National Associations Representatives – ISA Council Meeting, December 2025, India. *Global Sociologists for Palestine*. <https://docs.proton.me/doc?mode=open-url&token=GZA9T23FVR#OP588gYUCWBW>
- ISA (2022, březem). ISA statement on the Russian military offensive happening in Ukraine. *International Sociological Association*. <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/isa-human-rights-committee/isa-statement-on-the-russian-military-offensive-happening-in-ukraine>
- ISA (2023, 19. říjen). Statement on the Situation in Israel and Palestine. *International Sociological Association*. <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/isa-human-rights-committee/statement-on-the-situation-in-israel-and-palestine>
- ISA (2024, 17. červenec). Statement on the Israel / Palestine conflict. *International Sociological Association*. <http://www.isa-sociology.org/en/about-isa/isa-human-rights-committee/statement-on-the-israel-palestine-conflict>
- ISA (2025a, 13. květen). ISA Solidarity statement with the Palestinian people. *International Sociological Association*. 13. 5. 2025. <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/isa-human-rights-committee/isa-solidarity-statement-with-the-palestinian-people>
- ISA (2025b, červen). ISA Response to the Call for Boycott of the 5th ISA Forum of Sociology. *International Sociological Association*. Původně zde, již nedostupné: <https://www.isa-sociology.org/en/conferences/forum/rabat-2025/isa-response-boycott-5th-forum>. Text dostupný zde: <https://israel-academia-monitor.com/2025/07/02/the-bds-movement-threatened-to-boycott-the-5th-isa-forum-of-sociology-in-rabat-morocco-due-to-israeli-participation/>
- ISA (2025c, 29. červen). ISA Executive Committee Decision on the Israeli Sociological Society. *International Sociological Association*. <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/isa-human-rights-committee/ec-decision-israeli-sociological-society>
- ISS (2025, 3. červenec). Response by the Israeli Sociological Society (ISS) to the International Sociological Association's decision to suspend our collective membership. *Israeli Sociological Society*. <https://israel-sociology.org.il/wp-content/uploads/2025/07/Response-by-the-Israeli-Sociological-Society.pdf>
- ÖGS (2025, 26. červenec). Die ÖGS beendet ihre kollektive ISA-Mitgliedschaft. *Österreichische Gesellschaft für Soziologie*. <https://oegs.ac.at/die-oegs-beendet-ihre-kollektive-isa-mitgliedschaft>
- PACBI (2025a, 24. červen). ISA must exclude Israel and its complicit institutions from its 5th Forum or face a boycott. *BDS movement*. <https://www.bdsmovement.net/news/pacbi-isa-exclude-israel>

- PACBI (2025b, 30. červen). PACBI Welcomes ISA Suspension of Complicit Israeli Sociological Society, Reiterates Palestinian Demands. *BDS movement*. <https://bdsmovement.net/news/pacbi-welcomes-isa-suspension-reiterates-palestinian-demands>
- Palestinian Sociological and Anthropological Association (2025, 6. prosinec). National Associations Must Uphold Suspension of the Israeli Sociological Society at the International Sociological Association's December 2025 Meeting of its National Associations. *Palestinian Sociological and Anthropological Association*. Ramallah. <https://bdsmovement.net/news/statement-palestinian-sociological-and-anthropological-association>
- Pleyers, G. (2025, 22. září). Facts and Rigour at the Core of the Sociological Ethos. *International Sociological Association*. <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/executive-committee/presidential-corner-23/facts-and-rigour-at-the-core-of-the-sociological-ethos>
- PTS (2025, 17. září). Stanowisko Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w sprawie sytuacji w Gazie. *Polskie Towarzystwo Socjologiczne*. <https://pts.org.pl/stanowisko-polskiego-towarzystwa-socjologicznego-w-sprawie-sytuacji-w-gazie/>
- Quinn, R. (2024, 24. květen). American Sociological Assoc. Members Call for Gaza Ceasefire. *InsideHigherEd*. <https://www.insidehighered.com/news/quick-takes/2024/05/24/american-sociological-assoc-members-call-gaza-ceasefire>
- Sukarieh, R., Gomez, C. T., & Tilly, C. (2025). Global Sociologists for Palestine: Campaigning in Solidarity with Palestine within the International Sociological Association. *Global Labour Journal*, 16(3), 201–206. <https://mulpress.mcmaster.ca/globallabour/article/view/6908/5423>

DŮLEŽITÁ DATA ROKU 2026

Miroslav Paulíček

Katedra zdravotně-sociálních studií

Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity

Letopočty zakončené šestkou bývají vždy bohaté na výročí. Letos si můžeme připomenout například 70 let od chvíle, kdy Peter L. Berger s Thomasem Luckmannem poprvé vydali *Sociální konstrukci reality*, nebo 80 let od prvního vydání Goffmanovy knihy *Všichni hrajeme divadlo*. Reálně se chystá nejedna oslava sta let od narození Michela Foucaulta. Osmdesátiny slaví Jiří Kabele, jenž zároveň získává od ČSS Cenu za přínos české sociologie. Všem žijícím jubilantům přejeme pevné zdraví a hodně spokojenosti v dalším dlouhém životě.

9. ledna 1876 se narodil Robert Michels (zemřel 2. května 1936)

16. ledna 1896 se narodila Maria Ossowska (zemřela 13. srpna 1974)

13. února 1916 se narodil Jaroslav Krejčí (zemřel 16. února 2014)

18. února 1976 se narodila Barbora Spalová

22. února 1796 se narodil Adolph Quételet (zemřel 17. února 1874)

5. března 1976 se narodil Lukáš Linek

3. dubna 1946 se narodil Jiří Kabele

11. dubna 1956 se narodil Pavol Frič

17. dubna 1946 se narodila Milada Horáková

18. dubna 1936 se narodil Jan Sokol (zemřel 16. února 2021)
8. května 1976 se narodila Olga Nešporová
12. května 1926 se narodil James Coleman (zemřel 25. března 1995)
20. května 1806 se narodil John Stuart Mill (zemřel 18. května 1873)
22. května 1936 se narodil Karel Müller
15. června 1916 se narodil Herbert Simon (zemřel 9. února 2001)
17. června 1936 se narodila Dilbar Alieva
19. června 1926 se narodil Richard Jung (zemřel 30. března 2014)
23. června 1976 se narodil Zdeněk R. Nešpor
29. června 1886 se narodil William Ogburn (zemřel 27. dubna 1959)
6. srpna 1946 se narodil Ilja Šrubař
9. srpna 1896 se narodil Jean Piaget (zemřel 16. září 1980)
23. srpna 1926 se narodil Clifford Geertz (zemřel 30. října 2006)
28. srpna 1916 se narodil Charles Wright Mills (zemřel 20. března 1962)
4. září 1926 se narodil Ivan Illich (zemřel 2. prosince 2002)
8. září 1946 se narodila Marie Čermáková
11. září 1976 se narodil Tomáš Lebeda
14. října 1906 se narodila Hannah Arendtová (zemřela 4. prosince 1975)
15. října 1926 se narodil Michel Foucault (zemřel 25. června 1984)
15. října 1936 se narodil Miloslav Petrušek (zemřel 19. srpna 2012)
27. října 1976 se narodila Markéta Sedláčková (zemřela 16. dubna 2020)
5. prosince 1946 se narodila Soňa Szomolányi
7. prosince 1956 se narodila Iveta Radičová
19. prosince 1916 se narodila Elizabeth Noelle-Neumannová (zemřela 25. března 2010)
20. prosince 1946 se narodil Miroslav Foret

SOCIOLOGICKÉ KNIHY 2025

V této rubrice nabízíme přehled původních knih ze sociologie (a věd jí blízkých), které vydali autorky a autoři působící na českých vzdělávacích a výzkumných institucích. Přes veškerou snahu o úplnost není přehled pravděpodobně zcela vyčerpávající.

V případě zájmu o propagaci svých nejnovějších knih se autoři a autorky mohou obracet na redakci bulletinu.

Sestavili Barbora Hubatková a Jakub Mlynář.

Agha, Petr et al. 2025. *Právo na veřejný prostor*. Praha: Academia.

Bělohradský, Václav. 2025. *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. 4. vydání. Praha: Karolinum/SLON.

Bělohradský, Václav. 2025. *Zaslepená společnost. Eseje z doby těsně před koncem*. Praha: Karolinum/SLON.

Fiegerlová, Monika (ed.). 2025. *Reflexe klimatické změny v českých společenských vědách*. Praha: Academia.

Hlaváčková, Jitka (ed.). 2025. *Umění aktivismu*. Praha: Galerie hl. města Prahy.

Hoření Samec, Tomáš, Trlifajová, Lucie. 2025. *Jak v české společnosti osobní dluhy formují životy zadlužených a společenské hierarchie?* Praha: Karolinum/SLON.

Jeřábek, Hynek. 2025. *Má sociologická dobrodružství. Lidé, místa, vědecká setkání*. Praha: Karolinum.

Keller, Jan. 2025. *Služby a služebníci. Pohled kulturně-historický*. Praha: Karolinum/SLON.

Kober, Jan, Holubec, Stanislav (eds.). 2025. *Pozapomenutí lidé prvních let Československa. Právo – politika – sociální záležitosti*. Praha: Academia.

Kovács, Radek. 2025. *Diabetes mellitus II. typu jako aktuální problém zdravotní politiky v ČR*. Praha: Karolinum.

- Kreisslová, Sandra. 2025. *Návraty do ne/známého domova. Heimat-turismus německých vysídlenců do Československa v době studené války*. Praha: Academia.
- Kunštát, Daniel. 2025. *Česká zkušenost s komunismem. Paměť, reflexe, identita*. Praha: Karolinum/SLON.
- Mišovič, Ján. 2025. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Praha: Karolinum/SLON.
- Nešporová, Olga, Woitsch, Jiří (eds). 2025. *Dědictví v Sudetech*. Brno: CDK.
- Oates-Indruchová, Libora. 2025. *Meze myšlenek. Cenzura v české a maďarské vědě, 1969–1989*. Praha: Karolinum/SLON.
- Otčenášek, Jaroslav, Zdeněk R. Nešpor (eds.) 2025. *(Nejen) pravoslavní v České republice na počátku 21. století*. Brno: CDK
- Polách, Jakub. 2025. *Czechoslovakia: Mýty a memy národu československého*. Brno: Host / Nakladatelství FaVU VUT.
- Soukup, Martin. 2025. *Antropologie války*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Soukup, Martin. 2025. *Základy kulturní antropologie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Šaradín, Pavel, Lebedová, Eva a kol. 2025. *Eroze demokracie?* Brno: CDK.
- Štenclová, Veronika. 2025. *Dětské domovy v systému české ústavní výchovy*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Večerník, Jiří. 2025. *Sociální struktura a střední třída v České republice a střední Evropě. Koncepty, historie a analýza. Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 4/2025*. ISBN 978-80-88018-69-8. <https://www.soc.cas.cz/images/files/22739/vecernik-hlavka-2025.pdf>
- Veiden, Pål. 2025. *Émile Durkheim: Solidarita a moderní pracovní život*. Plzeň: ZČU (FF UK).
- Vojtko, Honza. 2025. *Příběh lásky: Jak a proč milujeme*. Praha: Paseka.

SOCIOLOGICKÝ BULLETIN
České sociologické společnosti 2025

Dušan Lužný a kol. (eds.)

Odpovědný redaktor Veronika Gigalová
Jazyková korektura Otakar Loutocký
Návrh obálky a layout Lenka Wünschová
Sazbu písmem Tabac Sans provedla Lenka Wünschová

Vydala Česká sociologická společnost
Husova 4
110 00 Praha 1

Vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
vydavatelstvi.upol.cz

1. vydání
Praha 2026

ISSN 2788-1679 (print)
ISSN 2788-1687 (online)
ISBN 978-80-909014-7-6 (print, brožováno)
ISBN 978-80-909014-8-3 (online: iPDF)

VUP 2026/0171

Neprodejná publikace